

T.C.

GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KELAMİ AÇIDAN MODERN
ANTROPOLOJİNİN İRK TASAVVURU

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim KOÇUŞAĞI

Danışman
Doç. Dr. Mahsum AYTEPE

GAZİANTEP
2025

T.C.
GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KELAMİ AÇIDAN MODERN
ANTROPOLOJİNİN İRK TASAVVURU

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim KOÇUŞAĞI

Danışman
Doç. Dr. Mahsum Aytepe

Gaziantep

2025

TEZ KABUL VE ONAYI

İbrahim Koçuşığı tarafından, *Doç. Dr. Mahsum Aytepe* danışmanlığında hazırlanan *Kelami Açidan Modern Antropolojinin Irk Tasavvuru* başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından (18.06.2025) tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı/Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan Doç. Dr. Mahsum Aytepe		☐ Kabul
		☐ Ret
Üye Doç. Dr. Mahsum Aytepe		☐ Kabul
		☐ Ret
Üye Doç. Dr. Muhyeddin İğde		☐ Kabul
		☐ Ret
Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Taşdelen		☐ Kabul
		☐ Ret
Üye		☐ Kabul
		☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

18 / 06 / 2025

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Akalın

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

18/06/2025

İbrahim KOÇUŞAĞI

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Kelami Açıdan Modern Antropolojinin Irk Tasavvuru

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 28/05/2025 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : %19

Tek Kaynak Oranı : %4 çıkmıştır.

İmza

18/06/2025

Doç. Dr. Mahsum AYTEPE

ÖZET

KELAMÎ AÇIDAN MODERN ANTROPOLOJİNİN İRK TASAVVURU

İbrahim KOÇUŞAĞI

Gaziantep İslam Bilim ve

Teknoloji Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Haziran/2025

Danışman: Doç. Dr. Mahsum AYTEPE

Bu çalışma, modern antropolojideki ırk tasavvurunun kelam ilminde nasıl ele alındığını incelemekte ve bu bağlamda sosyal bilimlerle yeni ilmî kelam yaklaşımı arasındaki etkileşimin literatüre katkı sağlama potansiyelini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu temel amaca bağlı olarak; modern antropolojide ırka ilişkin yaklaşımların nasıl yorumlandığını değerlendirmek, kelam ilminde ırk ve ırkçılığa dair anlayışların tarihsel ve doktrinel gelişimini analiz etmek ve kelam ile antropoloji arasındaki teorik ilişkiyi irdelenmek gibi alt hedefler belirlenmiştir.

Araştırma, konunun tarihsel gelişimi ve düşünsel temelleri dikkate alınarak kapsamlı bir çerçevede ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, modern antropolojideki ırk anlayışının dinî, felsefî ve siyasî faktörlerle şekillendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, farklı dinî geleneklerde ırk kavramına atfedilen anlamların hem ortak yönler hem de belirgin ayrışmalar içerdiği tespit edilmiştir. Örneğin, İslam düşüncesinde ırka dayalı üstünlük açıkça reddedilirken, bazı tarihsel Hristiyan yorumlarında etnik kimliğe teolojik anlamlar yüklendiği görülmektedir. Bu durum, dinî öğretilerin toplumsal yapılarla etkileşimi sonucunda farklı kültürel bağlamlarda yeni anlamlar kazanabildiğini ortaya koymaktadır.

Kelam ilmi açısından çalışmanın önemi, yeni ilmî kelamın disiplinler arası yaklaşımlar doğrultusunda sosyal bilimlerle kurduğu ilişkileri güçlendirme yönündeki eğilimleriyle bağlantılıdır. Irk olgusunun kelamî düşünce bağlamında ele alınması, bu disiplinin metodolojik açılımlarını çeşitlendirirken, sosyal bilimlerle kurulan kavramsal diyaloglara da zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, yeni ilmî kelam ile antropoloji arasındaki teorik etkileşimi analiz ederek, günümüz kelam literatürüne katkı sağlayabilecek bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Kelam, Modern Antropoloji, İslam Düşüncesi, Irk, Irkçılık.

ABSTRACT

THE CONCEPT OF RACE IN MODERN ANTHROPOLOGY FROM A THEOLOGICAL (KALĀM) PERSPECTIVE

İbrahim KOÇUŞAĞI

Gaziantep Islam Science and

Techology University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

MA, June/2025

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mahsum AYTEPE

This study examines how the concept of race in modern anthropology is addressed within the discipline of Kalām and, in this context, aims to highlight the potential of the interaction between social sciences and the new scientific Kalām approach to contribute to the literature. Based on this primary objective, sub-goals have been defined, including evaluating how approaches to race in modern anthropology are interpreted, analyzing the historical and doctrinal development of understandings of race and racism within Kalām, and investigating the theoretical relationship between Kalām and anthropology.

The research has been conducted within a comprehensive framework, considering the historical evolution and intellectual foundations of the subject. The findings indicate that conceptions of race in modern anthropology are shaped by religious, philosophical, and political factors. Furthermore, meanings attributed to the concept of race across different religious traditions exhibit both commonalities and notable divergences. For instance, while racial superiority is explicitly rejected in Islamic thought, some historical Christian interpretations ascribe theological significance to ethnic identity. This demonstrates how religious doctrines, through interaction with societal structures, can acquire new meanings in different cultural contexts.

From the perspective of Kalām, the significance of this study is linked to the tendency of the new scientific Kalām to strengthen its interdisciplinary connections with the social sciences. Addressing the phenomenon of race within the framework of Kalām thought not only diversifies the methodological approaches of this discipline but also lays the groundwork for conceptual dialogues with the social sciences. Within this framework, the study aims to analyze the theoretical interaction between the new scientific Kalām and anthropology, thereby providing a perspective that could contribute to contemporary Kalām literature.

Keywords: Theology, Modern Anthropology, Islamic Thought, Race, Racism.

TEŞEKKÜR

Akademik gelişimime katkıda bulunan ve farklı perspektifler kazanmama vesile olan, yönlendirmeleriyle ilmî düşünce ufkumu genişleten kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Mahsum Aytepe'ye; bilimsel birikimleri ve yapıcı eleştirileriyle sürece katkı sunan saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Muhyeddin İğde ile Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Taşdelen'e en içten şükranlarımı sunarım. İlmi serüvenimde rehberlikleri ve destekleriyle yolumu aydınlatan bütün hocalarıma ve büyüklerime de gönülden teşekkür ederim. Bu çalışmayı, varlıklarıyla bana güç ve ilham veren, dualarıyla her daim yanımda olan sevgili annem ve babam başta olmak üzere, aileme ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
MODERN ANTROPOLOJİDE İRK TASAVVURU	5
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1.1. Antropoloji	5
1.1.2. Modern Antropoloji.....	6
1.1.3. İrk	7
1.1.4. Asabiyet.....	9
1.1.5. Millet - Milliyetçilik.....	10
1.1.6. Ulus	11
1.1.7. Etnoloji	12
1.1.8. Etnik - Etnisite	12
1.1.9. Etnografya	14
1.2. GENEL HATLARIYLA ANTROPOLOJİ	14
1.3. MODERN ANTROPOLOJİ	17
1.3.1. Amacı ve Etik Bağlamı	17
1.3.2. Kurumsallaşma Süreci.....	18
1.4. MODERN ANTROPOLOJİDE İRK TASAVVURU.....	19
1.4.1. Biyolojik/Fiziksel Antropolojide İrk Anlayışı	20
1.4.2. Sosyal/Kültürel Antropolojide İrk Anlayışı	24
1.4.3. Dini Teorik Yaklaşımlar ve Metodolojiler	27
1.4.3.1. Evrimci Yaklaşım.....	28
1.4.3.2. Fonksiyonel Yaklaşım	28
1.4.3.3. Sembolik ve Yapısal Yaklaşım.....	29
1.4.3.4. Diğer Metodolojiler.....	30
1.5. ANTROPOLOJİNİN ETKİ ALANLARI	31
1.5.1. Sömürgecilik.....	31
1.5.2. Ulusçuluk/Milliyetçilik	36
1.5.3. Oryantalizm	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	41
İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İRK TASAVVURU: ANTROPOLOJİ BİLİMİ	
BAĞLAMINDA	41
2.1. ANTROPOLOJİ – DİN İLİŞKİSİ	41
2.1.1. Antropoloji - Din İlişkisinin Mahiyeti.....	41
2.1.2. Antropoloji - Din İlişkisinin Tarihsel Serencamı	42
2.2. SEMAVİ DİNLERDE İRK TASAVVURU.....	45
2.2.1. Yahudilik	45
2.2.2. Hristiyanlık.....	51
2.3. İSLAM’DA İRK VE İRKÇILIK TASAVVURU	58
2.3.1. Kur’an’ı Kerim’in İrk Tasavvuru	58
2.3.2. Sünnette İrk Tasavvuru	63
2.3.3. Sosyal Pratikte İrk Tasavvuru	65

2.4.	DİNLERİN İRK TASAVVURUNUN MUKAYESELİ ANALİZİ	71
2.4.1.	Teolojik Temeller	72
2.4.2.	Küreselleşmenin Etkileri	74
2.4.3.	Karşılaştırmalı Analiz.....	75
2.5.	İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ANTROPOLOJİ BİLİMİ	79
2.5.1.	Klasik Dönem Müslüman Düşünürlerde Antropoloji.....	79
2.5.1.1.	Câhiz.....	80
2.5.1.2.	Mes'ûdî.....	81
2.5.1.3.	İbn Miskeveyh	82
2.5.1.4.	Bîrûnî.....	83
2.5.1.5.	Gazâlî	84
2.5.1.6.	İbn Battûta	85
2.5.1.7.	İbn Haldûn.....	86
2.5.2.	Modern Dönem Müslüman Düşünürlerde Antropoloji	88
2.5.2.1.	Muhammed İkbal	89
2.5.2.2.	Muhammed Kutub	90
2.5.2.3.	İsmail Fârûkî.....	91
2.5.2.4.	Talal Asad	92
2.5.2.5.	Ali Şeriatî.....	93
2.5.2.6.	Abdullah Laroui.....	94
2.5.2.7.	Akbar Salahuddin Ahmed.....	95
2.6.	KELAM İLMİ AÇISINDAN ANTROPOLOJİ BİLİMİ VE İRK TASAVVURU	96
2.6.1.	Kelamın İlişkili Olduğu Disiplinler Bakımından.....	96
2.6.2.	Kelamın Gayesi Bakımından	97
2.6.3.	Kelamın Konusu Bakımından.....	98
2.6.4.	Eserlerin Yorumlanması Açısından	101
SONUÇ.....		105
KAYNAKLAR.....		108
ÖZ GEÇMİŞ		115

KISALTMALAR

b.	: ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
MÖ	: Milâttan önce
MS	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
r.a..	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
tsh.	: Tashih Eden
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Bu tez, modern antropolojideki ırk tasavvurunun çeşitli yönleri ile birtakım dini öğretilerin ve İslam kelamının ırk kavrayışlarını nasıl ele aldığını incelemektedir. Araştırmanın ana problemleri, ırk ve ırkçılık kavramlarının bilimsel temellerini sorgulamak, modern antropoloji açısından nasıl ele alındığını tartışmak, ırk ile antropoloji arasındaki ilişkiyi anlamak ve önemini açıklamaktır. Ayrıca tüm bunlardan elde edilen bulgular ışığında kelam ilmi çerçevesinde ırk ve ırkçılığın varlığını değerlendirmektir.

Araştırmaya sebep olan konuların başında, modern dünyada artan ırkçı yaklaşımların toplumlar üzerindeki olumsuz etkileri gelmektedir. “İrk”, tarih boyunca çeşitli şekillerde ele alınmış ve birçok disiplinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu çalışmada, ırkın ontolojisi ve sosyal/kültürel anlamları incelenerek farklı inanç ve kültürlerde nasıl tasavvur edildiği araştırılacak, konuya kelami bir perspektif geliştirilmeye çalışılacaktır.

Araştırma, disiplinlerarası yaklaşım, kavramsal, tarihsel analizler ve karşılaştırmalı incelemeler gibi farklı yöntemler barındırmaktadır. Kavramsal analizle birlikte, ırkın doğru tanımlanmasına ve antropoloji ile kelam ilmi arasındaki bağlantının ortaya konulmasına katkı sağlanacaktır. Karşılaştırmalı incelemeyle ise, farklı dinlerdeki ırk tasavvurlarına da değinilerek söz konusu bağlantının daha iyi anlaşılması için çalışılacaktır. Tarihsel bağlamlar göz önünde tutularak yapılan değerlendirmeler doğrultusunda da, “ırk”ın zaman içerisindeki dönüşümü ve bu dönüşümün toplumsal, bilimsel ve düşünsel yansımaları analiz edilecektir.

Tezin birinci bölümünde “Modern Antropolojide İrk Tasavvuru” başlığı altında kavramsal çerçeve, modern antropolojinin tarihçesi ve evrimi, biyolojik ve sosyal/kültürel antropolojide ırk anlayışı ele alınacaktır. Ayrıca hem modern antropoloji hem de “ırk” ve “ırkçılık”la yakinen ilişkisi olduğu düşünülen sömürgecilik, ulusçuluk/milliyetçilik ve oryantalizm gibi konulara değinilecektir.

İkinci bölümde ise “İslam Düşüncesinde İrk Tasavvuru: Antropoloji Bilimi Bağlamında” başlığı altında, antropoloji ile din ilişkisi, Yahudilik ve Hristiyanlık geleneklerindeki ırk kavrayışlarına ilişkin tarihsel ve teolojik perspektifler, İslam inancındaki ırka ve ırkçılığa dair tasavvurlar anlatılmaya ve bu bağlamlarda disiplinlerarası bir yaklaşımla karşılaştırmalı analiz yapılmaya çalışılacaktır. Daha

sonra İslam düşüncesinde antropolojiyle direkt veya dolaylı yoldan ilişkisi olan bazı çalışmalara ve şahıslara değinilecek, elde edilen bilgiler de göz önünde tutularak kelimde antropoloji ve “ırk” tasavvuru araştırılıp çalışmaya son verilecektir.

Sonuç bölümünde, önceki bölümlerde ele alınan kavramsal ve karşılaştırmalı analizler doğrultusunda çalışmanın bulguları değerlendirilecek, elde edilen çıkarımlarla modern antropoloji ve İslam düşüncesi bağlamında ırk kavrayışına ilişkin genel bir çerçeve sunulacaktır. Ayrıca, bu bulgular ışığında toplumsal sorunlara yönelik çözüm önerileri tartışılacaktır.

Tezin temel kaynakları, antropolojik çalışmalar, dini metinler ve bu alanlarda yapılmış önceki araştırmalardır. Bu kaynaklar, ırk ve ırkçılık konularında kapsamlı bir değerlendirme yapmamıza olanak tanımaktadır. Antropolojik çalışmalar, genel olarak ırk kavramının bilimsel temellerini, eleştirisini ve toplumsal etkilerini içermektedir. Dini metinler ise, ırk kavramının dini bağlamdaki anlamını ve bu anlamın toplumsal yansımalarını ortaya koymaktadır. Diğer araştırmaların çoğunluğu ise, ırk kavramının tarihsel ve kültürel bağlamdaki evrimini ve bu evrimin farklı tasavvurlara yansımalarını incelemektedir.

Kelam ilmi, İslam inanç esaslarını akıl ve nakil yöntemleriyle temellendiren bir disiplindir. Bununla birlikte, insanın yaratılışı, toplumsal düzeni ve metafiziksel konumu gibi konulara da teolojik bağlamda değinir. Antropoloji ise insanın biyolojik ve kültürel gelişimini analiz eder. Her iki alan da insanın ontolojik ve sosyokültürel boyutlarını inceleyen yöntemlere sahip olmasına rağmen, akademik literatürde doğrudan kelam ve antropoloji ilişkisini ele alan kapsamlı çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kelam tarihsel süreçte sosyal bilimlerle etkileşim içinde olsa da klasik kelam metinlerinde antropolojiye dair sistematik bir perspektif geliştirilmemiş, insanın fiziksel ve sosyal yönleri daha çok teolojik ve felsefi bağlamda ele alınmıştır.

Tarihsel süreçte İbn Haldûn, Gazâlî, Câhiz ve Mes'ûdî gibi klasik İslam düşünürlerinin ortaya koyduğu tarihsel ve sosyokültürel yaklaşımlar, modern antropolojiyle tematik benzerlikler taşısa da yöntemsel olarak farklılaşmaktadır. Bununla birlikte İslam düşüncesi ile sosyal bilimler arasındaki etkileşimi ele alan bazı çalışmalar, İslam düşüncesinin antropolojiyle kesişim noktalarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Muhammed İkbal, Talal Asad ve Ali Şeriati gibi düşünürlerin eserleri, dinin modern bilimlerle ilişkisine dair kelamî açılımlara zemin hazırlamaktadır.

Günümüzde İslam'ı sosyal bilimler ekseninde değerlendiren çalışmalar belirgin bir artış göstermektedir. Örneğin Muhammet Özdemir'in "İslâm Antropoloji mi, Sosyoloji mi?"¹ başlıklı makalesi, bu alandaki örneklerden biridir. Bu tür girişimler, İslami ilimlerle antropoloji arasında yeni düşünsel bağlantılar kurulmasına imkân sağlamaktadır.

İrk kavramının kültürel ve antropolojik yönleri, bu bağlamlarda değerlendirildiğinde hem modern antropoloji hem de İslami ilimler açısından yeni yorumlara kapı aralamaktadır. Ayrıca Antropoloji Dergisi'nde yayımlanan çalışmalar, kültürün birey ve toplum üzerindeki etkisini analiz ederken; Vedia Emiroğlu, Nermin Erdentuğ ve Zafer İlbars gibi araştırmacıların makaleleri, kimlik, kültürel değişim ve evrensel değerler konularında önemli kuramsal zeminler sunmaktadır. Türkiye'de sosyal antropolojinin işlevine dair yapılan çalışmalar da din, etnisite ve siyaset üçgeninde kimlik meselesine yönelik metodolojik açılımlar üretmektedir.

Kelam ilminin insana dair yaptığı değerlendirmeler, ırk ve ırkçılık gibi kavramlarla doğrudan bağlantı kurmasa da, insana dair tasavvurlar antropolojiyle kesişen noktalar içermektedir. Bu tez, kelam ile antropoloji arasında teorik bir etkileşim alanı tasvir ederek, özellikle 'insan' kavramına dair ihmal edilmiş bazı yönlerin incelenmesine zemin hazırlamaktadır.

Her ne kadar İslam felsefesi ve din felsefesi literatüründe antropolojik yaklaşımlar sınırlı olsa da, bu alanlarda da tezde incelenen konu açısından dikkat çekici bazı teorik çerçeveler mevcuttur. Örneğin İsmail Hanoğlu "Felsefî Antropoloji Açısından Din ve Doğası"² adlı makalesinde, insan doğasıyla ilişkili olarak felsefî antropoloji perspektifi sunarken; İsmet Tunç *Antropoloji ve Din*³ adlı eserinde, antropolojinin dinî düşünce üzerindeki etkisini irdelemektedir.

Bu kuramsal zemini desteklemek üzere, çalışmada sıklıkla başvurulanan *Antropoloji Sözlüğü*, Emine Erden Kaya'nın erken Cumhuriyet dönemiyle ilgili tezi ve İsmail Gönenç'in eseri; ırk kavramının tarihsel, kavramsal ve sosyopolitik boyutlarını modern antropoloji bağlamında disiplinlerarası bir perspektifle ele

¹ Muhammet Özdemir, "İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?", *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017).

² İsmail Hanoğlu, "Felsefî Antropoloji Açısından Din ve Doğası", *İslami Araştırmalar Dergisi* 34/3 (2023).

³ İsmet Tunç, *Antropoloji ve Din* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021).

almaktadır. Bu kaynaklar, ırkın dönüşen anlam haritasını daha kapsamlı biçimde analiz etmeye olanak tanımaktadır.

Öte yandan, İslam düşüncesi ve kelam literatüründe ırk tasavvuruna yönelik öne çıkan referanslar da bu tezin kavramsal çerçevesine katkı sağlamaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki "İrkçilik" maddesi, Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes gibi dini metinlerde zikredilen hususlar ve Burak Özmaden'in tezi; ırkın tarihsel, doktrinel ve ahlaki boyutlarını ele almakta; modern söylemlerle İslam düşüncesi arasındaki ilişkiyi küreselleşme bağlamında disiplinlerarası bir bakışla tartışmaktadır. Bu yaklaşım, kelam ilmi ile sosyal bilimler arasındaki kavramsal temasları güçlendiren bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, modern antropoloji ve İslam kelamı arasındaki bağlantıyı disiplinlerarası bir bakışla ele alarak literatürdeki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Geleneksel ve çağdaş yaklaşımları birleştirerek akademik katkı sunmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ANTROPOLOJİDE İRK TASAVVURU

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Antropoloji

“Antropoloji” kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde, Latince’de “insan” anlamına gelen “anthropos” ve “bilim” anlamına gelen “logos/logia” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.⁴

Antropoloji disiplininin kurucu figürü olarak kabul edilen Edward Burnett Tylor’a (ö. 1917) göre⁵ “antropoloji” terimi, 1880’li yıllarda Oxford İngilizce Sözlüğü’nde de geçtiği üzere insanlık hakkında bilimsel araştırmaları içeren bir disiplin olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, insanın fizyolojik ve psikolojik yönlerini inceleyen, insan doğasına dair bilimsel çalışmaları kapsayan bir alan olarak da ele alınmıştır. Bu bağlamlarda antropolojinin inceleme alanı esas olarak insan, toplumlar ve kültürlerdir.⁶

Bu ve benzeri tanımlar, antropolojinin insanın biyolojik ve evrimsel geçmişiyle ilgilenen yönünü vurgulamakta olup, disiplini zoolojik (hayvanbilimsel) ve fizyolojik (bedensel) incelemelerle sınırlandırmaktadır. Ancak modern antropoloji, yalnızca insanın biyolojik yapısına odaklanmakla kalmayıp, kültürel, sosyal ve dilbilimsel unsurları da kapsayarak çok boyutlu bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bağlamlarda, son dönemlerde antropoloji, insanın hem fiziksel hem de kültürel gelişimini anlamaya yönelik disiplinlerarası bir bilim olarak ifade edilmektedir. Kavramsal çerçevesine kısaca değinilen antropolojinin temel tanımı, tarihsel gelişimi ve alt disiplinleri tez kapsamında ilerleyen bölümlerde daha etraflıca ele alınacaktır.

⁴ Fatma Arzu Demirel, “Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/4 (2011), 128; Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü* (Ankara: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971), “Antropoloji”, 21.

⁵ Edward B. Tylor, *Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization* (London: Macmillan and Co. 1881), v-vi.

⁶ Kudret Emiroğlu – Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), “Antropoloji”, 47.

1.1.2. Modern Antropoloji

Modern antropoloji, insan topluluklarının ve kültürlerinin incelenmesinde geniş bir yelpazeyi kapsayan disiplinlerarası bir alandır. Günümüzde, bu alanın içinde birçok güncel eğilim ve tartışma bulunmaktadır. Kültürel antropoloji, küreselleşme, dijital antropoloji, çevre antropolojisi ve iklim değişikliğinin toplumsal etkileri gibi konular, günümüz antropolojisinin temel tartışma alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet ve feminizm çalışmaları, sağlık antropolojisi ve biyomedikal uygulamaların kültürel boyutları da bu alanda incelenen önemli konulardır. Antropolojinin geleceği ve metodolojik yenilikler de disiplinde gündemde olan diğer başlıklardır. Bu konular, antropolojinin hem teorik hem de pratik boyutlarını zenginleştirerek, insan deneyimini daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlamaktadır.⁷

Kavramsal çerçeveden incelendiğinde modernitenin ortaya çıkışı veya antropolojide modernite kalıbının net bir şekilde tarihsel incelemesi zordur. Lakin yaygın kabule göre Edward Tylor'un ve Franz Boas'ın (öl. 1942) antropolojik çalışmalarda bulunurken sergiledikleri yaklaşımlar nedeniyle modern antropolojik yaklaşımların öncüleri olarak görülür.⁸

Modern çalışmalar, modern antropolojinin kavramsal gelişimine etki etmesi bakımından önemlidir. Bu kapsamda, insanların diğer türlerle olan ilişkilerinin ekolojik ve kültürel boyutlarını araştıran çoklu-tür etkileşimleri, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkileri, iklim değişikliği ve hayvanlardan insanlara doğal yollarla bulaşabilen hastalıkların yayılması (zoonotik) gibi konular disiplin açısından önemli hale gelmiştir.

Antropolojinin hem epistemolojideki hem de pratikteki geleceği, dijital etnografi ve biyolojik antropoloji gibi yenilikçi alanların gelişimiyle şekillenmektedir. Genetik ve kültürel araştırmalar ise, insan evrimi ve küresel kültürel değişimlere dair daha derin bir anlayış geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, modern antropolojinin kapsamı, temel alt disiplinleri ve metodolojik yaklaşımları ilerleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde ele alınarak teorik bir zemin oluşturulacaktır.

⁷ Emiroğlu - Aydın, "Antropoloji", 50-51; William A. Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarioğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 59-85.

⁸ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarioğlu, 103-195-653.

1.1.3. Irk

‘Irk’ kelimesi, Arapça asıllı olup biyolojik köken ve soy bağlarını ifade eden bir terimdir. Kavram bazı çevrelerce soyluluk ve asaletle de ilişkilendirilmiştir. Modern Arapça’da ‘ırk’ kelimesi geleneksel bir anlam taşıırken, ‘şa’b’, ‘kavim’, ‘cins’ gibi terimler insan topluluklarını tanımlamak için ayrıca kullanılan terimlerdir. ‘Irk’, Türkçe’de, uzun süre genetik kökenlere dayalı insan topluluklarını ifade etmiş ve ‘nesil’, ‘soy’, ‘zürriyet’ gibi kelimelerle yakın anlamlar taşımıştır. Ayrıca, ‘ırk’ kelimesine denk gelen ‘unsur’ ve ‘unsûriyye’ terimleri kullanımda yaygın olmakla birlikte benzer anlam taşıyan ‘kavmiyet’ genellikle milliyetçiliği ifade etmek için kullanılmıştır. ‘Irkçılık’ ise, sosyal gruplar arasındaki farklılıkları doğal ve meşru gören ideolojilere işaret etmektedir. Batı dillerindeki “race” ve “rass” terimleri ırkın üstünlüğünü savunan ideolojilerle bağlantılıdır ve bu da ırkçılık kavramının biçimlenmesinde etkili olan unsurlardan biridir.⁹

Akademik disiplinlerde, ‘ırk’ kavramı şu anlamlara gelir: İnsan türünün fenotipik alt sınıflandırmaları (örneğin beyaz, siyah, sarı ırk),¹⁰ ortak kültürel ve dilsel özellikler paylaşan etnik gruplar (örneğin Cermen ırkı),¹¹ belirli sosyo-kültürel özelliklerle tanımlanan gruplar.¹²

Avrupalıların 15. yüzyıldaki keşifleri, sömürgeleştirme sürecini başlatmış ve “ırk” kavramını insanlık terminolojisine dahil etmiştir. Bu dönemde, insan gruplarını küresel bir perspektifle kategorize etme gereği ortaya çıkmış, “ırk” kavramı hiyerarşik bir düzen oluşturmak amacıyla kullanılmıştır.¹³ 18. yüzyılda da, Avrupa’da, biyolojik farklılıkları sınıflandırma ve toplumsal statü ayrımlarını destekleme çabalarıyla bilimsel olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir.¹⁴ 20. yüzyıl itibarıyla, sosyologlar ve antropologlar ırkın biyolojik temellerinin zayıf olduğunu savunarak,

⁹ Osman Batur Akbulut, *Asabiyet Kavramı ve Seçkinler Kuramı Açısından Seçkinlerin Toplumsal Konumu* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 42; Recep Şentürk – Kadir Canatan, “Irkçılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01.10.2024); Nihat Oyman, *Irk Etnisite ve Din Van Örneği* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 28; Scott Maceachern, “The Concept of Race in Contemporary Anthropology”, *Race and ethnicity: the United States and the world*, ed. Scupin Raymond (London: Pearson Publishing, 2022), 35.

¹⁰ Emine Erden Kaya, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 38; Bates, *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji*, çev. Suavi Aydın, 325; Örnek, “Irk”, 113.

¹¹ Kaya, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık*, 36.

¹² Şentürk - Canatan, “Irkçılık”.

¹³ Kaya, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık*, 35.

¹⁴ İsmail Gönenç, “Irk, Etnisite ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 745-750.

ırkı sosyal bir yapı olarak ele almış ve ırkçılıkla mücadele hareketleri güç kazanmıştır. Günümüzde, ırk kavramı biyolojik bağlamdan uzaklaşıp sosyal ve kültürel bir olgu olarak değerlendirilmekte, bu yaklaşım ırkçılıkla mücadelede önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Son otuz yılda, biyolojik antropoloji, biyolojik olarak farklı insan grupları fikrinden, böyle bir ayrımın var olmadığı görüşüne evrilmiştir. 1982 öncesi tanımlar genetik, morfolojik farklılıklar ve coğrafi izolasyona dayansa da, günümüzde bilimsel bulgular bu ayrımları desteklememekte ve ‘biyolojik ırk’ kavramı reddedilmektedir.¹⁶

İrk kavramı fiziksel farklılıklarla birlikte kültür, dil ve geleneklerin ayrımları için de kullanılmıştır. Bu bağlamda 17. yüzyılda Francois Bernier (öl. 1688), insanları Avrupalılar, Asyalılar, Afrikalılar ve Japonlar olmak üzere dört kategoriye ayırmış, 18. yüzyılda Linnaeus (öl. 1778) ve Buffon’un (öl. 1778) sınıflamaları bu tartışmalara katkı sağlamış, 1781’de Johann F. Blumenbach (öl. 1840) insanları Kafkazoid, Mongoloid, Etiyopyalı, Amerikalı ve Malayalı olarak beş gruba ayırmış, Blumenbach ise, sınıflamasında “ırk” yerine Latince “varietas” (tür) veya “genus” (cins) terimlerini kullanarak diğerlerinden ayrılmıştır.¹⁷

“İrk” kavramı gen frekansları temelinde de tanımlanmaya çalışılmış, ancak genetik özelliklerin belirleyiciliği ve sınırları konusunda uzlaşamamıştır. Genetik çeşitliliğin düşük olması ve popülasyon genetiği bulguları, bu kavramın biyolojik belirsizliğini ortaya koymaktadır.¹⁸

İkinci Dünya Savaşı’nın yıkımı insan hakları odaklı “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nin 1948’de ilan edilmesine yol açmıştır. Amerikan Antropoloji Derneği, geçmişte kültürel görecelik nedeniyle beyannamenin evrenselliğini sorgulamış ancak günümüzde insan hakları savunuculuğu antropologlar arasında yaygınlaşmıştır.¹⁹ II. Dünya Savaşı sonrası “ırk” kavramı UNESCO tarafından “kalıtsal birimler” olarak tanımlanmış, biyolojik varlığı ve sınırlarının belirsizliği

¹⁵ Özge Ünlütürk, ““İrk” Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi 29 (Haziran 2015), 95-101.

¹⁶ Philip Carl Salzman – Patricia C. Rice, *Antropolojik Düşünmek*, çev. Erol Mutlu (Ankara: Atıf Yayınları, 2020), 168-169; Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarioğlu, 192.

¹⁷ Emiroğlu - Aydın, “İrk”, 403-404.

¹⁸ Evrim Ağacı, “İnsanlarda Irklar ve Irkçılık | Prof. Dr. Ergi Deniz Özsoy”, *YouTube* (30 Ağustos 2020), 00:05:50-02:00:00.

¹⁹ Akile Gürsoy, “Antropoloji”, *Tübitak Bilim Yayınları Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 14.10.2024).

eleştirilmiştir. Tartışmalar, “ırk”ın biyolojik değil, sosyal ve kültürel bir olgu olduğunu, eşitsizlikleri besleyen yapısal dinamiklerin ürünü olduğunu vurgulamıştır.²⁰

Açıklamalardan anlaşılmaktadır ki ırk, kavram olarak biyolojik temelden çok, sosyal ve kültürel kimliklerle ilişkilendirilmekte ve dinamik yapılar olarak değerlendirilmektedir.

1.1.4. Asabiyet

“Asabiyet” kelimesi, bağları güçlendirme ve birleştirici kuvvet anlamında kullanılmakla birlikte, aile veya kabile üyelerine mensup olmayı ve onlara destek olma yükümlülüğünü ifade eder. Kökeni “asab” ve “asb” kelimelerine dayanır; bu bağlamda, sarmaşık gibi bir arada tutan bir bağlantıyı simgeler.²¹

“Asabiyet”, aile, kavim, millet ve din için duyulan güçlü bağlılığı ifade eder. Topluluğu bir arada tutan ve koruyan bir kuvvet olarak görülür. Modern anlamda fanatiklik veya şiddetli taraftarlık anlamları da taşır ve sosyolojide ırkçılıkla ilişkilendirilebilen bir kavramdır.²²

İbn Haldûn (öl. 1406) gibi düşünörlere göre “asabiyet”, akrabalık ve taraftarlığı ifade eder, genellikle kan bağına dayalı toplulukları tanımlar. Toplumda güç ve dayanışmanın temeli olan asabiyet, özellikle devletin kuruluşunda ve iktidarın ele geçirilmesinde kritik bir rol oynar. Peygamberlik görevinde dahi güçlü bir kabile desteğı, yeni fikirlerin kabulünü kolaylaştıran önemli bir faktördür.²³

Asabiyet, toplumsal birimlerin birleştirici gücü olarak betimlenir. Aileden ulusal düzeye kadar her seviyede sosyal bağlılığı ve dayanışmayı ifade eder, bireyler arasında yardımlaşma ve savunma bilincini güçlendirir. Toplumsal düzeni sağlamak ve değişimi tetiklemek için önemli bir rol oynar; milli, dini, siyasi ve küresel bilinç

²⁰ Emiroğlu - Aydın, “İrk”, 403-406; Kaya, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde İrk ve İrkçilik*, 5-16; Ashley Montagu, *Man's most dangerous myth: The fallacy of race* (Londra: Sage Yayınları, 1997), 111-117.

²¹ Şahin Hazar, *Kur'an ve Sünnete Göre Asabiyet* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 3-4; Elnur Azimli, “İbn Haldûn'un Asabiyet Teorisi ve Günümüzdeki Karışıklıkları”, *Din Araştırmaları Jurnalı* 6 (2021), 9-10.

²² Hazar, *Kur'an ve Sünnete Göre Asabiyet*, 3-4; Ahmet Vefa Temel, “İslâm'ın Asabiyete Bakışı”, *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu Bildirileri*, ed. Kasım Şulul vd. (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 300-301.

²³ Hazar, *Kur'an ve Sünnete Göre Asabiyet*, 3-4.

oluşturabilir. İbn Haldûn'un analizleri bu açılardan, modern toplumsal hayatın anlaşılmasında hâlâ etkili bir kavramdır.²⁴

Soy, tarih boyunca üstün niteliklerin genetik olarak aktarıldığı bir miras olarak değerlendirilmiş ve insanlar tarafından büyük önem atfedilmiştir. İlkel toplumlarda, akrabalık ilişkileri toplumsal birliği ve bireylerin rollerini belirlemede merkezi bir rol oynar. Kabileye bağlılık, ortak soy inancına ve paylaşılan menfaatlara dayanırken, grupların tanımı sosyal etkileşim ve dayanışmaya göre şekillenmiştir. Asabiyet, kabile düzeninin temelini oluşturan dayanışma ruhudur. Akrabalık bağları üzerinden bireyleri bir arada tutarak, zorlu koşullarda hayatta kalmayı ve dış tehditlere karşı ortak hareket etmeyi sağlar. Kabile yapısının devamlılığı için hayati bir bağlıdır.²⁵

Asabiyet, toplumun birliğini sağlarken aynı zamanda dağılmasına neden olabilecek çift yönlü bir kavramdır. Toplumu güçlendirebilir veya zayıflatabilir; bu nedenle doğru dengelenmesi ve yönlendirilmesi, toplumsal yapının korunması ve geliştirilmesi için hayati önemdedir. Aşırıya kaçtığına iç çatışmalara yol açabilir, ancak birlik duygusu toplumun dayanıklılığını artırır.²⁶

1.1.5. Millet - Milliyetçilik

Millet ve milliyetçilik kavramları, tarihsel süreç içinde araştırmacılar tarafından tanımlanması güç ve tartışmalı konular olarak değerlendirilmiştir. Modern ulusların siyasi tarih içinde önem kazanmasıyla birlikte, bu kavramlara ilişkin farklı tanımlama girişimleri ortaya çıkmış ve akademik çalışmalar çerçevesinde çeşitli perspektifler geliştirilmiştir. Bu girişimler, diğer analizlerden yola çıkarak kendi tanımlarını oluşturmuştur.²⁷

Millet kavramı, etimolojik olarak Arapça kökenli olup, tarihsel süreç içerisinde çeşitli kültürel ve siyasi bağlamlarda farklı anlamlar kazanmıştır. Milliyet kavramının karşılığı olarak kullanılan Latince “natio” terimi başlangıçta doğum veya ortak kökene dayalı küçük toplulukları ifade etmiş, Roma’da aynı toprakta doğmuş ancak toplumsal

²⁴ Ragıp Çelik, *İslam'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslam Tebliğine Etkileri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 25-26; Azimli, “İbn Haldûn'un Asabiyet Teorisi ve Günümüzdeki Karışıklıkları”, 9-10.

²⁵ Çelik, *İslam'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslam Tebliğine Etkileri*, 25-26.

²⁶ Çelik, *İslam'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslam Tebliğine Etkileri*, 31; Akbulut, *Asabiyet Kavramı ve Seçkinler Kuramı Açısından Seçkinlerin Toplumsal Konumu*, 19.

²⁷ Hasan Bozkurt Çelik, *Millet ve Milliyetçilikten Milletler ve Milliyetçiliklere: Postmodern Dönemde Milliyetçilik* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 68.

hiyerarşide düşük görülen grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Orta Çağ'da Germen kabileleri ve Avrupa üniversitelerindeki öğrenci grupları “nation” olarak adlandırılmıştır. Fransız İhtilali'nin ardından millet kavramı, siyasi ve toplumsal yaşamın merkezi haline gelmiş; modern ulus-devletlerin yükselişiyle birlikte sosyal bilimlerde temel konulardan biri olmuştur.²⁸

Millet, aidiyet hissi ve coğrafi sınırlarla şekillenen bir topluluk olup siyasi otorite için bağlılık sağlar. Milliyetçilik, ulusun kimliğini vurgulayan ve tarihi kökenle modern unsurları birleştiren bir ideolojidir. Giddens, modern ulusçuluğun ulusun varlığına dayandığını belirtmiştir. Milliyetçilik ile ilişkisi bulunduğu düşünülen ırkçılık ise, bu bağlamlardan farklı olarak insanları fiziksel özelliklerine göre ayırıp bazı toplulukların üstünlüğünü savunan, bilimsel olarak yanlış ve yıkıcı bir ideolojidir. Milliyetçilik ile ırkçılık arasında farklar olsa da, milliyetçilik teorisinin karmaşıklığı, basit kategorilere indirgenmeyi zorlaştırır.²⁹

Milliyetçilik, Fransız Devrimi sonrası eşitlik, özgürlük ve kardeşlik idealleriyle ulusal kimlik ve egemenlik kavramlarını merkeze almıştır. Ortak dil, kültür ve değerler etrafında birleştirici bir güç olarak, devletlerin sınırlarını ve halkların kaderini şekillendirmiş, modern dünya düzeninin anlaşılmasında kritik bir rol üstlenmiştir.³⁰

1.1.6. Ulus

“Ulus”, modern siyasi ve toplumsal yapılar içinde merkezi bir yer tutan, ortak dil, kültür ve tarihsel bağlarla tanımlanan bir kimlik biçimidir. Fransız Devrimi sonrası gelişen ulus-devlet anlayışı, bireylerin siyasi ve sosyal aidiyetlerini yeniden biçimlendirmiş, feodal sistemden ayrıışan kolektif bir güç olarak ulusu öne çıkarmıştır. Coğrafi sınırlar içinde yaşayan insan toplulukları yalnızca fiziksel bir birliktelik oluşturmakla kalmamış, ortak değerler, hafıza ve kimlik unsurları çerçevesinde şekillenen bir yapıya dönüşmüştür. Ulus kavramıyla ilişkisi bulunan milliyetçilik ise bu ortaklığı sürdüren ve güçlendiren bir ideoloji olarak ortaya çıkmış, ulus-devletlerin inşasında belirleyici rol oynamıştır. Ulus kavramı kimi zaman millet ile ilişkilendirilse de iki terim arasında önemli farklar bulunmaktadır; millet tarihsel süreçte daha çok

²⁸ Çelik, *Millet ve Milliyetçilikten Milletler ve Milliyetçiliklere: Postmodern Dönemde Milliyetçilik*, 68-69; Bülent Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik* (Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 9-10.

²⁹ Çelik, *Millet ve Milliyetçilikten Milletler ve Milliyetçiliklere: Postmodern Dönemde Milliyetçilik*, 78-90.

³⁰ Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*, 1.

dini ve kültürel temaları içeren bir aidiyet biçimi olarak değerlendirilirken, ulus seküler ve siyasi bir boyuta sahiptir.³¹

1.1.7. Etnoloji

Etnoloji, Yunanca ‘ethnos’ (halk) ve ‘logia’ (bilim) kelimelerinden türetilmiştir ve halkbilimi anlamında insan topluluklarını inceleyen bilim dallarından biridir. Bu disiplin, genellikle ‘ilkel’ olarak adlandırılan toplulukları ve bu toplulukların kültürlerini mercek altına alır ve iki ana bölüme ayrılır: Etnoloji ve Tasvirî Etnoloji (Etnografya). Etnoloji, etnografik verilere dayanarak maddi ve manevi kültür unsurlarının sistematik bir açıklamasını yapar, farklı kültürler arasında karşılaştırmalar gerçekleştirir, insanlık tarihinin kültürel yönlerini aydınlatır ve kültürel göçler ile kültürün genel gelişim yasalarını inceler. Tasvirî Etnoloji ise, çeşitli toplulukların maddi ve manevi kültür öğelerini düzenli ve ayrıntılı bir şekilde betimler.³²

Bir ya da birden fazla yaşam biçiminin karşılaştırılmalı olarak çalışılması olarak da tanımlanabilecek olan etnoloji kavramı, halkların kültürel özelliklerini inceleme yönü ile sosyal antropoloji ile eş anlamlı olarak da kullanılabilir.³³ Bu terim, ilk kez 18. yüzyılda Avusturyalı bilim insanı Adam Franz Kollar (öl. 1783) tarafından kullanılmıştır.³⁴

1.1.8. Etnik - Etnisite

“Etnik” terimi, Yunanca ‘ethnos’ kelimesinden türeyerek bir kişinin doğum yeri, kabilesi veya etnik grubunu ifade eder. Türk Dil Kurumu’na göre Fransızca ‘ethnique’ kelimesinden alınmış olup, “toplumsal” ve “kavimsel” gibi anlamlar taşır. Türkçede ‘budun’, ‘ulus’ ve ‘kavim’ ile eş anlamlıdır. ‘Etnik’, toplulukların kültürel ve tarihsel kimliğini belirleyen özellikleri ifade eder ve bireylerin kimlik tanımında merkezi bir rol oynar.³⁵

³¹ Rıfat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6/1 (Mart 2018), 235; Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*, 10.

³² Örnek, “Etnoloji”, 80-81.

³³ Robert H. Lavenda - Emily A. Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 29; Meryem Bulut, “Antropoloji tarihçesi: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi özelinde fizik antropolojiden sosyal antropolojiye geçiş”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi* 46 (Ekim 2023), 24.

³⁴ Emel Karagöz, “Antropolojiden Medya Antropolojisine Geçişte Kavramsal Çerçeve”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32 (Aralık 2016), 17.

³⁵ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Etnik” (Erişim 23 Ekim 2024); Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*, 8; Selahattin Özberk, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi: Milliyetçilik Kuramları*

“Etnik kimlik” ise, bireylerin toplumlarının yaygın kültürel özelliklerinden farklı ve özgün özellikleri benimsemesiyle şekillenir. Milletin oluşum sürecinde kilit rol oynayan “etnik kimlik”, genellikle bir grubun başka bir grubu ‘öteki’ olarak tanımlamasıyla ortaya çıkar. “Germen milleti”nin Yunan ve Romalılarca, “Türk milleti”nin ise Çin kaynaklarınca tanımlanması bu duruma örnektir.³⁶

Etnik kimlik, genellikle azınlık grupları tarafından benimsenir ve hem sosyal hem de siyasi boyutlara sahiptir. Dil, din, kültür ve siyasi görüş gibi farklılıklara dayalı bir toplumsal durum oluşturur ve zamanla siyasi bir bağ olarak ulus kavramının şekillenmesine, hatta milliyetçilik düşüncesinin doğmasına katkı sağlar.³⁷

Özellikle belirtilmesi gereken bir husus da “etnik grup” ve “millet” kavramlarının farklılığıdır. Millet, karmaşık bir bütünü ifade ederken, etnik grup, ortak dil, soy veya coğrafi sınırlar gibi özellikler etrafında birleşir. Etnik aidiyet kişisel olup bireyler çevresel etkilerle farklı etnik gruplara geçebilir. Bu arada bağlamlar bu şekilde incelendiğinde “saf ırk” kavramının da gerçekçi olmadığı ortaya çıkmaktadır, nitekim tarih boyunca topluluklar arasında geniş karışımlar olmuştur.³⁸

Etnisite, Yunanca ‘ethnos’ kelimesinden türeyerek zamanla “kabile” veya “ırk” anlamı kazanmıştır. Sosyolojik literatürde yeni bir terim olarak kabul edilen etnisite, 1972’de Oxford İngilizce Sözlüğü’nde yer bulmuş ve 14. yüzyıldan itibaren soy ve akrabalık üzerinden yapılan söylemlerde kullanılmaya başlanmıştır.³⁹

Örneğin Antik Yunan’da “etnisite” dışlayıcı bir özellik taşıırken, Helen olmayanlar bu kelime ile ötekileştirilirdi. Bir başka örnek 4. yüzyılda, Theodosius (öl. 395) döneminde Hristiyanlık Roma’nın resmi dini oldu ve “etnik”, paganları tanımlamak için kullanıldı. Tarihin bir başka evresinde, Cuthbert (öl. 687) ve Bede (öl. 735) gibi isimler Anglo-Sakson (etnik) kimliğini Kilise doktrinlerine uygun şekilde

Açısından Bir İnceleme (Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 5.

³⁶ Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*, 8-9; Özberk, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi*, 6-11.

³⁷ Özberk, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi*, 6-11; Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*, 8-9.

³⁸ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu – Hülya Kendir (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002) 45-46; Demirbaş, *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*, 8-9; Özberk, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi*, 12; Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, çev. Gökçe Yavaş (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 43.

³⁹ Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, çev. Ekin Uşaklı (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2004), 15.

reform etmeye çalıştı. Bu süreçler ve örnekler, etnik kimliğin tarihsel evrimini ve farklı anlamlar kazandığını gösterir niteliktedir.⁴⁰

20. yüzyılın başlarından itibaren etnik ve etnisite kavramlarının kullanımları sosyal bilimlerde ve günlük dilde yaygınlaşmıştır. Günümüzde kavramsal açıdan etnisite, bir toplumsal grubun ırksal, dilsel veya milli kimliğini ifade ederken, dini ve kültürel kimlikleri de kapsar.⁴¹

1.1.9. Etnografya

Etnografya, halkların yaşam biçimlerini, kültürel unsurlarını ve sosyal ilişkilerini sistematik bir şekilde inceleyen bir disiplindir. Yunanca ‘ethnos’ (halk) ve ‘graphein’ (yazmak) kelimelerinden türemiştir. Tasviri Etnoloji olarak da adlandırılan bu alan, gözlem, röportaj ve katılımcı gözlem gibi saha araştırma yöntemleriyle detaylı tasvirler sunar. Araştırmacılar, topluluk içinde zaman geçirerek günlük pratikleri ve ritüelleri yakından inceler.⁴²

Etnografya, toplumların zengin kültürel dokusunu ve insan davranışlarının çeşitliliğini belgeleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Toplulukların dilini, tarihini, sanatını ve sosyal yapısını inceler, kültürel farkındalık ve hoşgörüyü teşvik eder. Antropoloji, sosyoloji, eğitim, sağlık ve pazar araştırmaları gibi pek çok alanda uygulanarak kültürel mirasın korunmasına katkı sağlar.

1.2. Genel Hatlarıyla Antropoloji

Antropoloji, toplum bilimleri içerisinde nispeten yeni bir disiplin olarak kabul edilir. Terim, bilimsel bir disiplini ifade etmek üzere ilk kez 15. veya 16. yüzyılda kullanılmıştır. O dönemde Orta Avrupalı yazarlar, “anthropologium” kelimesini anatomi ve fizyolojiyi kapsayacak şekilde geniş bir yelpazede kullanmışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da, özellikle ilahiyat alanında, Tanrı’nın insan benzeri özelliklerine atfen kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkar. 18. yüzyılın sonlarında

⁴⁰ Gönenç, “İrk, Etnisite ve Din”, 747-748; John Hutchinson – Antony D. Smith, *Ethnicity* (New York: Oxford University Press, 1. Basım, 1996), 4; Meral Öztoprak Sağır - H. Serkan Akıllı, “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (Mayıs 2004), 3.

⁴¹ Öztoprak Sağır - Akıllı, “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, 4; Gönenç, “İrk, Etnisite ve Din”, 749-750.

⁴² Örnek, “Etnografya”, 80.

ise Rus ve Avusturyalı yazarlar tarafından farklı etnik grupların kültürel özelliklerini açıklamak için kullanılmıştır.⁴³

Terimin bilim dünyasında yaygın olarak kabul görmesi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar gerçekleşmemiştir. İnsanın fiziksel ve biyolojik özellikleri ile sosyal ve kültürel yönlerini bütünleştirici bir bilim dalı olarak antropoloji disiplini,⁴⁴ 18. Yüzyıl Avrupası'nda etnoloji ile arasındaki farklılaşmayla şekillenmiştir.

Antropoloji disiplini; insanın biyolojik ve sosyal boyutlarını, tarihsel süreç içerisindeki gelişimini, oluşturduğu kültürel yapıları, yaşam biçimlerini, dilini ve bu unsurların tümünü kapsayan ilişkilerini, holistik (bütüncül), komparatif (karşılaştırmalı), etnografik metodolojiye dayalı, partisipatif (katılımcı) ve gelişimsel bir perspektifle sistematik olarak analiz eden bir bilim dalı olarak tanımlanır.⁴⁵ Bu tanım doğrultusunda, disiplinin alt dalları, insan deneyiminin farklı yönlerini ele alarak çok yönlü bir akademik inceleme alanı sunar.

Disiplin, başlangıçta Batı dışındaki 'ilkel' topluluklara odaklanmış, zamanla modern ve endüstriyel toplumları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Genel olarak farklı kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları araştırarak insan doğasının ve kültürünün karmaşıklığını anlamayı hedefler. Kuzey Amerika'da arkeoloji, kültürel antropoloji, dilbilim ve biyolojik antropoloji; İngiltere'de sosyal antropoloji; Almanya'da ise etnoloji öne çıkar. Disiplin, sosyal/kültürel antropoloji, arkeoloji, biyolojik antropoloji, dil antropolojisi, tıbbi antropoloji, ekolojik antropoloji, ekonomik antropoloji, psikolojik antropoloji, hukuk antropolojisi, görsel antropoloji, primatoloji, paleoantropoloji, adli antropoloji ve etnomüzikoloji gibi alt dallarla insanlık deneyimini kapsamlı bir şekilde inceler. Bu alt disiplinler, toplumların yapıları, kültürel pratikler, biyolojik çeşitlilik, dilin değişimi, sağlık ve hastalık, insan-doğa ilişkileri, ekonomik sistemler ve sanat gibi pek çok alanı ele alarak insan davranışlarının ve sosyal yapıların evrensel örüntülerini anlamaya katkı sağlar.

⁴³ Mehmet Cem Şahin, "Antropolojinin Alanı ve Tarihi Gelişimi", *Sosyal Antropoloji*, ed. Mustafa Macit (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2012), 7.

⁴⁴ Ralph Leon Beals – Harry Hoiyer, "Antropolojinin Konusu ve Alanı", çev. Gürbüz Erginer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 35/2 (1991), 11.

⁴⁵ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 1; Sıddık Baysal, "Tefsirde Kültürel Antropolojik Yaklaşım", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 322.

Antropoloji, bu çok yönlü yapısıyla insanlığın geçmişini, bugününü ve geleceğini anlamada vazgeçilmezdir.⁴⁶

Disiplinin asıl kökenleri antik çağa uzanır; Herodot (MÖ 425), Poseidonios (MÖ 51) ve Tacitus (MS 117/120) gibi yazarlar toplumları ve adetlerini kaydederek etnolojiye katkıda bulunmuştur. Orta Çağ'da dogmatik yaklaşımlar, bu alanın gelişimini büyük ölçüde engellemiştir. Ancak Marco Polo'nun (öl. 1324) Asya gezileri ve Mes'ûdî (öl. 956) gibi İslam coğrafyacılarının çalışmaları, Doğu'yu Batı'ya tanıtarak zengin etnografik bilgiler sunmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda ise J.F. Lafitau (öl. 1746), Montesquieu (öl. 1755), Rousseau (öl. 1778) ve Kaptan J. Cook (öl. 1779) gibi isimler etnografya ve etnolojinin temellerini güçlendirmiştir. 19. yüzyılda Charles Darwin'in (öl. 1882) evrim teorileri ve Bachofen (öl. 1887), Spencer (öl. 1903) gibi isimlerin çalışmaları, insanlık tarihi, kültür, aile ve devletin kökenleriyle ilgili araştırmaları derinleştirmiştir. Kültür Tarihi Okulu'nun kurucuları Ratzel (öl. 1904) ve Frobenius (öl. 1917) ile işlevselci yaklaşımları savunan Radcliffe-Brown (öl. 1955) ve Malinowski (öl. 1942) gibi isimler, antropolojinin teorik ve metodolojik çerçevesine önemli katkılar sağlamıştır. Tüm bu süreçler, antropolojiyi sistematik bir bilim dalı haline getirmiştir.⁴⁷

Antropoloji, 19. yüzyılda sanayi devrimi ve sömürgecilik döneminin yarattığı farklı kültürlerin incelenmesi ihtiyacından doğmuş ve toplumların sistematik olarak sınıflandırılmasını amaçlamıştır. Başlangıçta sosyoloji ile yakın ilişki içinde gelişen antropoloji, sosyal (kültürel) antropoloji aracılığıyla bu bağını sürdürmüş ve yöntemler ile araştırma alanlarında ortaklıklar ve farklılıklar göstermiştir. Örneğin 19. yüzyıl Almanya ve Rusya'sında fiziksel antropoloji ön plana çıkarken, Fransa'da sosyolojinin etkisiyle kültürel antropoloji daha ön planda tutulmuştur. Ayrıca bu süreçlerde insan türünün evrimi, toplumların farklılaşma nedenleri ve kültürel çeşitlilik gibi sorulara yanıt arayan antropoloji, bu soruları çeşitli alt dallar üzerinden incelemiştir. Amerika'da 1879 yılında Rochester Üniversitesi antropolojiyi akademik müfredata dahil eden ilk kurum olmuş, 1906'da Oxford Üniversitesi akademik alanda antropolojiyi bağımsız bir bölüm olarak tanıyarak disipline kültürel ve fiziksel antropoloji olmak üzere iki ana alt dal kazandırmıştır. 1909'da Oxford, Cambridge ve

⁴⁶ Sibel Özbudun vd., *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 9-11; Beals - Hoiyer, "Antropolojinin Konusu ve Alanı", 12.

⁴⁷ Örnek, "Etnoloji", 81-84

Londra Üniversiteleri, antropoloji terminolojisini netleştirerek etnografya, etnoloji, arkeoloji ve sosyal antropolojinin özgül alanlarını belirginleştirmiştir.⁴⁸

Bölgesel farklılıklar doğrultusunda, Britanya’da sosyal yapılar ve kurumlara odaklanan bir antropoloji anlayışı gelişirken, Amerikan antropolojisi, kültür kavramını merkeze alarak fiziksel özellikler ve ırk kategorilerini analiz etmiştir. Kıta Avrupası’nda ise etnoloji, kültürlerin karşılaştırmalı analizine yönelmiştir. Daha sonralarda disiplin değişime giderek modern antropolojiyi ortaya çıkarmış, modern antropolojide, biyolojik ve sosyo-kültürel antropoloji gibi alt disiplinlerde uzmanlaşmıştır.⁴⁹

1.3. Modern Antropoloji

1.3.1. Amacı ve Etik Bağlamı

Modern antropoloji, antropolojiden farklı olarak, insan topluluklarının biyolojik ve kültürel çeşitliliğini anlamaya yönelik disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Modern antropolojinin gelişimi sürecinde farklı araştırma alanları ortaya çıkmış ve bunlar belirli alt disiplinler çerçevesinde şekillenmiştir. Sosyal antropoloji, toplumların sosyal yapıları, normları ve kurumları üzerindeki etkilerini inceleyerek toplumsal ilişkilerin işleyişini anlamaya çalışırken, kültürel antropoloji bireyler arasındaki değerler, gelenekler ve yaşam pratikleri bağlamında kültürler arası farklılıkları ele alır. Arkeoloji, geçmiş toplumları anlamak için materyal kalıntılar ve maddi kültür unsurlarını analiz ederken, dilbilimsel antropoloji, dilin evrim sürecini, iletişim sistemlerini ve kültür ile dil arasındaki etkileşimi araştırır. Biyolojik antropoloji ise insanın evrimsel gelişimini, genetik mirasını ve fiziksel adaptasyon süreçlerini inceleyerek insanın biyolojik yönünü anlamaya katkıda bulunur. Bu alt disiplinler, hem tarihsel hem de çağdaş bağlamlarda çalışarak insan topluluklarının karmaşıklığını ortaya koyar. Küreselleşme, göç ve çevresel sorunlar gibi güncel konulara ışık tutan modern antropoloji, saha çalışmaları ve etnografik araştırmalar gibi yöntemlerle insan deneyimini belgeleme ve kültürel anlayışı derinleştirme amacını taşır.⁵⁰

⁴⁸ Şahin, “Antropolojinin Alanı ve Tarihi Gelişimi”, 7; Gürsoy, “Antropoloji”.

⁴⁹ Şahin, “Antropolojinin Alanı ve Tarihi Gelişimi”, 7; Gürsoy, “Antropoloji”.

⁵⁰ William A. Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarioğlu, 59-85.

1.3.2. Kurumsallaşma Süreci

Antropoloji, farklı ülkelerin farklı akademik gelenekleri ve metodolojik yaklaşımları doğrultusunda şekillenmiş olup, kurumsallaşma süreci de bu sebeple coğrafi, tarihi ve kültürel farklılıklara göre değişkenlik göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde antropoloji, sosyal/kültürel antropoloji, fiziksel antropoloji, dilbilimsel antropoloji ve arkeolojik antropoloji olmak üzere dört ana dal etrafında örgütlenmiştir. İngiltere’de, sosyal ve fiziksel antropoloji olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Sosyal antropoloji burada toplumsal yapılar, normlar ve kurumlar üzerine yoğunlaşmıştır. Kıta Avrupa’ında ise antropoloji, genellikle etnoloji ile yakın ilişki içinde gelişmiş ve kültürlerin karşılaştırmalı incelenmesine odaklanmıştır. Türkiye’de antropoloji daha geniş bir yelpazede gelişmiş olup, fiziki/biyolojik antropoloji, paleoantropoloji, sosyal ve kültürel antropoloji, etnoloji ve halk bilimi gibi farklı uzmanlık alanlarını içermektedir. Türkiye’de antropolojinin kurumsal gelişimi, akademik gelenekler, toplumsal ihtiyaçlar ve tarihsel koşullara bağlı olarak şekillenmiş, metodolojik sınırları zaman içinde yeniden tanımlanmıştır.⁵¹

Türkiye’de antropolojinin kurumsallaşma sürecine geçmeden önce, tarihsel bağlamda özellikle vurgulanması gereken isimlerden biri Ziya Gökalp’tir. Osmanlı’nın çöküş döneminde ve Cumhuriyet’in şekillenme sürecinde etkili bir sosyolog olarak, toplumsal değerlerin ve teknolojik gelişmelerin sosyal değişim üzerindeki etkilerini incelemiştir. Gökalp, kültür kavramını “değişmez öz” olan hars ve “değişken unsurlar”ı içeren medeniyet olarak ikiye ayırmış, pozitivist bilim anlayışı doğrultusunda kültürel değişimi bu kavramlar aracılığıyla analiz etmiştir. Emile Durkheim’in işlevselci teorisinden etkilenerek halk edebiyatına özel önem vermiştir. Gökalp’in çalışmaları, bu bağlamlarda hem antropoloji hem de sosyoloji alanlarında önemli fikirseller katkılar sunmuştur.⁵²

Türkiye Cumhuriyeti’nin erken döneminde antropoloji, Şevket Aziz Kansu’nun (öl. 1983) 1935 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Antropoloji Anabilim Dalı’nı kurmasıyla kurumsallaşmıştır. Afet İnan (öl. 1985), antropometrik çalışmalar yaparak Anadolu insanını ırkçılık karşıtı bir yaklaşımla araştırmış ve Türk tarih tezinin bir parçası olarak, ırkların karışımının medeniyeti ilerlettiği anlayışını benimsemiştir. Dönemin fiziksel antropoloji yöntemleri kapsayıcı

⁵¹ Gürsoy, “Antropoloji”.

⁵² Gürsoy, “Antropoloji”.

bir perspektifle yürütülmüş, Batılı emperyalist tarih anlayışına karşı insan çeşitliliğini vurgulayan bir yaklaşım geliştirilmiştir.⁵³

Antropolojinin bu şekilde kurumsallaşmasının ardından, modern antropoloji bu zaman içerisinde kendi teorik ve metodolojik çerçevesini geliştirerek belirgin bir akademik alan haline gelmiştir. Bu süreç, antropoloji disiplininin disiplinlerarası bir perspektif kazanmasına ve farklı bilim dallarıyla etkileşim içerisinde zenginleşmesine olanak tanımıştır.

1.4. Modern Antropolojide Irk Tasavvuru

Modern antropoloji, insan topluluklarının biyolojik ve kültürel çeşitliliğini anlamak için geniş bir perspektif sunar. Bu çeşitlilik, ırk kavramının sosyal ve kültürel bağlamlarda şekillenen bir inşa olarak anlaşılmasında kritik bir rol oynar; ırk, biyolojik bir gerçeklikten çok, tarihsel, sosyal ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak ele alınmaktadır.

Bu yaklaşım, ırkın biyolojik temellerinin sorgulanmasına ve daha çok kültürel ve sosyal bağlamda incelenmesine yol açmıştır. Antropologlar, genetik çeşitliliğin insan popülasyonları arasında oldukça homojen olduğunu ve biyolojik olarak anlamlı ırk kategorilerinin bulunmadığını vurgulamaktadır. Son yıllarda yapılan genetik araştırmalar (örneğin Uluslararası İnsan Genom Konsorsiyumu çalışmaları), insan genomunun %99.9'unun tüm insanlar arasında ortak olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, biyolojik ırk kavramının geçerliliğini daha da zayıflatmaktadır. Ayrıca, genetik farklılıkların çoğunun bireyler arasında değil, popülasyonlar arasında olduğunu göstermektedir. Bu durum, ırk kavramının biyolojik bir temele dayanmadığını, aksine sosyal ve kültürel faktörlerle şekillendiğini desteklemektedir.⁵⁴ 20. yüzyılın ortalarından itibaren, antropologlar ve biyologlar, bu yetersizliği dillendirmeye başlamışlardır. Örneğin, Julian Huxley (öl. 1975) ve Ashley Montagu (öl. 1999) gibi bilim insanları, ırk kavramının yerine etnik grup teriminin kullanılmasını önermişlerdir.⁵⁵

⁵³ Demirel, "Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", 130; Gürsoy, "Antropoloji".

⁵⁴ International Human Genome Sequencing Consortium, "A Draft Sequence of the Human Genome", *Nature* (Erişim 27.04.2025).

⁵⁵ Bilim ve Gelecek, "İrk Kavramının Sorgulanması ve Yeni Fiziki Antropoloji Akımı" (Erişim 30 Eylül 2024); Ünlütürk, "'İrk' Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı", 94-102.

Genetik araştırmalar da insan popölasyonları arasındaki genetik farklılıkları inceleyerek ırk kavramına yeni bir perspektif kazandırmıştır. Bu bağlamda genetik çeşitlilik, büyük ölçüde coğrafi ve çevresel faktörlerle açıklanabilir. Örneğın, belirli genetik özelliklerin belirli bölgelerde daha yaygın olması, bu bölgelerdeki çevresel koşullara adaptasyonun bir sonucudur.⁵⁶ Bu durum, genetik çeşitliliğın insan popölasyonları arasında nasıl dağıldığını anlamamıza yardımcı olur. Bu çerçevede elde edilen bulgular da ırk kavramının biyolojik bir gerçeklikten ziyade sosyal bir inşa olduğunu desteklemektedir.⁵⁷

Sosyal ve toplumsal açıdan bakıldığında antropologlar, etnik kimliklerin nasıl oluştuğunu, nasıl sürdürüldüğünü ve nasıl değıştiğini inceleyerek, bu kimliklerin tarihsel süreçler tarafından nasıl biçimlendiğini araştırmışlardır. Bu incelemeler, etnik kimliklerin dinamik ve değışken olduğunu, belirli sosyal ve politik koşullara bağılı olarak dönüşebildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ırk kavramının toplumların sosyal yapıları içinde şekillenen bir olgu olduğu vurgulanmaktadır. Etnik kimliklerin tarihsel ve sosyal süreçlerden bağımsız düşünölemeyeceğı gibi, ırk kavramının da kültürel ve ideolojik bağlamlardan ayrı olarak ele alınması mümkün değıldir. Bu bağlamlar göz önünde tutulduğunda da anlaşılmaktadır ki antropolojik perspektifte ırk, sosyal ve kültürel dinamikler çerçevesinde analiz edilmiştir.⁵⁸

1.4.1. Biyolojik/Fiziksel Antropolojide Irk Anlayışı

Biyoantropoloji, insanın biyolojik ve evrimsel yönlerini inceleyen multidisipliner bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Bu alan, biyolojik çeşitlilik, genetik miras, fizyolojik adaptasyonlar (uyumlar) ve fosil kayıtları aracılığıyla insanın geçmişini kapsamlı bir şekilde ele alır. Alanın temelleri, 19. yüzyılın sonlarında, Darwin'in evrim teorisi ve Mendel'in (öl. 1884) genetik yasalarının keşfiyle atılmıştır. Bu dönemde, insanın biyolojik yapısını ve diğerk canlılarla olan ilişkisini anlamaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. 20. yüzyılın başlarında fiziksel antropoloji çalışmaları ile araştırmalar daha da artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, moleküler biyolojinin ilerlemesi ve DNA'nın keşfiyle birlikte genetik verileri de kullanarak insan gelişimi daha detaylı incelenmeye başlanmıştır. Alan, yapılan araştırmalarla insanın biyolojik yönlerini anlamak için geniş bir perspektif sunar. Bu

⁵⁶ Alan H. Goodman vd., *Race Are We So Different* (West Sussex, Wiley-Blackwell, 2012), 223.

⁵⁷ Gönenç, "İrk, Etnisite ve Din", 745.

⁵⁸ Daniel G. Bates, *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji*, çev. Suavi Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 344; Gönenç, "İrk, Etnisite ve Din", 749.

perspektif ırk kavramının algılanmasına ve anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Antropolojik çerçevede değerlendirmeye tabi tutulduğunda kavram karmaşasına sebebiyet vermemek için çalışmalarda kullanılan terimlerin ve kelimelerin tam ve kapsayıcı şekilde açıklanması gerekmektedir.⁵⁹ Örneğin “biyolojik ırk” kavramı, sabit ve tanımlanmış sınırlara sahipmiş gibi anlaşılabilir, ancak bu, gerçek durumu yansıtmaz.

İnsan popülasyonları arasındaki biyolojik çeşitlilik, genellikle belirli fenotipik özellikler (deri rengi, vücut şekli, göz rengi gibi) üzerinden tanımlanan ‘ırk’ kategorileri ile ilişkilendirilir. Ancak, bu özelliklerin dağılımı genellikle klonaldır, yani coğrafi bir gradyan⁶⁰ boyunca değişir ve net sınırlar oluşturmaz. Tarihsel olarak, insanlar arasındaki sürekli göç ve karışma, belirgin ırksal sınırların oluşmasını engellemiştir. Biyolojik çeşitlilik, genellikle moleküler düzeyde olup, günlük gözlemlerle saptanamaz. Örneğin, kan grupları veya genetik hastalıklara direnç gibi özellikler, dış görünüşle doğrudan ilişkilendirilemez.⁶¹

Biyolojik antropoloji alanındaki araştırmalar, iki temel kategori altında toplanabilir: Birincisi, evrimsel süreçte insanın incelenmesi; ikincisi ise insan topluluklarının analizi ve değerlendirilmesi. İkinci kategoride kullanılan metodolojik çeşitlilik, birbirine bağlı sonuçlar doğurmakta ve bir alanda elde edilen bulgular, diğer alandaki problemlere çözüm önerileri sunmaktadır. İnsanın biyolojik ve kültürel çeşitliliği üzerine odaklanan bu iki merkezi yaklaşım, fiziksel ve kültürel antropolojinin temel meselelerini oluşturur ve ardışık bu iki konu, insan adaptasyonunun kavranması için esas teşkil eder.⁶²

Biyolojik ırk kavramı, fiziksel açıdan genetik çeşitliliğin küçük farklılıklarına dayanır. İnsan türünün görece yakın zamanda ortaya çıkışı ve sürekli nüfus hareketleri nedeniyle, popülasyonlar arasındaki çeşitlilik, popülasyon içindekinden daha azdır, bu sebeple kavram net olarak anlam ifade etmemektedir. Sosyal bilimciler tam da bu noktada, biyolojik açıdan ırk kavramını genellikle reddeder ve toplumsal-kültürel özelliklerin biyolojik mirasla karıştırılmasının yanıltıcı olduğunu savunurlar. Örneğin, ABD’de nüfus sayımı gibi resmi istatistiklerde kullanılan ırksal kategoriler, genetik

⁵⁹ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Evrim Yaban, *İrk Kavramı ve Türkiye’de Biyolojik Antropoloji Çalışmaları* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁶⁰ Bir büyüklüğün uzaydaki en hızlı değişim yönünü ve miktarını ifade eder.

⁶¹ Sevim Aşar, *İrk ve İrkçilik Üzerine Tartışmalar ve Yeni İrkçilik* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 17-22-29.

⁶² Beals - Hoiyer, “Antropolojinin Konusu ve Alanı”, 17.

çeşitliliği yansıtmaktan ziyade, toplumsal kimlik ve eşitsizlikleri ifade eder. Brezilya gibi bazı ülkelerde ise ırk kavramı çok daha geniş ve farklı bir şekilde kullanılır, bu da ırkın kültürel bağlama göre değişken bir inşa olduğunu gösterir. Biyolojik ırk tüm bu bağlamlar sonucunda, genetik yapıları benzer olan ve ortak genetik materyali paylaşan bir nüfus olarak tanımlanır; bu, bir türün biyolojik alt bölümlenmesine işaret eder. Terim, genellikle belirli bir coğrafi veya ekolojik bölgede yaşayan nüfusları tanımlamak için kullanılır. Örneğin, Sahra-Altı Afrikalılar, Kuzey Avrupalılar, Akdenizliler, Güney Asyalılar ve Amerika Yerlileri gibi gruplar, coğrafi olarak tanımlanmış alt grupların somut örnekleridir. Bu gruplar, günlük dilde ‘ırk’ terimiyle ifade edilen kavramlara yaklaşık olarak denk gelir, ancak aslında oldukça karmaşık bir yapıya sahiptirler.⁶³

İnsan popülasyonlarındaki genetik çeşitlilik, biyolojik olarak tanımlanan ırk kategorilerinin geçerliliğini sorgulatan önemli bir konudur. Richard Lewontin’in öncü çalışmaları, genetik varyasyonların (çeşitliliklerin) büyük ölçüde popülasyonların kendi içinde olduğunu ve popülasyonlar arasında daha az görüldüğünü ortaya koymuştur. Genetik analizler ve genom (kalıtım) çapındaki araştırmalar bu bulguları destekleyerek, bireyler arasındaki genetik farklılıkların coğrafi sınırların ötesine geçtiğini göstermektedir. Örneğin Rosenberg’in “İnsan Genom Çeşitliliği” çalışması, genetik varyasyonların coğrafi hareketlilikle ilişkili olduğunu daha da netleştirmiştir.⁶⁴

Geleneksel tıpta ırk temelli sınıflandırmalar yerine, kişisel tıp yaklaşımı benimsenmektedir. Genetik çeşitliliğin bireysel düzeyde ele alınması, gen-çevre etkileşimlerini dikkate alarak daha isabetli sağlık değerlendirmeleri yapılmasını sağlar. Örneğin, pigmentasyon (renklenme) farklılıkları ve alel (varyant) incelemeleri, Yemenliler ile Norveçliler arasında genetik benzerlikler olduğunu ortaya koyarak, biyolojik ırk kategorilerinin yüzeysel olabileceğini göstermektedir. Klasik anlamda ırk ayrımı yapmayan haplogruplar (soy grupları) da, belirli soy hatları boyunca aktarılan genetik varyasyonları temsil eder ve aynı haplogrup içinde farklı ırk tanımlarına sahip bireylerin bulunduğunu göstererek bu yüzeyselliğe dikkat çeker.⁶⁵

Lewontin’in 1990’ların ortalarında doğrulanan bulguları, 2000’li yıllarda yapılan DNA dizileme çalışmalarıyla daha da pekişmiştir. Genom çaplı analizler,

⁶³ Daniel G. Bates, *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji*, çev. Suavi Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 325.

⁶⁴ Evrim Ağacı, “İnsanlarda Irklar ve Irkçılık | Prof. Dr. Ergi Deniz Özsoy”, 00:05:50-02:00:00.

⁶⁵ Evrim Ağacı, “İnsanlarda Irklar ve Irkçılık | Prof. Dr. Ergi Deniz Özsoy”, 00:05:50-02:00:00.

genler arasındaki korelasyonları (ilişkileri) ve frekans farklılıklarını⁶⁶ incelediğinde, ırk kavramının bilimsel geçerliliğini daha da zayıflatmaktadır. Aynı FMF⁶⁷ geni taşıyan iki bireyin çocuklarında farklı hastalık sonuçlarının görülmesi, biyolojik ırk kategorilerinin belirsizliğine işaret etmektedir. Greg Gibson'ın Fas'ta yaptığı çalışmalar, kişisel tıp yaklaşımının eksikliklerini vurgulayarak, tarihi, çevresel ve gelişimsel faktörlerin de sağlık değerlendirmelerinde göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tüm bunların sonucunda anlaşılan o ki, bazı bilim insanlarının ırk kavramını belirli ideolojik çerçevelere oturtmaları, bilimsel tartışmaların ötesinde bir yaklaşıma işaret etmektedir.⁶⁸

İdeolojik bir açıdan yaklaşmayan, bulguların aksini gösterdiğini iddia eden bilimsel çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Harvard Üniversitesi'nden David Reich'in New York Times'ta yayınladığı makale, ırk kavramının biyolojik temelleri üzerine eski tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Reich, bazı insan popülasyonlarının uzun süreler boyunca izole kaldıklarını ve bu süre zarfında kendilerine özgü biyolojik farklılıklar geliştirebileceklerini öne sürmektedir. Anthony Edwards ise, Lewontin'in yorumlarını eleştirerek genetik belirteçlerin farklı kombinasyonlarının (seçimlerinin) popülasyonlara özgü desenler oluşturabileceğini savunmuştur. Temel bileşenler analizi⁶⁹ gibi istatistiksel yöntemler, Reich ve Edwards'ın araştırmaların aksine insan popülasyonlarının tarih boyunca karıştığını ve izolasyonun (ayrı kalmasının) istisna olduğunu göstermektedir.⁷⁰

Bilim dünyasındaki bazı isimler dışında, toplumda da “insan ırkı” anlayışının altında gerçekten biyolojik bir temel olduğuna dair inanış bulunmaktadır. Temelinde kavram karmaşasının yattığı düşünülmektedir. Bu kapsamda tanım da ele alınmalıdır.

Biyolojide ırk, “alttür” anlamına gelir ve bir türün içindeki diğer popülasyonlardan genetik açıdan farklılık gösteren popülasyonları ifade eder.⁷¹ Bu tanım basit ve anlaşılır görünse de dikkat edilmesi gereken üç nokta vardır:

⁶⁶ Bir popülasyonda belirli genlerin veya alellerin görülme oranlarının birbirinden farklı olması

⁶⁷ Akdenizateşi olarak bilinen genetik hastalık

⁶⁸ Evrim Ağacı, “İnsanlarda Irklar ve Irkçılık | Prof. Dr. Ergi Deniz Özsoy”, 00:05:50-02:00:00.

⁶⁹ Çok değişkenli verilerdeki karmaşıklığı azaltmak için değişkenleri en fazla varyansı açıklayan yeni bileşenlere dönüştüren bir boyut indirgeme yöntemi

⁷⁰ Recep Özgür Taşkent – Ezgi Altınışık, “İrk Kavramına Bilimsel Çerçeveden Bakış”, Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi (Mart 2018), 189-194.

⁷¹ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarıoğlu, 196-198; Lavenda – Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı, 128-131.

1- Tanımın keyfi olması: Bir ırk olarak tanımlanmak için ne kadar farklılık olması gerektiği belirsizdir. Bazı kişilere göre tek bir gendeki farklılık bile yeterliyken bazıları için birkaç gende farklılık olmalıdır. Genlerin sayısı ve hangi genlerin bir ırkı belirlediği konusunda anlaşmaya varmak zordur.

2- Biyolojik tanımlama: Irkın biyolojik tanımına göre, belirli bir gen ya da gen grubuna sahip olma durumu söz konusu değildir. Örneğin, 0 kan grubu belirli bir popülasyonda diğerlerine göre daha sık ya da seyrek görülebilir. Popülasyonlar genetik açıdan “açıktır” ve gen alışverişi yapılabilir. İnsan popülasyonları genetik açıdan açık oldukları için türümüz içinde sabit özelliklere sahip bir ırk grubu yoktur.

3- Bireyler arasındaki farklar: Belirli bir popülasyon içindeki bireyler arasındaki genetik farklar, genellikle popülasyonlar arasındaki farklardan daha büyüktür. Bilim yazarı James Shreeve’in ifadesiyle, “*Beni genetik olarak bir Afrikalı ya da Eskimo’dan ayıran şeylerin çoğu, Avrupa kökenli ortalama bir Amerikalıdan da ayırmaktadır.*”⁷²

Bunlara binaen ırkı biyolojik bir sınıf olarak kabul etmemek, insanların biyolojik çeşitliliğini görmezden gelmek anlamına gelmez. Antropologların görevi, türümüzü yanlış bir biçimde ırklara bölmek değil, çeşitliliği ve toplumsal anlamını açıklamaktır.⁷³

Biyolojik ırk kavramının sorgulanmasına yol açan şeylerden biri de fiziksel özelliklerin toplumsal farklılık göstergesi olarak kullanımıdır. Kavramın bu açılardan sosyal bir inşa olduğu ve biyolojik temellerden ziyade kültürel ve toplumsal faktörlerle şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, antropologlar ve genetikçiler, ırk kavramını terk etme eğilimindedirler ve insan çeşitliliğini daha kapsamlı ve nüanslı bir perspektiften ele almayı tercih etmektedirler.⁷⁴

1.4.2. Sosyal/Kültürel Antropolojide Irk Anlayışı

Kültürel antropoloji, insan topluluklarının davranış ve inanç sistemlerindeki kültürel dinamikleri inceleyen bir disiplindir. “Kültür” kavramı, Latince “cultura”dan

⁷² Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarioğlu, 196-198; Lavenda – Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı, 128-131.

⁷³ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Sarioğlu, 196-198; Lavenda – Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı, 128-131.

⁷⁴ Raymond Scupin, *Race and Ethnicity: The United States and the World* (London: Pearson, 2011), 55; Salzman - Rice, *Antropolojik Düşünmek*, çev. Erol Mutlu, 183-184.

türemiş olup başlangıçta tarımla ilişkilendirilmişken; zamanla insan topluluklarının tarihsel süreçte ürettiği, benimsediği ve nesiller boyunca aktardığı değerler, semboller ve davranış kalıplarını ifade eden geniş bir anlam kazanmıştır. Kültür, bu yönüyle hem maddi öğeleri (giysi, barınak, üretim araçları) hem de manevi öğeleri (örf, adet, inanç sistemleri, sanat, toplumsal organizasyon) kapsayan çok katmanlı bir yapıdır. Kültürel antropologlar, bireylerin düşünce yapıları ile toplumsal normların sosyal kimlik ve cinsiyet rolleri üzerindeki etkilerini analiz ederek, fikir-nesne ilişkilerinin dönüşüm dinamiklerini anlamaya çalışırlar.⁷⁵

Kültürün bu çok katmanlı yapısını anlamaya yönelik araştırmalarda, sosyo-kültürel antropoloji iki temel metodolojik yaklaşımı benimser: synchronic (eşzamanlı) ve diachronic (artzamanlı) analizler. Synchronic yaklaşım, toplumların belirli bir zaman dilimindeki yapısını ve işleyişini incelerken; diachronic yaklaşım, kültürel yapıların tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü analiz eder. Bu bağlamda arkeoloji, diachronic perspektifi temel alarak kültürel dönüşüm mekanizmalarını aydınlatır ve geçmişin rekonstrüksiyonuna (yeniden yapımına) önemli katkılar sağlar. Arkeologlar, etnoloji ve dilbilim gibi disiplinlerle iş birliği yaparak, kültürel değişim süreçlerini anlamaya yönelik çok boyutlu veriler sunar. Böylece kültür, yalnızca bugünün değil, aynı zamanda geçmişin ve geleceğin de karmaşık bir bileşeni olarak ele alınır.⁷⁶

Bu tarihsel ve metodolojik perspektiflerin bir araya gelmesiyle, antropolojinin alt dallarından biri olan etnoloji, kültürlerarası karşılaştırmalar yaparak yalnızca "ilkel" kabul edilen toplumları değil, tüm insanlık durumuna özgü kültürel özellikleri incelemeye yönelir. Arkeolojik verilerin ötesine geçerek yaşayan toplulukların kültürel örüntülerini analiz eden etnoloji, farklı toplumların ortak paydalarını ve özgünlüklerini ortaya koyar. Bu bağlamda dilbilim de devreye girer; çünkü dil, hem kültürün taşıyıcısı hem de yeniden üreticisi olarak kültürel yapıların anlaşılmasında kritik bir rol üstlenir. Böylece antropolojik disiplinler arasında kurulan bu çok yönlü iş birliği, kültürün hem süreklilik hem de değişim boyutlarını kavramayı mümkün kılar.

Bu kapsamlı yaklaşımın önemli bir yönü de, sosyo-kültürel antropolojinin "ırk" kavramını biyolojik bir temele dayandırmak yerine, sosyal ve kültürel bir olgu olarak

⁷⁵ Baysal, "Tefsirde Kültürel Antropolojik Yaklaşım", 322-323.

⁷⁶ Beals - Hoijer, "Antropolojinin Konusu ve Alanı", 20-22; İsmail Engin, "Din Antropolojisi Üzerine Kısa Bilgiler", *Folklor/Edebiyat Dergisi* 6/22 (Şubat 2000), 181.

ele almasıdır. İnsan çeşitliliğini anlamayı hedefleyen bu yaklaşım, kimlik, aidiyet ve güç ilişkilerini merkeze alır. Tarihsel süreçte farklı topluluklar arasında ortaya çıkan düşmanlık, çatışma ve savaşlar; sosyo-kültürel antropolojide ırkçılık ve soy koruyuculuğu gibi kavramlarla incelenir. Bu anlamda, Avrupa ve Amerika'daki beyaz üstünlükçü eğilimler, Nazi Almanyası'nın "Âri Irk" ideolojisi ya da Afrika'daki etnik çatışmalar, bu disiplinin çözümlemeye çalıştığı karmaşık toplumsal örüntüler arasında yer alır.⁷⁷

Tarihsel olarak ele alındığında, ırkçılığın kökenleri yalnızca biyolojik yaklaşımlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda evrimci teorilerle de beslenmiştir. Darwin'in "doğal seleksiyon" ve "en uygun olanın hayatta kalması" gibi görüşleri, güçlü olanın ayakta kalmasını meşrulaştıran bir toplumsal düzen anlayışını desteklemiş; bu fikirler, Nazi ideolojisinin temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Söz konusu düşünce biçimi, yalnızca ırk ayrımıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sınıf çatışmaları (Marksist bağlamda) ve kapitalist rekabet anlayışları üzerinde de etkili olmuştur. Nazilerin evrimci görüşü, öjeni kavramıyla desteklenmiş ve toplumdan "sakat" ya da "hasta" olarak dışlanan bireylerin sistematik biçimde yok edilmesini meşrulaştırmıştır. Ernst Haeckel gibi biyologlar tarafından savunulan bu fikirler, Hitler'in ırk temelli politikalarına entegre edilerek, kitlesel imhaya dayalı uygulamalara zemin hazırlamıştır.⁷⁸

Bu ideolojik yönelimler, zamanla ırkçılığın biçim ve kapsamını dönüştürerek daha sistematik ve kurumsal bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Irkçılık kavramı; etnosantrizm gibi kültürel temelli önyargılardan evrilerek biyolojik ayrımcılığa, oradan da yasalarla desteklenen kurumsal uygulamalara doğru ilerlemiştir. 15. yüzyıldan önce kültürel farklılıkların algılanmasında etnosantrist yaklaşımlar daha belirginken, Batı'nın yayılmacı politikaları ve sömürgecilik faaliyetleriyle birlikte "ırk" kavramı ön plana çıkmış; insanlar fiziksel özelliklerine göre hiyerarşik bir şekilde sınıflandırılmıştır. Bu hiyerarşi, köle ticareti ve zorunlu göç gibi tarihsel süreçler aracılığıyla yalnızca toplumsal hafızalara kazınmakla kalmamış, aynı zamanda hukuk sistemleri ve ekonomik yapılar içinde de kurumsallaşarak pekişmiştir.⁷⁹

⁷⁷ Sait Bosat, *Dini Temelleri Açısından Eşitlik* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 18-21.

⁷⁸ Emiroğlu - Aydın, "Irk", 406-408.

⁷⁹ Emiroğlu - Aydın, "Irk", 406-408.

20. yüzyılın başlarında yapılan bilimsel araştırmalar, genetik farklılıkların sanıldığı kadar belirleyici olmadığını ortaya koyarak biyolojik ırkçılığın bilimsel temellerini sarsmıştır. Bu gelişmeyle birlikte “ırk” kavramının yerini giderek “kültür” kavramı almış ve bu doğrultuda “kültürel ırkçılık” ya da “ırksız ırkçılık” olarak adlandırılan yeni bir ayrımcılık biçimi ortaya çıkmıştır. Artık ötekileştirme, doğrudan fiziksel farklılıklardan ziyade, yaşam tarzı, değer sistemi ve kültürel pratikler üzerinden inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece ırkçılık, daha sofistike ve dolaylı yollarla toplumun yapısal katmanlarına nüfuz ederek sürekliliğini korumuştur.⁸⁰

İrkçılık, tarihsel süreçte yalnızca biyolojik değil, toplumsal cinsiyet ve milliyetçilikle de kesişerek çok katmanlı bir ayrımcılık biçimi hâline gelmiştir. Cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden inşa edilirken; ırkçılık, bu yapının içine entegre olarak kadınların üreme rolleri üzerinden bir “ırksal bozulma” söylemine zemin hazırlamıştır. Özellikle Nazizm ve öjenizm uygulamaları, kadın bedenini hem biyolojik hem de ideolojik bir araç olarak konumlandırmış; bu durum, ırkçılık ile cinsiyet ayrımcılığı arasındaki bağları derinleştirmiştir. Öte yandan milliyetçilik ve ırkçılık, ortak ideolojik temeller üzerinden birbirini besleyen iki söylem olarak şekillenmiştir. 18. yüzyıl sonlarında yükselen milliyetçilik hareketleri, ulus kavramını kültürel bütünlük temelinde inşa etmeye çalışırken; ırkçılık, bu bütünlüğü biyolojik saikler üzerinden tanımlayarak pekiştirmiştir.⁸¹

1.4.3. Dini Teorik Yaklaşımlar ve Metodolojiler

Modern din antropolojisi çalışmaları, dinin toplumsal, politik ve ekonomik süreçlerle olan ilişkisini inceler. Bu çalışmalar, dinin sadece manevi bir olgu olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturan diğer unsurlarla da etkileşim halinde olduğunu gösterir. Örneğin, bazı toplumlarda dini liderler, politik liderler kadar etkili olabilir ve toplumsal değişim süreçlerinde önemli bir rol oynayabilirler.

Antropologlar, dinin, toplumsal dayanışmayı sağlama, kültürel anlamlar yaratma ve toplumsal yapıyı şekillendirme gibi birçok önemli işlevinin olduğunu fark ederek dinin antropolojik çalışmalar içindeki yeri ve öneminin büyüklüğünü dile getirmişlerdir. Bu kapsamda da dinin toplum içindeki rolünü ve işlevini anlamak için

⁸⁰ Emiroğlu - Aydın, “İrk”, 406-408.

⁸¹ Emiroğlu - Aydın, “İrk”, 406-408.

geniş bir perspektiften bakarlar. Bu perspektiflere örnek olması açısından bazı teorik yaklaşımlar sunulacaktır.

1.4.3.1. Evrimci Yaklaşım

İrk tasavvurunun dini ve teorik yaklaşımlar çerçevesinde incelenmesi, özellikle evrimci perspektiften bakıldığında, dinin insanlık tarihindeki evrimi ve gelişimiyle ilgili derinlemesine bir anlayış sunar. Evrimci yaklaşım, dinlerin ve inanç sistemlerinin, insan topluluklarının biyolojik ve kültürel evrimiyle nasıl etkileşime girdiğini ve bu süreçte nasıl değişim gösterdiğini araştırır. Bu yaklaşımlar tez kapsamında doğrudan ele alınmayacak, başlıға örnek teşkil etmesi açısından söz konusu yaklaşımın öncülerinden Edward Burnett Tylor'un animizm kuramına kısaca değinilecektir.

Edward Burnett Tylor'ın animizm teorisi, bu alandaki en etkili fikirlerden biridir. Tylor'a göre, animizm, dinin en ilkel formudur ve doğadaki her varlığın bir ruhu veya canı olduğu inancına dayanır. Bu inanç sistemi, insanların çevrelerini anlamlandırma ve doğa olaylarına anlam yükleme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tylor, animizmin, zaman içinde daha karmaşık dini yapılar ve ritüellerin gelişimine zemin hazırladığını öne sürer. Bu, doğal fenomenlerin kişiselleştirilmesi ve tapınılması şeklinde kendini gösterir ve sonuçta, günümüzdeki dinî yapıların temelini oluşturan karmaşık inanç sistemlerine evrilir.⁸²

Evrimeci yaklaşım, dinin kökenlerini tarihsel ve biyolojik süreçler bağlamında ele alarak, onu yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda insan topluluklarının adaptasyon ve hayatta kalma stratejileriyle ilişkili bir sosyal ve kültürel fenomen olarak görür. Tylor ve diğer düşünürler, arkeolojik bulgular, dini metinler ve etnografik çalışmalar aracılığıyla dinin çevresel koşullara ve sosyal değişimlere nasıl tepki verdiğini incelemiş, avcı-toplayıcı topluluklardan tarım toplumlarına geçişteki inanç ve pratik değişimlerini analiz etmiştir.

1.4.3.2. Fonksiyonel Yaklaşım

Fonksiyonel yaklaşım, dinin toplum içindeki işlevlerine ve rollerine odaklanır. Emile Durkheim, fonksiyonalizmin kurucu figürlerinden biri olarak kabul edilir ve onun çalışmaları, dinin toplumsal hayatta nasıl birleştirici bir rol oynadığını gösterir.

⁸² Fatih Aman, *Antropoloji ve Din* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. Basım, 2015), 93; Emiroğlu - Aydın, "Büyü", 169.

Durkheim’a göre, din, bireyler arasında ortak değerler ve normlar yoluyla toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlayan temel bir kurumdur. Dinî ritüeller ve inanç sistemleri, toplum üyelerini bir araya getirir ve toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunur.⁸³

İrk kavramını sosyal bir inşa (construct) olarak ele alan fonksiyonel yaklaşım, bu kavramın toplumsal kimlikleri, hiyerarşileri ve gruplar arası etkileşimleri nasıl şekillendirdiğini inceler. Din ve ırk, toplumsal bütünleşme ve ayrışma süreçlerinde belirleyici faktörler olarak değerlendirilir.

1.4.3.3. Sembolik ve Yapısal Yaklaşım

Sembolik antropoloji, dinin ve ritüellerin toplumsal yaşamı anlamlandırmadaki merkezi rolünü inceler. Clifford Geertz, dini sembollerin bireylerin dünyayı algılama biçimlerini ve toplumsal gerçekliklerini inşa etmedeki işlevini vurgular. Bu semboller, bireylerin yaşamlarına anlam katarken toplumsal norm ve değerler sistemi içinde de belirleyici bir yer edinir.

Geertz’e göre, sembolik anlamlar, toplumsal yapılar üzerinde derin etkilere sahiptir. Dinî semboller, toplum içindeki hiyerarşik ilişkileri, güç dinamiklerini ve sosyal gruplar arasındaki etkileşimleri şekillendirir. Örneğin, bir toplumda kutsal kabul edilen bir nesne veya ritüel, o toplumun değer yargılarını, inanç sistemini ve dünya görüşünü yansıtır. Bu semboller aynı zamanda, bireylerin toplumsal rollerini ve kimliklerini tanımlamada da önemli bir işleve sahiptir. Sembolik antropoloji, bu sembollerin nasıl bir anlam katmanı oluşturduğunu ve toplumsal yapılarla nasıl iç içe geçtiğini detaylı bir şekilde analiz eder.⁸⁴

Sembolik yaklaşımlarla ortak özellikler ve alanlar barındıran yapısal antropoloji ise, kültürel öğelerin (sembollerin ve ritüellerin) daha geniş bir sistem (kültürel sistem) içinde nasıl organize olduğunu ve birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını inceler. Bu yaklaşım, Claude Lévi-Strauss tarafından geliştirilmiştir ve insan düşüncesinin temel yapılarını anlamaya çalışır. Ayrıca, sembollerin yalnızca anlam taşıyan işaretler

⁸³ Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum*, çev. Duygu Çenesiz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 49-63.

⁸⁴ Lavenda – Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı, 311-312; Emiroğlu - Aydın, “Kültür”, 527.

olmadığını, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve kurumların yapılandırılmasında aktif roller üstlendiklerini öne sürer.⁸⁵

1.4.3.4. Diğer Metodolojiler

Etnografik ve karşılaştırmalı metodolojiler, dini pratiklerin toplumsal işlevlerini, sembolik anlamlarını ve kültürel sistemlerdeki yerini araştırarak dinin evrensel ve kültürel farklılıklarını ortaya koyar. Bu yöntemler, dinin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini ve bireylerin dini deneyimlerini şekillendirme süreçlerini anlamayı sağlar.

Bronislaw Malinowski, 1914-1918 yılları arasında Trobriand Adaları'nda yaptığı etnografik çalışmalarla tanınır. Malinowski, bu çalışmalarda katılımcı gözlem metodolojisini kullanarak, yerel halkın günlük yaşamını, ritüellerini ve toplumsal yapısını derinlemesine incelemiştir.⁸⁶ Özellikle “Kula” adı verilen karmaşık değişim sistemini analiz ederek, bu ritüelin toplumsal bağları güçlendirme ve ekonomik işlevleri üzerine önemli bulgular elde etmiştir.⁸⁷

Victor Turner ise, Zambiya'daki Ndembu halkının ritüelleri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinir. Turner, bu ritüellerin sembolik anlamlarını ve toplumsal işlevlerini analiz ederek, dinin ve ritüellerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini ve bireyler arasındaki ilişkileri nasıl düzenlediğini göstermiştir.⁸⁸

Malinowski ve Turner'ın çalışmaları, bu metodolojilerin dinin karmaşıklığını ve tarihsel rolünü incelemedeki önemini gösterir. Ayrıca, anketler, derinlemesine mülakatlar ve deneysel tasarımlar gibi araçlar, dini inanç ve pratiklerin bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerini analiz ederek bu alanın daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

Metodolojilere örnek teşkil etmesi amacıyla, Hinduizm ve Hristiyanlık inanç sistemlerine ait ritüel ve doktrinler karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınarak bu bölüme son verilecektir.

Hinduizm, çok tanrılı bir din olup Brahma, Vişnu ve Şiva gibi başlıca tanrılara tapınır; reenkarnasyon ve karma inançları önem taşır. Günlük ibadetler (puja), ritüeller

⁸⁵ Emiroğlu - Aydın, “Kültür”, 527; Lavenda – Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı, 311-312.

⁸⁶ Bronislaw Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1990), 88.

⁸⁷ Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, çev. Hüseyin Portakal (Ankara: Öteki Yayınevi, 1998), 24.

⁸⁸ Victor Turner, *The Forest of Symbols Aspects of Ndembu Ritual* (New York: Vail Ballou Press, 6. Basım, 1982), 134.

ve Vedalar, Upanişadlar gibi kutsal metinler Hinduizm'in temel unsurlarıdır. Hristiyanlık ise tek tanrılı bir din olarak, Tanrı'nın İsa Mesih aracılığıyla insanlığa kurtuluş sunduğuna inanır; ahiret inancı ve sakramentler (vaftiz, komünyon) önemlidir. Kutsal kitap İncil, Eski Ahit ve Yeni Ahit'i içerir. Her iki din, ibadetler ve kutsal metinler üzerinden inanç sistemlerini sürdürür.

Antropoloji, bu farklılıkları çeşitli metodolojik yaklaşımlar kullanarak ele alır:

- Etnografik Metodoloji: Araştırmacılar, Hindu ve Hristiyan topluluklar içinde yaşayarak, günlük ritüelleri ve ibadetleri gözlemleyip, katılımcılarla etkileşime geçerler. Bu yöntem, dinlerin toplumsal ve kültürel bağlamlarını anlamada derinlemesine bilgi sağlar.
- Karşılaştırmalı Metodoloji: Farklı dinlerin ritüel ve inanç sistemlerini karşılaştırarak, evrensel ve kültürel farklılıkları ortaya koyar. Örneğin, Hinduizm'deki karma ve reenkarnasyon inancı ile Hristiyanlık'taki kurtuluş ve ahiret inancı arasındaki farklar incelenir.
- Sembolik Antropoloji: Victor Turner gibi antropologlar, ritüellerin (örneğin vaftiz ve puja) sembolik anlamlarını ve toplumsal işlevlerini analiz ederler. Bu yaklaşım, ritüellerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini ve bireyler arasındaki ilişkileri nasıl düzenlediğini gösterir.

Burada kısaca zikredilen ancak özel çalışmalarla derinlemesine yapılan analizler, Hinduizm ve Hristiyanlık gibi farklı dinlerin ritüel ve inanç sistemlerini daha iyi anlamamıza ve antropoloji disiplininin bu farklılıkları nasıl ele aldığına dair kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

1.5. Antropolojinin Etki Alanları

1.5.1. Sömürgecilik

Antropolojinin sömürge ile ilişkisi, Avrupa'nın Keşifler Çağı'nda başlayan yeni coğrafyaların ve yerli halkların tanınması süreciyle şekillenmiştir. Bu süreçte, Avrupa'nın genişlemesi yerli toplumların medeniyetlerini, nüfuslarını ve topraklarını yıkıma uğratmıştır. Sömürgecilik ve misyonerlik etkinlikleri, yerli kültürler hakkında bilgi birikimini artırmış ancak etik sorunlara yol açmıştır. 19. yüzyılda sosyal evrimci dünya görüşü, toplumları “ilkel”den “medenî”ye doğru hiyerarşik olarak

sınıflandırmış, bu sınıflandırma sömürge müdahalelerini meşrulaştırmış ve eleştirilerin hedefi olmuştur.⁸⁹

Batı'nın coğrafi keşifler yoluyla dünya çapında yayılması, tarihsel bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve derin etkiler yaratmıştır. Bu süreçte, Batı'nın yeni topraklar keşfetme çabası hem kendi sınırlarını genişletmesine hem de diğer medeniyetleri 'öteki' olarak tanımlamasına yol açmıştır. Jamaikalı kültürel teorist ve sosyolog Stuart Hall, Batı'nın farklı kültürlerle olan etkileşimini, 'öteki' kavramının ırksal boyutları üzerinden üç döneme ayırır. İlk dönem, Avrupalı tüccarların Batı Afrikalı krallarla köle ticareti yapmaya başladıkları döneme işaret eder. İkinci dönem, Avrupa'nın Afrika'yı sömürgeleştirme sürecini ve kolonyal güçlerin artışı temsil eder. Üçüncü dönem, 2. Dünya Savaşı sonrası, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden Batı'ya göçlerin yaşandığı dönemi kapsar. Bu etkileşimler, Batı düşüncesinde 'ırksal farklılık' anlayışının kökleşmesine katkıda bulunmuştur. Batı'nın, karşılaştığı farklı kültür ve toplulukları 'öteki' olarak etiketleme eğilimi, tarihte çeşitli sömürgecilik örneklerine zemin hazırlamıştır. "İnsanat bahçeleri" fenomeni, 1800'lerin sonlarından 1900'lerin ortalarına kadar Avrupa ve Amerika'da yaygınlaşarak, ötekileştirme pratiğinin en çarpıcı örneklerini oluşturmuştur. 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın denizaşırı genişleme hareketi, farklı kıtalarda yer alan kültürler, toplumlar ve yaşam alanlarıyla etkileşimi tetiklemiştir. Bu genişleme süreci, coğrafi sınırların ötesine geçerek, kültürel sınırları da esnetmiş ve yeniden şekillendirmiştir. Amerika'nın keşfi, Afrika'ya yapılan seyahatler ve Asya ile olan ticaret hem coğrafi hem de kültürel anlamda dönüşümü beraberinde getirmiştir. Batı böylelikle, savaş durumu olmaksızın, tarihinde ilk kez farklı kültürlerle doğrudan temas kurmuştur. Bu etkileşim, Batı'nın savaş dışı bir ortamda diğer kültürlerle karşılıklı olarak etkileşime geçmesine olanak tanımıştır.⁹⁰

Coğrafi keşifler, Batı dünyasının diğer medeniyetler hakkındaki algısını ve bu medeniyetlerle olan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Keşifler Çağı, Kristof Kolomb (öl. 1506) ve Vasco da Gama (öl. 1524) gibi figürlerle özdeşleşmiş, yeni ticaret yollarının açılmasına ve Batı ile diğer medeniyetler arasındaki kültürel etkileşimin

⁸⁹ Gürsoy, "Antropoloji".

⁹⁰ Cem Yaradılmış, *Afrika'da Zayıf Devletlerin Ortaya Çıkışı: Sömürgeci Mirasın Etkisindeki Egemenlik ve Devleti Yeniden Düşünmek* (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 3; Soner Tauscher - Rümeyza Betül Gündüz, "İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası", *Kültür ve İletişim Dergisi* 27/2 (2024), 409.

artmasına katkıda bulunmuştur. Ancak bu etkileşimler her zaman barışçıl olmamış, kaynak ve güç mücadeleleri nedeniyle çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar, uluslararası düzeyde barışı tehdit eden karmaşık durumlar yaratmıştır. Özellikle Kolomb'un döneminde, yerliler üzerindeki baskı ve haraç talepleri, büyük bir insanlık trajedisine yol açmıştır. 1494 ile 1498 yılları arasında, Hisoaniola adasının yerli nüfusunun üçte biri, çeşitli sebeplerle öldürülmüştür. 1508 yılına gelindiğinde, Hisoaniola'nın yerli nüfusu altmış bine, 1548'de ise sadece beş yüze düşmüştür. Bugün, Hisoaniola'nın yerli halkı tamamen yok edilmiş durumdadır. Bu tarihi süreç, Batı'nın diğer kültürlerle olan etkileşiminin karmaşık ve çoğu zaman trajik yönlerini gözler önüne sermektedir. Amerika'nın keşfi ve Afrika ile olan etkileşimler, dil, gelenek ve yaşam tarzlarındaki çeşitliliği ortaya koymuştur. Bu etkileşimler, köle ticareti ve zengin kültürel mirasın yanı sıra, farklı topluluklar arasındaki ilk temasları da içermektedir. Ancak, bu tarihi karşılaşmalar, yalnızca kültürel çeşitliliğin tanınmasıyla sınırlı kalmamıştır. Avrupalılar, genellikle kendi kültürlerini üstün bir medeniyet modeli olarak sunarak, diğer toplulukları ötekileştirmişlerdir. Bu, farklı yaşam biçimlerinin ve inanç sistemlerinin egzotik veya yabancı unsurlar olarak algılanmasına ve hatta zaman zaman tehdit olarak görülmesine neden olmuştur. Bu durum, “öteki” algısının oluşumunun ilk aşamalarını temsil eder ve farklı topluluklar ile kültürlerin anlaşılmasını engelleyen bir yaklaşımın örneğidir.⁹¹

Daha önce de belirtildiği gibi, etnik kimlik bireyin iç dünyası ile dış çevresi arasındaki sürekli etkileşimlerin bir ürünü olarak şekillenir. İnsanlar yaşamları boyunca sosyal ilişkiler kurar; bu ilişkiler, bireyin kimliğini tanımlamasında ve konumlandırmasında belirleyici rol oynar. Bu bağlamda bireyler, kimliklerini inşa ederken yalnızca kendileriyle değil, aynı zamanda “ötekilerle” kurdukları ilişkiler yoluyla da kimliklerinin sınırlarını çizerler. Sosyal ve psikolojik bilimlerde, belirli bir kişi veya grup kimliğiyle karşılaştırıldığında farklılık gösteren ya da alt konumda değerlendirilen birey veya topluluklar, genel olarak “öteki” kavramıyla ifade edilir. Kimlik oluşumu, hem bireyin kendisiyle yürüttüğü içsel diyaloglar hem de başkalarıyla kurduğu dışsal etkileşimler aracılığıyla gerçekleşir. Bu süreçte iletişim, bireyin kendini tanıma, tanımlama ve gerçekleştirme yollarını açığa çıkaran temel bir araçtır. Ancak monolog biçiminde, yani karşılıklı etkileşimden yoksun tek yönlü

⁹¹ Tauscher- Gündüz, “İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası”, 410.

söylemlerde, bu süreç sınırlanır ve diyaloga dayalı etkileşimlerin sunduğu çok katmanlı anlam üretimi göz ardı edilir. Oysa diyalojik etkileşim, kimlik oluşumunun çok sesli, çok yönlü ve kültürel olarak zengin boyutlarını görünür kılar. Nitekim tarihsel olarak da insanlık, kimliğini inşa ederken sıklıkla “Biz ve Öteki”, “Doğu ve Batı” ya da “Medeni ve Barbar” gibi ikili karşıtlıklar çerçevesinde düşünmüştür. Avrupa’nın kendi gücünü meşrulaştırma çabası, diğer toplumların gelişimini baskılamakla kalmamış; “medeniyet” söylemi üzerinden uyguladığı kültürel tahakkümle bu ikiliği daha da derinleştirmiştir. Etnik köken, vatandaşlık, inanç, dil, cinsiyet gibi kültürel kodlar ise bu karşıtlığın toplumsal ilişkilerde nasıl hiyerarşik dinamiklere dönüştüğünü gözler önüne serer. Antik Yunanlıların Roma’yı “barbar” olarak görmesi, daha sonra Romalıların egemenlik alanları dışındaki halklara aynı nitelemeyi yapması, bu tür kimlik temelli hiyerarşilerin tarihsel örnekleridir. Benzer biçimde, Aryenlerin Yahudilere, Yahudilerin Filistinlilere, Avrupalıların ise Afrikalılara yönelik yaklaşımı; her durumda kendini “merkez” olarak görenin, ötekini tanımlayıp değersizleştirilmesiyle gelişen sömürgeci bakış açılarını yansıtır.⁹²

Batı dünyasının, diğer topluluklara yönelik ‘öteki’ olarak algılama eğilimi, antropoloji ve sosyoloji disiplinleri aracılığıyla ele alınmıştır. Bu toplulukları anlama ve tanımlama süreci, çoğunlukla Batı merkezli norm ve değerlerle sınırlı bir perspektiften gerçekleştirilmiştir. Batı, karşılaştığı toplulukları genellikle “ilkel”, “vahşi” ya da “gelişmemiş” gibi etiketlerle tanımlayarak, kendi kültürel yapısını merkeze alan ve üstün kabul eden bir yaklaşımı benimsemiş bulunmaktadır. Bu durum, Batı’nın kendi kültürel çerçevesini evrensel bir ölçüt olarak kullanma eğilimini yansıtmaktadır. Sosyoloji ve antropoloji, modern dönemin ve Batı medeniyetinin ürünü olan bilim dallarıdır. Sosyoloji, özellikle siyasi ve endüstriyel devrimlerin tetiklediği toplumsal değişimlere odaklanarak, Batı toplumlarının “modern”, “endüstriyel” ve “gelişmiş” olarak tanımlanan evrelerini incelemiştir. Antropoloji ise, Batı’nın kolonyal genişlemesi sırasında karşılaştığı ve “öteki” olarak adlandırılan topluluklara yönelmiş, bu toplulukların kültürel yapısını ve sosyal dinamiklerini, sömürgecilik bağlamında ele almıştır. 16. yüzyıldan itibaren yapılan keşifler, Avrupa dışındaki insan topluluklarının varlığını ve çeşitliliğini gözler önüne sermiş, bu durum

⁹² Merve Suna Özel Özcan, “Uluslararası Sistemde “Öteki”nin Kimlik Analizine Dair: Biz’e Karşı Onlar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 10/31 (Haziran 2022), 112; Tauscher- Gündüz, “İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası”, 412; İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medeni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2020), 66-76.

antropolojinin ilgi alanını, Batı'dan farklı ve hatta ona zıt düşen toplumları anlamaya yönlendirmiştir. Sosyoloji, Avrupa merkezli bir bakış açısıyla şekillenmiş, birçok sosyolog kendi kültürlerini merkeze alarak diğerlerini değerlendirmiş ve bu süreçte “Medeniyet” kavramı, toplumsal ilerlemenin bir göstergesi olarak, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa elitlerinin kendilerini ifade etme biçimi olmuştur. Bu kavram, Batı'nın kendi değerlerini ve yaşam tarzını üstün tutan bir anlayışın simgesi haline gelmiştir.⁹³

Batı'nın modernleşme paradigması, Doğu toplumlarında derin bir zihinsel çatışma yaratmıştır. Geleneksel epistemolojiler, Batı merkezli bilgi sistemleri karşısında sorgulanmış ve bu süreç kimlik kaybı korkusunu beraberinde getirmiştir. Batı'nın 7. yüzyıldan beri “öteki” kavramı üzerinden tanımladığı toplumlar,⁹⁴ modernleşme sürecinde kendi kültürel miraslarını koruma mücadelesi vermiştir. Shayegan, Batı'nın maddi gücüyle karşılaşan İslam dünyasının bu etkileşimi önce hayranlıkla karşıladığını, ancak zamanla Batı'dan uzaklaşarak kendi iç dünyasına kapanmasıyla bu etkileşimi tehdit olarak görmeye başladığını ifade eder.⁹⁵ Bu düşünsel kırılma, Doğu toplumlarının Batı ile olan ilişkilerini şekillendiren önemli bir dinamik haline gelmiştir.

Antropoloji, Batı dışındaki toplumları inceleme özelliği nedeniyle, araştırmacıların uzak bölgelere seyahat etmelerini ve bu topluluklar arasında yaşamalarını zorunlu kılar. Bu süreç, maliyetli ve yüksek düzeyde uzmanlık gerektiren bir durumdur. Batı toplumlarında “öteki”nin ve “büyük medeniyet” ile olan ayrımın anlaşılması ve kabul edilmesini sağlamak amacıyla, insanat/hayvanat bahçeleri kullanılarak, bu toplumların temsilcileri Avrupa'ya getirilmiştir. Bu yöntem, “öteki” kavramını somut bir şekilde Batılılara sunarak, kültürel farkındalığı artırmayı amaçlamıştır.⁹⁶

⁹³ İsmail Coşkun, “Sosyoloji, Antropoloji, Şarkiyatçılık Ve Öteki”, *İstanbul University Journal of Sociology* 3/16 (2008), 12-13; Tauscher- Gündüz, “İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası”, 413.

⁹⁴ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2008), 13.

⁹⁵ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 1991), 10.

⁹⁶ Tauscher- Gündüz, “İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası”, 416-417; Bu tezde en çarpıcı örnek olarak görülen Ota Benga örneği ile yetinilmiştir. Konuyu daha detaylı incelemek isteyen araştırmacıların bahsi geçen sayfalara bakması önerilir. Araştırmada Avrupa'nın, Amerika'nın ve Asya'nın çeşitli yerlerinde kurulan “insanat bahçeleri” hakkında bilgiler, ziyaretçi sayıları ve kaynakları hakkında veriler bulunmaktadır.

İnsanat bahçelerinin esirlerinden biri olan Ota Benga'nın trajik hikayesi, insanlık tarihindeki en karanlık dönemlerden birine ışık tutar. 1904 yılında, Kongo'daki Kasai Nehri bölgesinden zorla alınarak Amerika'ya getirilen Benga, Saint Louis Dünya Fuarı'nda ve daha sonrasında New York'taki Bronx Hayvanat Bahçesi'nde sergilendi. Bu sergileme, onun Pigme etnik kökenine ve fiziksel özelliklerine dayanan bir ilgi ve merak unsuruydu. Ancak, bu ilginin altında yatan ırkçı ve sömürgeci motifler, 1906 yılında Bronx Hayvanat Bahçesi'nde 'Maymun Evi' adı verilen alanda primatlarla birlikte sergilenmesiyle daha da belirginleşti. Bu, bahsi geçen zamanda -Benga'nın insan onuruna yapılan bir saldırı olarak- primatların evrimini gösterme bahanesi adı altında yapılan bir eylemdi. 1916 yılında, yaşadığı bu insanlık dışı muamelelerin etkisi altında kalan Benga, hayatına son verdi. Ota Benga'nın hikayesi, insan hakları ihlallerinin tarih boyunca var olduğunu ve bu tür uygulamaların insan onuruna ve eşitliğine yapılan saldırılar olduğunu hatırlatır. Akademik çalışmalarda bu olay, ırkçılığın ve sömürgeciliğin insan psikolojisi üzerindeki yıkıcı etkilerini anlamak için önemli bir vaka çalışması olarak ele alınır.⁹⁷

1.5.2. Ulusçuluk/Milliyetçilik

Milliyetçilik, toplumların ulus devletler şeklinde örgütlenmesini savunan bir ideolojidir ve modernleşme süreciyle yakından ilişkilidir. Üç temel hedefi vardır: bağımsız bir ulusal ekonomi inşa etmek, özerk bir siyasi yapı oluşturmak ve ortak kültürel birlik temelinde ulusal kimliği şekillendirmek. Milliyetçilik ve ulusal kimlik, kimlik oluşturma sürecinde “biz” ve “onlar” ayrımıyla çoğunluk kimliğini güçlendirirken, azınlıkları ötekileştirir. Bu süreç, bir yandan toplumsal bütünleşmeyi hedeflerken diğer yandan dışlama mekanizmalarını da beraberinde getirir. Avrupamerkezci ötekileştirme anlayışı, 19. yüzyıldaki milliyetçi hareketlerle dünya genelinde yayılmış ve kimlik siyasetinin temelini oluşturmuştur. Milliyetçilik, kimlik inşasında sınırlar çizerek ve ortak bir değerler sistemi vurgulayarak ulus-devletlerin kurucu ideolojisi haline gelmiştir. Bu ideoloji, kimliklerin doğuştan gelen bir hak olarak sunulmasına yol açmış, ulusal kimliğin yapaylığını sorgulayan eleştirilerle karşılaşmıştır. Milliyetçilik pratikleri, ulusal kimliği “ötekiler” üzerinden inşa ederek, toplumsal yapıyı sürekli yeniden şekillendirir. Kimlik ve milliyetçilik süreçleri, toplumsal, politik ve kültürel düzeyde tartışmalara açık bir yapıya sahiptir. Ulus

⁹⁷ Tauscher- Gündüz, “İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası”, 418-419.

devletlerin bu ideolojik çerçeve içinde şekillendirdiği kimlik politikaları, bireylerin ve grupların kendilerini tanımlama biçimlerinde önemli bir referans noktası haline gelmiştir.⁹⁸

Milliyetçilik, sınırların belirlenmesi ve belirsizleştirilmesi yoluyla devlet otoritesini meşrulaştıran, siyasi, kültürel ve ekonomik etkilerle toplumsal kitleleri yönlendirebilen bir ideolojidir. Teorik temelden ziyade duygusal dayanışmaya dayanan bu ideoloji, kutsal değerlerle desteklenen kültürel birlik çerçevesinde meşruiyet kazanırken, eleştirel düşüncüyü sınırlayıp toplumsal baskı mekanizmaları oluşturabilir. Ayrıca mülteci hareketleri ve küresel olaylar, milliyetçiliğin modern biçimlerinin sınır inşası ve yıkımı üzerindeki etkilerini somutlaştırır.⁹⁹ Bu bağlamda, ulus-devlet inşasının temel unsurlarından biri olan kolektif kimlik üretimi, modernleşme sürecinin siyasi ve kültürel dönüşümleriyle şekillenmektedir.

Cemil Aydın'ın analizine göre "İslam dünyası" fikri de modern milliyetçilik ve devlet oluşumu süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. İslam dünyası kavramı tarihsel olarak homojen bir siyasi birlikten ziyade, modernleşme ve ulus-devlet inşasıyla şekillenen bir jeopolitik tahayyüldür. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa sömürgeciliği ve emperyalizminin Müslüman toplumları bölmesi, küresel bir Müslüman dayanışması fikrini teşvik etti ve böylece İslam dünyası, milliyetçi söylemlerle iç içe geçen bir kimlik inşası sürecine girdi. Osmanlı içindeki bazı grupların hilafet merkezli Pan-İslamist çabaları, Pakistan'ın kuruluşundaki söylem ya da Arap milliyetçiliği gibi örnekler, Müslüman kimliğinin ulusçuluk bağlamında nasıl yeniden üretildiğini gösterir. Emperyalizm karşıtı hareketlerde İslam dünyası birliği ideali, milliyetçi motivasyonların uluslararası alandaki meşruiyetini güçlendiren bir araç haline gelmiştir. 20. yüzyılda, özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında, bazı devletler İslam dünyasını jeopolitik bir kimlik olarak benimseyerek ulusal çıkarlarını bu söylem üzerinden kurmaya yöneldi. Sonuç olarak Aydın'a göre, İslam dünyası kavramı, milliyetçiliğin modern devletlerin kolektif kimlik inşasındaki rolünü destekleyen ve küresel siyasette kullanılan bir araç haline gelmiş bir düşünsel çerçevedir.¹⁰⁰

⁹⁸ Jale Avyüzen Zobar, "Milliyetçiliğe Antropolojiden Bakmak", *Journal of International Relations and Diplomacy* 5/1 (Mart 2023), 4-5; Mehmet Şükrü Nar, "Kültürel Kimlik Sorunsalı", *Journal of International Relations and Diplomacy* Antropoloji Dergisi 37 (Haziran 2019), 74.

⁹⁹ Avyüzen Zobar, "Milliyetçiliğe Antropolojiden Bakmak", 5-6; Celaleddin Yanık - Mustafa Kara, "Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2016), 562.

¹⁰⁰ Cemil Aydın, *İslam Dünyası Fikri*, çev. Hasan Aksakal (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 15-21.

Antropolog Mary Douglas'ın saflık ve kirlilik teorileri de, toplumsal düzeni ve düzensizliği anlamada önemli bir çerçeve sunar. Douglas'a göre kirlilik, düzensizliği temsil eden bir tehdit olarak görülürken, temizlik ise düzenin göstergesidir. Kirlilik algısı, sosyal normlara bağlı olarak düzenin dışında kalan unsurları içerir ve bu kategorik ayrımlarla şekillenir. Milliyetçilik, Douglas'ın tanımladığı şekliyle, toplumsal düzeni inşa etme ve kategorik ayrımları normalleştirme işlevi görür. Bu bağlamda, düzeni bozduğu düşünülen kişiler genellikle dışlanır ve bu tutum, toplumsal deneyimlerle örtüştüğü ölçüde kabul görür. Milliyetçilik, düzensizliği düzenle karşılaştırarak toplumsal yapılar oluşturma aracı olarak değerlendirilebilir.¹⁰¹

Thomas Hylland Eriksen ise, milliyetçiliğin kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için antropolojik bir yaklaşım ve analitik düşüncenin benimsenmesini savunur. Eriksen'e göre, bu bakış açısı, modernleşme ve toplumsal değişim süreçlerinin yanı sıra siyasal antropolojide milliyetçiliğin ve sosyal kimliklerin daha iyi kavranmasını sağlar. 1980'lerde başlayan milliyetçilik ve etnisite çalışmaları, 1990'larda antropolojinin önemli bir araştırma alanı haline gelmiş ve kimlik politikaları postmodern antropolojinin merkezinde yer almıştır. Eriksen'in yaklaşımı, milliyetçilik ve kimlik oluşumunun derinlemesine incelenmesine önemli katkılar sunar.¹⁰²

Son olarak, milliyetçilik, modernleşme ile birlikte devletin oluşumu, sanayileşme, iletişim araçlarının yaygınlaşması ve kentleşme gibi küresel dinamiklerle ilişkilendirilir. Bu bağlamda, Kedourie, Gellner, Benedict Anderson, Victor Turner ve Hobsbawm gibi araştırmacılar tarafından geliştirilen kuramlar, milliyetçiliğin bürokratik devletlerin siyasi egemenliğini pekiştirme ve geniş halk kitlelerini ortak bir kültürel bilinçle yönlendirme aracı olarak işlev gördüğünü vurgular. Milliyetçilik, modern devletlerin kolektif kimlik inşasındaki rolünü ve bu sürecin siyasi, sosyal ve kültürel etkilerini açıklamayı amaçlayan geniş bir araştırma alanı olarak ele alınır. Bu çalışmalar, milliyetçiliğin yalnızca siyasi bir ideoloji değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar.¹⁰³

¹⁰¹ Avyüzen Zobar, "Milliyetçiliğe Antropolojiden Bakmak", 6-7.

¹⁰² Avyüzen Zobar, "Milliyetçiliğe Antropolojiden Bakmak", 3; Yahya Kemal Taştan, "Etnisite, Irk ve Ulus II", *Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 2/7 (Ocak 2022), 160.

¹⁰³ Avyüzen Zobar, "Milliyetçiliğe Antropolojiden Bakmak", 7-16; Coşkun, "Sosyoloji, Antropoloji, Şarkiyatçılık Ve Öteki", 18-19.

1.5.3. Oryantalizm

Antropoloji ve oryantalizm, kültürler ve toplumlar üzerine yoğunlaşırken farklı perspektiflere sahiptir. Antropoloji, kültürel çeşitliliği ve insan davranışlarının evrenselliğini araştırarak, güç ve kültür arasındaki karşılıklı etkileşimleri geniş bir bağlamda değerlendirir. Kökleri 17. ve 18. yüzyıllara kadar dayanan oryantalizm¹⁰⁴ ise, Batı'nın Doğu'yu egzotik ve stereotipik temsillerle konumlandırarak güç ilişkilerindeki sömürgeci etkilerini ele alır. Temsil ve algı bağlamında oryantalizm, Batı'nın “öteki” söylemini eleştirirken; antropoloji, kültürel temsillerin oluşumu ve evrimi üzerinde durur.

Modern antropoloji, oryantalizmin eleştirilerini dikkate alarak metodolojik ve teorik çerçevesini yeniden değerlendirir. Bu süreçte, kültürel önyargılar ve güç dinamiklerine karşı bilinç geliştirerek ırk ve ırkçılığın temsiller üzerindeki etkilerini analiz eder. Antropoloji ve oryantalizm, kültürel temsiller, güç dinamikleri ve ırkçılık gibi konulara dair eleştirel düşüncüyü teşvik ederek postkolonyal teoriler ve kültürel çalışmalar bağlamında önemli bir yer tutar.

Aydınlanma Çağı'nın ardından Avrupa, kendi kültürel kimliğini ve gücünü, “Doğu” olarak adlandırdığı ve tanımladığı “öteki”ne karşıt bir pozisyonda inşa etmiştir. Bu süreçte oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu söylemsel olarak inşa etme ve geleneksel Batı-karşıtı bir kimlik olarak şekillendirme yoluyla dünya üzerindeki hegemonyasını kurma çabası olarak anlaşılabilir. Bu, aynı zamanda, farklı olanı ötekileştirme ve ona yabancılaştırma sürecidir.¹⁰⁵

Oryantalizm, Batı'nın kendi kimliğini ve üstünlüğünü pekiştirmek amacıyla Doğu'yu bir “öteki” olarak kurgulayıp, Doğu'yu egzotik, geri kalmış ve gelişmemiş biçimde tasvir ettiği bir düşünce yapısıdır. Bu yaklaşım, Batı'nın sömürgeci politikalarını meşrulaştırırken ırkçılık bağlamında Doğu halklarını “eksik” olarak nitelendirerek onların haklarını ihlal etmeyi kolaylaştırmıştır. Böylece, Batı'nın içindeki ırksal hiyerarşiyi güçlendirip Doğu halklarını aşağılama eğilimini pekiştirmiştir.

Antropoloji ve dilbilim alanlarındaki oryantalist çalışmalar, Doğu'nun sosyal ve kültürel yapısını Batı perspektifinden yorumlayarak “medeniyetsiz” ve “ilkel” olarak

¹⁰⁴ İbrahim Kalın, Ben, Öteki ve Ötesi (İstanbul: İnsan Yayınları, 21. Basım, 2020), 311.

¹⁰⁵ Mehmet Yüksel, “İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm Ya Da Batı Ve Öteki”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72/1 (Haziran 2014), 191-192.

damgalanmasına yol açmıştır. Bu literatür, Doğu'nun kendi tarihsel süreçlerini ve kimliklerini göz ardı ederek Batı merkezli bir dünya görüşünü dayatmış ve Doğu'nun kendi sesini bulmasını sınırlamıştır. Edward Said'in eleştirileri, oryantalizmin Doğu üzerindeki güç dinamiklerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar.

Oryantalizmin antropoloji ve dilbilimdeki yansımaları, Doğu toplumlarının dillerini ve kültürlerini incelerken, Batı'nın kendi değer yargıları ve önyargıları ile harmanlanmış bir bakış açısı sergilemiştir. Bu yaklaşım, Doğu toplumlarının kendi kendilerini ifade etme ve temsil etme biçimlerini sınırlamış, Batı'nın kendi kültürel normlarını evrensel olarak kabul ettirme çabasının bir parçası haline gelmiştir. Oryantalizm, bu şekilde, Doğu'nun kendi sesini bulmasını ve kendi hikayesini kendi terimleriyle anlatmasını engelleyen bir mekanizma olarak işlemiştir. Bu durum, Edward Said'in "Oryantalizm" eserinde ele aldığı gibi, Doğu'nun Batı tarafından nasıl bir 'öteki' olarak inşa edildiğinin ve bu inşanın güç ilişkileri içinde nasıl bir rol oynadığının anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir. Said, oryantalizmin sadece Doğu hakkında Batı'nın ürettiği bilgi ve imajlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu bilgi ve imajların Batı'nın kendi kimliğini ve egemenliğini pekiştirmede kullandığı bir araç olduğunu vurgulamıştır. Oryantalizm, bu anlamda, Batı'nın Doğu üzerindeki egemenliğini meşru gösteren ve sürdüren bir ideoloji olarak işlev görmüştür.¹⁰⁶

Sonuç olarak oryantalizm, Batı'nın sömürgecilik süreçleriyle eş zamanlı olarak gelişen entelektüel bir araç olarak, Doğu toplumlarını tarihsel, kültürel ve dini bağlamlarda incelemiş, elde edilen verileri Batı'nın hegemonik projelerine entegre etmiştir. Edward Said'e göre kökeni 14. yüzyıla kadar götürülebilen oryantalist faaliyetler, özellikle 18. yüzyıldan itibaren Müslüman toplumları anlamlandırma ve yeniden inşa etme amacına hizmet eden sistematik bir etkinliğe dönüşmüştür. 19. yüzyıl itibariyle, oryantalist çalışmalar İslami ilimler ve Müslümanların sosyal yapıları üzerine yeni söylemler üretmiş, Batı akademisinde kurumsal kimlik kazanarak İslam'ı ve Müslümanları ötekileştiren ideolojik bir çerçeveye oturtmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁶ İlyas Öztürk vd. "Kültürlerarası Çeviri Kapsamında Oryantalizm Ve Öteki Kavramı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 4/8 (2018), 27.

¹⁰⁷ Mahsum Aytepe, "İslam, Batı ve Yüzleşme", *Kur'an'a Yeni Yaklaşımlar Postmodern Zamanda Tefsir Yapmak*, ed. Ali Karataş vd. (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023), 34-35.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE IRK TASAVVURU: ANTROPOLOJİ BİLİMİ BAĞLAMINDA

2.1. Antropoloji – Din İlişkisi

2.1.1. Antropoloji - Din İlişkisinin Mahiyeti

19. yüzyıl evrimci paradigmasında, dinin, hukuk, bilim ve siyaset gibi modern kurumların ilkel bir öncülü olarak algılandığı görülmektedir. Ancak 20. yüzyıldaki antropologlar, Darwin'in biyolojik evrim kuramının toplumsal ve siyasal alanlara aktarılmasıyla şekillenen Viktoryen evrimci düşünceyi eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirirken, dini de sadece bilimsel düşünce veya diğer seküler çabaların basit bir geçmiş aşaması olarak görmek yerine, kendine özgü insanî eylem ve inanç sistemleri olarak tanımlamışlardır. Bu perspektif, dinin, örneğin siyaset gibi diğer alanlarla kesişse de kendi içinde ayrı ve indirgenemez bir özelliğe sahip olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda, dinin ve siyasetin temel özelliklerinin birbirinden ayrı tutulması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁰⁸

“Din Antropolojisi” disiplini, sosyal ve kültürel antropolojinin etkisiyle gelişmiş ve din ile inanç sistemlerini, insan anlayışının merkezine yerleştirerek incelemektedir. Bu yaklaşımda, din, sadece bireyin perspektifinden değil, aynı zamanda onun toplumsal ve kültürel etkileşimleri içindeki rolü üzerinden de anlaşılmaya çalışılır.¹⁰⁹

19. yüzyılın sonlarında din, antropolojik literatürde sistematik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Max Müller (öl. 1900), W. Robertson Smith (öl. 1894), Edward B. Tylor ve Sir James G. Frazer (öl. 1941) gibi öncü araştırmacılar, toplulukların yazılı olmayan inanç ve ritüellerini karşılaştırmalı bir yöntemle inceleyerek, dini olguları bilimsel bir çerçevede analiz etme gerekliliğini vurgulamışlardır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Talal Asad, “Antropolojik Bir Kategori Olarak Dinin İnşası”, *Milel ve Nihal Dergisi* 4/2 (Mayıs-Ağustos 2007) 103-104; Engin, “Din Antropolojisi Üzerine Kısa Bilgiler”, 182-183.

¹⁰⁹ Mutlu Özgen, “Antropolojide Din ve Ritüel”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/36 (2021), 1305; Şentürk - Canatan, “İrkçilik”.

¹¹⁰ Mehmet Cem Şahin, “Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20/2 (Ağustos 2016), 457-458.

Bu çalışmalar, Britanya İmparatorluğu'nun geniş, kültürel ve antropolojik bilgi ağı sayesinde derinleşmiştir. Ancak, dönemin araştırmaları Yahudi-Hristiyan gelenekleri ve Avrupalı misyonerlerin önyargılı raporlarından etkilenmiştir. Son dönemde antropoloji, dini; insanların doğaüstü varlıklar ve güçlerle kurduğu ilişkileri belirleyen zihinsel tutumlar ve davranış örüntüleri olarak tanımlar. Bu bağlamda, “inanç” ve “ritüel” temel kavramlar olarak öne çıkarken, “doğaüstü” kavramı gözlemlenebilir dünyanın ötesinde yer alan fakat onunla etkileşim içinde olduğu düşünülen metafizik bir alanı ifade eder. Bu bağlamda antropologlar, dini sistemlerin üstünlüğünü kanıtlama amacı gütmeyiz; aksine, dinsel normların ve ritüellerin politik, ekonomik ve kültürel yapılarla olan ilişkisini analiz etmeye odaklanırlar.¹¹¹

2.1.2. Antropoloji - Din İlişkisinin Tarihsel Serencamı

Antik dönemlerde din, toplumların sosyal organizasyonunu ve politik yapısını derinden etkileyen, yönetici sınıfların meşruiyetini güçlendiren ve kolektif kimlik inşasında belirleyici bir faktör olan kurumsal bir yapı niteliğindedir.¹¹² Bu yapının kökenleri çok erken dönemlere uzanır. İlk insan toplulukları dahi, çevresel fenomenleri anlamlandırmak amacıyla doğaüstü varlıklar ve güçlere dayalı inanç sistemleri geliştirmiştir. Zamanla bu inanç sistemleri, toplumsal yaşamın merkezine yerleşerek siyasi ve kültürel kurumlarla iç içe geçmiştir. Nitekim Sümerler, Mısır, Yunan ve Roma gibi medeniyetlerde yaygın olan çok tanrılı dinler, her tanrının belirli bir yetki alanına sahip olduğu hiyerarşik bir yapıya dayanıyordu.¹¹³

Sümerler, Enlil (hava), Enki (su ve bilgelik) ve İnanna (aşk ve savaş) gibi tanrılarıyla doğa olaylarını anlamlandırırken, tapınaklar ve ritüeller aracılığıyla bu varlıkları memnun etmeye çalışmışlardır. Mısır'da din, günlük yaşamın ayrılmaz bir unsuru olmuş, firavunlar tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak görülmüştür. Ra (güneş), Osiris (ölüm ve yeniden doğuş) ve İsis (annelik ve sihir) gibi tanrılar önemli rol oynarken, ölümden sonraki yaşam inancı mumyalama pratiğini doğurmuştur. Yunan ve Roma mitolojileri de, tanrıları insan benzeri özelliklerle tasvir eden ve Zeus ile Jüpiter'i baş tanrı olarak konumlandıran çok tanrılı sistemlerdir. Bu toplumlarda

¹¹¹ Şahin, “Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller”, 457-458.

¹¹² World History Encyclopedia (WHE), “Antik Dünyada Din” (Erişim 28 Eylül 2024).

¹¹³ WHE, “Antik Dünyada Din”.

tanrılar doğrudan insan yaşamına müdahale etmiş, tapınaklarda ibadet ve adak sunma yaygın bir dini pratik olarak varlık göstermiştir.¹¹⁴

Orta Çağ boyunca din, toplumun her alanında belirleyici bir rol oynamıştır. Hristiyanlık, özellikle Katolik Kilisesi, bireylerin günlük yaşamlarını, sosyal ilişkilerini ve hatta siyasi yapıları derinden etkilemiştir. Kilise, doğumdan ölüme kadar hayatın her aşamasında varlığını hissettirmiş, vaftiz, evlilik ve cenaze gibi ritüellerle bireylerin yaşam döngüsünü şekillendirmiştir. Ayrıca, kilise tarafından düzenlenen bayramlar ve dini tatiller, toplumsal takvimin önemli bir parçası olmuştur.¹¹⁵

Orta Çağ'da Katolik Kilisesi, dini bir kurum olmanın ötesinde, siyasi ve ekonomik güce sahip önemli bir otoriteydi. Geniş topraklara sahip olarak ekonomik gücünü pekiştirdi ve Papalık, Avrupa'daki siyasi otoriteyi etkiledi. Kilise, eğitim ve kültür alanlarında da merkez konumundaydı; manastırlar ve katedraller bilimsel ve sanatsal bazı faaliyetlerin de odağı oldu. Dini çatışmalar Avrupa'nın siyasi ve sosyal yapısını şekillendirdi. Haçlı Seferleri, dini motivasyonlarla başlasa da ekonomik ve siyasi çıkarlarla da bağlantılıydı. Orta Çağ'ın sonlarında Protestan Reformu, Katolik Kilisesi'ne karşı ciddi bir meydan okuma oluşturarak uzun süren dini savaflara yol açtı.¹¹⁶

Rönesans, 14. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar süren kültürel ve entelektüel bir yeniden doğuş dönemi idi. Hümanizm akımıyla birlikte din yeniden yorumlandı; antik Yunan ve Roma metinlerine dönüşle insan merkezli bir dünya görüşü benimsendi. Bu fikirler, bireyin Tanrı ile doğrudan ilişki kurabileceği düşüncesini güçlendirdi ve kilisenin otoritesini sorgulattı. Matbaanın icadı, İncil'in farklı dillere çevrilmesini ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak kilisenin otoritesinin sarsılmasına katkıda bulundu.¹¹⁷

Reformasyon, 16. yüzyılda Martin Luther (öl. 1546) öncülüğünde Katolik Kilisesi'ne karşı başlayan dini yenilenme hareketiydi. 1517'de yayımladığı 'Doksan Beş Tez' ile kilisenin uygulamalarını eleştirdi ve Protestanlık mezhebinin doğuşuna yol açtı. Avrupa'da dini bölünmeye neden olan Reformasyon, kilisenin otoritesinin zayıflamasıyla birlikte ulus devletlerin güçlenmesine ve laik yönetimlerin ortaya

¹¹⁴ WHE, "Antik Dünyada Din".

¹¹⁵ World History Encyclopedia (WHE), "Orta Çağ Kilisesi" (Erişim 28 Eylül 2024).

¹¹⁶ WHE, "Orta Çağ Kilisesi".

¹¹⁷ Rahmi Köşker Üre, *Yeni Avrupa'nın Oluşumu ve Erasmus* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 16.

çıkmasına katkı sağladı. Ayrıca, eğitim ve bireysel vicdan özgürlüğü gibi kavramların önem kazanmasını teşvik etti.¹¹⁸

Aydınlanma Çağı, 17. ve 18. yüzyıllarda akılcı düşüncenin ve bilimsel yöntemin ön plana çıktığı, dinin otoriter yapısının sorgulandığı bir dönemdi. Voltaire (öl. 1778), dini bireysel vicdan meselesi olarak görerek devletin din işlerine karışmaması gerektiğini savundu. Immanuel Kant (öl. 1804), dinin ahlaki temele dayanması gerektiğini vurgulayarak bireysel özgürlüğü ön plana çıkardı. John Locke (öl. 1704), din özgürlüğünü destekleyerek devletin din üzerinde baskı kurmaması gerektiğini ileri sürdü.¹¹⁹ Montesquieu, yasaların dini kurallardan bağımsız olması gerektiğini savunarak laik bir hukuk sistemini önerdi. Bilimsel gelişmeler ve rasyonalizm, dini açıklamaların yerini almaya başladı ve sekülerleşme süreci hızlandı, modern ulus devletlerin oluşumuna katkıda bulundu.¹²⁰

19. ve 20. yüzyıllar, sanayileşme, modernleşme ve siyasal dönüşümlerin dinin toplumsal işlevini yeniden şekillendirdiği önemli dönemlerdir. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi, kentleşmeyi hızlandırarak geleneksel dini yapıları zayıflatmış ve yeni sosyo-kültürel dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fransız Devrimi'nin etkisiyle milliyetçilik yükselmiş, çok uluslu imparatorluklarda dini kimlikler ile etnik aidiyet arasındaki ilişki dönüşüme uğramıştır.

Bu dönüşümler, çalışmanın doğrudan konusu olmasa da, antropolojide ırkın kelami açıdan konumlandırılabilmesi için toplumların tarihsel izlerinin, inanç sistemlerinin ve bu sistemlerin yönetim biçimlerine yansımalarının incelenmesini gerekli kıldığından zikredilmektedir. Antropoloji ve dinler tarihsel süreklilik taşır; bu süreklilik analiz edilmeden, kimliklerin oluşumu ve gelecekteki etkileri tam olarak kavranamaz. Bu bağlamda, küreselleşme ekseninde dinin toplumlar, bireyler, devletler ve siyasi hareketler üzerindeki etkilerine yönelik örnekler sunularak konunun açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

Öte yandan, 19. ve 20. yüzyıllarda sömürgecilik din ve ırkçılıkla iç içe geçmiştir. Misyonerlik faaliyetleri, sömürgeci ideolojiyi meşrulaştırırken; bilimsel ırkçılık ve Sosyal Darwinizm, Avrupalıların üstünlük iddialarına dayanak oluşturmuştur. Yerli halklar kültürel asimilasyona zorlanmış, doğal kaynakları sömürülerek ekonomik

¹¹⁸ Köşker Üre, *Yeni Avrupa'nın Oluşumu ve Erasmus*, 2.

¹¹⁹ World History Encyclopedia (WHE), "Aydınlanma Çağı" (Erişim 29 Eylül 2024).

¹²⁰ WHE, "Aydınlanma Çağı".

bağımlılığa itilmiştir. Bu süreç, kimliklerin dönüşümüne ve kalıcı toplumsal etkilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹²¹

2.2. Semavi Dinlerde Irk Tasavvuru

Semavi dinler tanımı, İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığı kapsasa da bu bölümde yalnızca Yahudilik ve Hristiyanlık ele alınacak; İslam ise ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Önceki başlıklarda da dinin geçirdiği evrim anlatılırken bahsedildiği üzere tarih boyunca, insanlar dünyanın nimetlerini paylaşmış, ancak bu paylaşım genellikle adaletsiz olmuştur. Güçlü olanlar, zayıfları ezip maddi zenginliklere el koymuş, hatta onları sırf bu sebepten köleleştirmiştir. Bu eylemler, yaratılışın özünde yer alan insan onurunu ihlal etmiştir. Dini inançlar, bu adaletsizliği meşrulaştırmak için kullanılmış, Yahudilik ve Hristiyanlıkta belirli bir ırkın veya grupların üstünlüğü ve tanrısal seçilmişlik iddiaları ortaya atılmıştır. Bu anlayışlar, dini grupların kendilerini diğerlerinden üstün görmelerine ve zaman zaman saldırgan politikalar geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.¹²²

2.2.1. Yahudilik

Yahudilikteki “seçilmişlik” kavramı, bu dinin insanlık anlayışına derin bir etki yapmaktadır. Yahudi inancına göre, Tanrı, Yahudileri özel bir amaç için diğer milletlerden ayrı ve üstün olarak belirlemiştir. Yahudi öğretisine göre, tüm insanlar Âdem’den türemiş olup, bu bağlamda yalnızca insan olarak Âdem’in soyundan gelmektedirler; ancak, tüm insanlar tek bir millet veya ümmet olarak değil, sadece Yahudiler Tanrı’nın insanları olarak kabul edilirken, Yahudi olmayanlar gentile (Yahudi olmayan) olarak adlandırılır. Günümüzde “Yahudilik”, belirli bir ırkı, kültürü ve dini kapsayan geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Ahit temelli bir din olarak tanımlanan Yahudilikte, kutsal metinlerde yer alan ifadeler doğrultusunda Yahudiler kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş ve üstün kılınmış olarak görmektedirler. Örneğin Talmud’da İsrailoğulları “Tanrı’nın kavmi” veya “Tanrı’nın özel kavmi”¹²³ olarak tanımlanır. Bu seçilmişlik bazıları tarafından ırksal bir üstünlük olarak algılanırken,

¹²¹ Yasin Yılmaz, “Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 31/2 (2020), 354-356; Murat Saraçlı, “İrkçılığın Avrupa’daki Gelişimi ve Uluslararası Hukuka Etkisi: James Lorimer Örneği”, *Liberal Düşünce Dergisi* 26/103 (2021), 113-114.

¹²² İsa Atıcı, “İnsan Onurunun İnşasında Seçilmiş Irk, İlâhî Varlık ve Erdemli Beşer Düşüncesinin Yansımaları”, *Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (28 Temmuz 2022), 296.

¹²³ The Holy Bible (Erişim 17 Kasım 2024), Yas. 7:6.

diğerleri tarafından daha çok görev ve sorumluluk olarak yorumlanmaktadır. Bu anlayışlar tarih boyunca yalnızca teolojik bağlamda kalmamış, sosyal ve politik düzlemlerde de derin izler bırakmıştır. Özellikle Orta Çağ'da egemen olan insan ve değer anlayışı hem Yahudilik hem de Hristiyanlık ekseninde şekillenmiş; insanı Tanrı'nın suretinde yaratılmış olarak yüceltirken, kendi inanç topluluğu dışındakilere çoğu zaman aşağılayıcı sıfatlar atfetmiştir. Bu durum, seçilmişlik ve günah kavramlarının uygulamadaki ayrımcılığa zemin hazırlayan etkileriyle de kendini göstermiştir.¹²⁴

Yahudilikte seçilmişlik kavramı, Tanrı'nın İsrailoğulları ile yaptığı antlaşmaya dayalı olarak şekillenmiş ve Yahudi kimliğinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Tanah, insanlığı Âdem'den türemiş kardeşler olarak görse de, İsrailoğulları'nın Tanrı tarafından özel bir konuma yerleştirilmesi, Yahudi etik ve hukuk sisteminde belirleyici olmuştur. İbrahim ile yapılan antlaşma, seçilmiş soyun İshak'ın neslinden devam ettiğini vurgularken, bu ayrıcalık sadece ilahi bir onur değil, aynı zamanda ahlaki ve dini sorumluluklar içeren bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir. Yahudi geleneğinde seçilmişlik, Tanrı'nın yasalarını yerine getirme ve adaleti sağlama misyonu ile bütünleşmiş, böylece Yahudi toplumu kendisini diğer halklarla bu ilahi bağlamda ilişkilendirmiştir.¹²⁵

Önceki paragrafta anlatılan Yahudilik'teki seçilmişlik inancını daha detaylı şekilde anlatmak konunun inanç bağlamında değerlendirilmesine, açık ve net bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır. Tevrat, Yahudi halkının üstünlüğü ve onlara vaat edilen topraklarla ilgili algının başlangıç noktasını Hz. İbrahim ve Hz. Nuh hakkındaki anlatımlarla ortaya koyar. Bu inanca göre Tanrı, İbrahim ile antlaşma yaparak onun soyunu Mısır ırmağından Fırat ırmağına kadar uzanan topraklara yerleştireceğini vaat etmiştir.

Tevrat'a göre, Yakub'un kötülüğün cisimleşmiş hali olan Samuel ile güreşip onu yenmesi sonucu "İsrail" adını alması, Yakub ve soyunun kötülüğe karşı mücadelelerini ve diğer milletlerden üstünlüklerini simgeler.¹²⁶ Tevrat, İsrailoğullarının gökteki

¹²⁴ Muhammet Koçak, *İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 26-59-215.

¹²⁵ Fatma Demirörs, "Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri", *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (Aralık 2021), 333-334; Ramazan Yıldırım, "Yahudilerin Üstünlük İddialarının Yahudi Kutsal Metinlerindeki Dayanakları", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (2024), 179-180.

¹²⁶ Kutsal Kitap (Erişim 18 Kasım 2024), Yar. 32:28.

yıldızlar kadar çoğalacağını¹²⁷, ulusların kutsanma vesilesi olacaklarını ve diğer halkların onlara kulluk edeceğini belirtir.¹²⁸ Tanrı, Yakub ve soyuna topraklar vereceğini¹²⁹, onları özel halk olarak seçtiğini ve diğer halklardan ayrı tuttuğunu ifade eder.¹³⁰

Tanrı, İsrailoğullarını Mısır'dan kurtararak geniş ve verimli topraklara götüreceğini, onlarla daima yaşayacağını ve onları kutsal kente yerleştireceğini vaat eder.¹³¹ İsrailoğulları, Tanrı'nın özel halkı olarak kabul edilir ve diğer halklar onların önünden kovulur.¹³² Tanrı, İsrailoğullarının düşmanlarına karşı savaşaacağını ve onları koruyacağını belirtir.¹³³ Yahudi kaynakları, Tanrı'nın İsrailoğullarını övgü, ün ve onurda diğer halklardan üstün kılacağını, kutsal olacaklarını ve sonsuza kadar aralarında yaşayacağını dile getirir.¹³⁴ İsrailoğulları, bu kapsamlar çerçevesinde Tanrı'nın özel halkı olarak seçilmiş ve diğer halklardan üstün kabul edilmiştir.¹³⁵

Yahudiliğin ırk tasavvuru, Tevrat'ta Yahudi halkının diğer halklarla olan münasebetini köle-efendi bağlamında ele alır.¹³⁶ Yahudilere göre, köleler satın alınabilir, miras bırakılabilir ve daima köle kalır. Ancak bir İsrailiye efendilik edilemez ve sert davranılamaz.¹³⁷ İsraili bir köle, özgürlüğünü geri alabilir çünkü onlar Tanrı'nın Mısır'dan çıkardığı özel kullarıdır.¹³⁸ Hâm'ın soyundan gelen Kenanlılar ise özel olma konumuna sahip değildir ve onlardan kız alınmamalıdır.¹³⁹ Rab, İsrail halkını kutsadığı ve aralarında olduğu için onlarda suç ve kötülük bulunmaz, onlara yapılan büyü ve fal etkili olmaz.¹⁴⁰ Rab, İsrailoğullarının düşmanlarını önlerinden kovar ve onlara karşı olanları şaşkına çevirir.¹⁴¹ İsrailoğulları, diğer halklardan sayıca az olsalar da kutsal olduklarından Rab onları seçmiştir.¹⁴² Tanrı'nın buyruklarını yerine getirdikleri sürece, İsrailoğulları kendilerinden güçlü

¹²⁷ Yar. 26:4.

¹²⁸ Yar. 27:29.

¹²⁹ Yar. 28:13-14.

¹³⁰ Lev. 20:24-26.

¹³¹ Mis. 3:7-10.

¹³² Mis. 23:27-28.

¹³³ Yas. 3:21-22.

¹³⁴ Yas. 26:19.

¹³⁵ Yas. 7:6.

¹³⁶ Lev. 25:44-55.

¹³⁷ Lev. 25:46.

¹³⁸ Lev. 25:48-49.

¹³⁹ Yar. 24:3.

¹⁴⁰ Say. 23:21-23.

¹⁴¹ Mis. 23:27-28.

¹⁴² Yas. 7:7-8.

olan ulusların topraklarını alacak ve ayak bastıkları yerlere sahip olacaklardır.¹⁴³ Tanrı, İsrailoğullarının düşmanlarını bozguna uğratacağını ve kutsal halkını koruyacağını ifade eder.¹⁴⁴ Yahudi kaynaklarına göre, İsrailoğullarının diğer milletlere üstünlüğünün göstergelerinden biri de borç alıp-verme meselesidir.¹⁴⁵ Yabancıya verilen borç geri alınabilir ama İsrailli kardeşe verilen borç bağışlanmalıdır.¹⁴⁶ İsrailoğulları başka uluslara ödünç verebilir ama ödünç alamaz, başka ulusları yönetebilir ama kendileri yönetilemezler.¹⁴⁷

Yahudiliğin ırk tasavvurunda yalnızca Tevrat metinleri değil, Yahudi kaynaklarında yer alan bazı anlatılar da etkili olmuştur. Bu anlatılarda, Hâm'ın Tanrı tarafından derisinin siyaha çevrilerek cezalandırıldığı ve bunun, soyunun Sâm'ın soyuna kıyasla toplumsal olarak daha alt bir konuma yerleştirilmesine gerekçe oluşturduğu belirtilir. Hâm'ın lanetlenmesine dair farklı rivayetlerde ise Nûh'un sarhoşken çıplak görülmesi, Hâm'ın saygısız davranışı ve Kenan'ın cezalandırılması gibi olaylara yer verilir. Bazı yorumlarda cinsel içerikli suçlamalar da gündeme gelir. Bu tür anlatılar, tarih boyunca siyahilerin köleleştirilmesine yönelik ırkçı söylemlerin dini gerekçelerle meşrulaştırılmasında kullanılmıştır. Zamanla bu hikâyeler, farklı dini ve sosyo-politik bağlamlarda yeniden yorumlanarak kimlik politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur.¹⁴⁸

Bu anlatıların her birinde, peygamber nitelikleri taşıdığı kabul edilen Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve onların aileleriyle ilgili aktarılan unsurlar, inananlar tarafından çoğunlukla sorgulanmadan benimsenmiştir. Bu bağlamda, tez kapsamında özellikle Hâm'ın Yahudi kaynaklarında işlediği kabul edilen günahla, günümüz siyah ırkı arasında kurulan bağlantının, ırkçı inançların dinsel temellerle nasıl ilişkilendirildiğini görmek mümkündür.

Tevrat'a göre, yaşamasının temel amacı Tanrı'ya hizmet etmek ve onun dünyadaki onurunu yükseltmek olan İsrâiloğulları, Sâm'ın soyundan gelenlerdir. Tanrı mübarek olduğundan, onun hizmetkarları olan Sâmî nesli de seçilmiş ve üstün

¹⁴³ Yas. 11:24-25.

¹⁴⁴ Yas. 28:7

¹⁴⁵ Yas. 15:6.

¹⁴⁶ Yas. 15:3.

¹⁴⁷ Yas. 28:12-13; Yıldırım, "Yahudilerin Üstünlük İddialarının Yahudi Kutsal Metinlerindeki Dayanakları", 182.

¹⁴⁸ Yıldırım, "Yahudilerin Üstünlük İddialarının Yahudi Kutsal Metinlerindeki Dayanakları", 185-187.

kişilerdir. Tanrı ile iletişimlerinde herhangi bir aracıya ihtiyaçları yoktur; bilakis onlar, Tanrı ile diğer insanlar arasında bir nevi aracıcıdır. Yahudiler, Nûh'un, oğlu Hâm veya torunu Kenan'a yaptığı beddua veya lanet olayını, kendi aralarındaki dayanışmayı sağlam tutmak ve gelecek nesillere, diğer insanlardan üstün oldukları fikrini aşlamak için bir gerekçe olarak kullanırlar. Bu lanetleme olayı, Yahudilerin Arz-ı Mev'ud veya ulaşmak istedikleri başka hedeflerini gerçekleştirmek için işlerini kolaylaştırmıştır.¹⁴⁹

Yahudilikteki ahit ayrımı, onları bir yönüyle seçilmiş bir ırk olarak tanımlarken, diğer yandan Yahudi olmayanları iki ana kategoriye ayırır: Nuhîler ve putperestler. Nuhîler, “Şeva Mitzvot Bney Noah” olarak bilinen yedi Nuh kanununa uyan kişilerdir ve bu kanunlar, onlara her iki dünyada da kurtuluş imkânı sunar. Bu kanunlar, putperestlikten kaçınmayı, küfretmemeyi, zina yapmamayı, adaleti sağlamayı, kan dökmemeyi, çalmamayı ve canlı hayvandan et koparıp yememeyi içerir.¹⁵⁰

Yahudi olmayanlar arasında, Nuhîlerin aldığı değer, putperestlere verilen değerden daha yüksektir. Nuh kanunları, On Emir gibi, insan yaşamını ve onurunu koruma altına alır. Ancak, Yahudi olmayan bir kişi bu ahlaki ilkeleri benimseyerek kurtuluşa erişse bile, Yahudilikte seçilmiş ırkın dışında kaldığı için, Yahudilerle aynı dereceye sahip olamaz. Sonradan Yahudiliğe geçenler de, doğuştan Yahudi olanlar kadar üstün kabul edilmezler. Bu tür ayrımcı uygulamalar, Tanah'ta belirtilen hoşgörü ve adalet ilkeleriyle bağdaşmamış, günümüzde Filistin'de yaşayan Müslümanlara yönelik sömürü politikaları da bu bağlamda değerlendirilmeye devam etmiştir.¹⁵¹

Yahudi hukuk ve toplum düzeninde, Yahudilerin çıkarları öncelikli tutulur. On Emir, genellikle Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin bir öncüsü olarak kabul edilir. Fakat, Yahudilerin ‘seçilmiş halk’ olma inancı, dışlayıcı tutumlarla ilişkilendirilir ve bu da Yahudilikte insan haklarının evrensel eşitliğini sorgulanabilir kılar. Bu durum, Yahudilikteki ırk anlayışının karmaşık doğasını yansıtır ve tarihsel, teolojik ve sosyal bağlamlarda derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. İnsan hakları ve eşitlik ilkeleri, her kültür ve inanç sisteminde farklı yorumlar, uygulamalar

¹⁴⁹ Yıldırım, “Yahudilerin Üstünlük İddialarının Yahudi Kutsal Metinlerindeki Dayanakları”, 188.

¹⁵⁰ Demirörs, “Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri”, 335.

¹⁵¹ Demirörs, “Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri”, 335-337.

gösterir ve Yahudilik de bu bağlamda ele alındığında, kendi içinde çeşitlilik, çelişki ve çok boyutluluk arz eder.¹⁵²

Yahudiliğin ırk tasavvurunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülen ve Yahudilik doktrini olarak görülen siyonizm, Theodor Herzl'in önderliğinde, Doğu Avrupa'daki Yahudilere karşı düzenlenen pogromların (dinsel, etnik veya siyasi nedenlerle bir gruba karşı yapılan şiddet hareketleri) etkisiyle ortaya çıkmıştır. Theodor Herzl ve onun izinden giden bazı siyonistler, Yahudi diasporasının (Yahudilerin Yahudi olmayanlar arasında dağılması) kendi devletlerini kurmadıkça güvende olamayacaklarına, Yahudi olmayan halkların antisemitist olduklarına ve bu nedenle Yahudi devleti dışında uyum içinde yaşayamayacaklarına inanmışlardır. Bu inanç, siyonistlerin ve bu politikayı uygulayan politikacıların ırkçı oldukları iddialarına yol açmıştır. Siyonistler ise antisyonizmin antisemitist ırkçılık olduğunu ve dolayısıyla kendilerine ırkçı diyenlerin asıl ırkçılar olduğunu savunmaktadırlar. Bu inançla, 1897'de siyonist örgüt kurulmuş ve 1905'te "Yahudi Yerleşme Fonu" oluşturulmuştur. Bu fon ile Filistin'de toprak satın alınarak Yahudi göçü başlatılmıştır. 1950 tarihli Dönüş Yasası ile İsrail'e dönen her Yahudi'ye yurttaşlık hakkı tanınmıştır. Ancak, bu süreçte Filistin topraklarındaki Müslümanlar yurtlarından ayrılmaya zorlanmışlardır.¹⁵³

7 Ekim 2023 sonrası gelişmeler, siyonizmin ırkçılık biçiminde değerlendirilmesine dair küresel tartışmaları artırmış; İsrail'in Filistinlilere yönelik politikaları ise uluslararası kamuoyunda soykırım iddialarıyla birlikte daha yoğun biçimde sorgulanır hale gelmiştir.¹⁵⁴

¹⁵² Demirörs, "Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri", 337; Tezin bu bölümüne kadar, Yahudilik ve ırk kavramı dini açıdan incelenmiştir. Ancak, Yahudiliğin ve ırkçılığın tarihsel olarak çok yönlü bir geçmişe sahip olması nedeniyle, felsefi ve siyasi boyutlarına ayrıntılı şekilde değinilmemiştir. Araştırmacılar için faydalı bir kaynak olarak Şlomo Sand'ın *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi?* adlı eseri önerilebilir. Sand'ın çalışması, Yahudiliğin ırk ve ırkçılık kavramlarıyla ilişkisini ele alırken, Ernest Renan'ın "İrk ve Din Olarak Yahudilik" başlıklı konferansı ile Karl Kautsky'nin *Are the Jews a Race?* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Bu kaynaklar, Yahudilik ve ırkçılık konusundaki tartışmalara kapsamlı bir perspektif sunmakta ve konunun farklı boyutlarını aydınlatmaktadır. Örnek olarak verilen Sand'ın çalışması, Theodor Herzl'in *Yahudi Devleti* adlı eseri ve Yahudilik ile ırkçılık arasındaki ilişkiyi ele alan diğer akademik kaynaklar, konuyu derinlemesine incelemek isteyen araştırmacılar için önemli bir referans niteliğindedir; Detaylı bilgi için bkzn. Shlomo Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi?*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2011); Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, çev. Sedat Demir (İstanbul: Ataç Yayınları, 8. Basım, 2020).

¹⁵³ Alaeddin Şenel, "İrk-İrkçilik-Sömürgecilik-Emperyalizm ve Sınıf Bağlantıları", *Toplum ve Hekim Dergisi* 39/3 (Mayıs-Haziran 2024), 178.

¹⁵⁴ İrkçılık politikalarının kapitalist ve emperyalist düzlemde devlet politikalarına yansımaları daha detaylı incelemek için bkzn. Alaeddin Şenel, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1993).

2.2.2. Hristiyanlık

İncil’de ırk ve ırkçılık konuları ilk bakışta, insanlığın birliği ve eşitliği vurgulanarak ele alınır. İncil, tüm insanların Tanrı’nın suretinde yaratıldığını ve bu nedenle eşit olduğunu öğretir.¹⁵⁵

İncil’de “*Komşunu kendin gibi sev*”¹⁵⁶ öğüdüyle, tüm insanlara sevgi ve saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanır. Bu, ırk veya etnik köken fark etmeksizin herkesin eşit muamele görmesi gerektiğini ifade eder. Pavlus’un Galatyalılar’a yazdığı mektupta, “*Artık Yahudi ya da Grek, köle ya da özgür, erkek ya da kadın yoktur; çünkü hepiniz Mesih İsa’da birsiniz*”¹⁵⁷ ifadesi, Hristiyanlıkta ayrımcılığın reddedildiğini ve tüm insanların Mesih’te eşit olduğunu belirtir. Ayrıca, Tanrı’nın insanları günah ve ölümden kurtararak onlara sonsuz yaşamı ve Tanrı ile barışık bir ilişkiyi sunması anlamına gelen Tanrı’nın kurtuluşunun tüm insanlara açık olduğu öğretilir: “*Çünkü Tanrı dünyayı o kadar çok sevdi ki, biricik Oğlu’nu verdi. Öyle ki, O’na iman edenlerin hiçbirisi mahvolmasın, hepsi sonsuz yaşama kavuşsun*”.¹⁵⁸ Bu, Tanrı’nın sevgisinin ve kurtuluşunun yalnızca bazı gruplara değil, tüm insanlara yönelik olduğunu gösterir.

Ahit’in yine bir başka kısmında, yabancılara ve misafirlere karşı adil ve misafirperver olunması öğütlenir: “*Yabancıyı sevin, çünkü Mısır’da siz de yabancıydınız*”.¹⁵⁹ Bu, ırk veya etnik köken fark etmeksizin herkesin adil ve saygılı muamele görmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamlarda, Hristiyanlık, ırkçılığı reddeder ve tüm insanların Tanrı’nın gözünde eşit olduğunu vurgular.

İncil’deki emirler, eşitlik ve adalet gibi kavramlar açısından değerlendirildiğinde oldukça değerlidir. Ancak Hristiyanlıkta dikkat çeken asıl unsur, asli günah doktrini ile insanlığın başlangıçta en düşük seviyede konumlandırılmış olmasıdır. Bu doktrine göre, insanlık, Kilise’nin de yardımı ile Mesih İsa’ya ve onun öğretilerine olan iman aracılığıyla en yüksek seviyeye yükselme potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda, Hristiyanlık, insanlığın başlangıçtaki düşüşünü ve otorite kaynağı olan Kilise aracılığıyla sağlanacak olan yükselişini dikkatle vurgular.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Yar. 1:27.

¹⁵⁶ Mat. 22:39.

¹⁵⁷ Gal. 3:28.

¹⁵⁸ Yuh. 3:16.

¹⁵⁹ Tes. 10:19.

¹⁶⁰ Mahsum Aytepe, *Özgürlük Otorite Tevhid* (İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2019), 73-75.

Hristiyanlığın ırk ve ırkçılık tasavvurunun yerelde tezahürü de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü burada devreye Kilise girmiştir. Hristiyan inancında insan, Tanrı'nın emirlerini yerine getirerek ve davranışlarıyla cenneti hak ederek gerçek mutluluğa ulaşması için yaratılmıştır.¹⁶¹ Bu bağlamda, kiliseye üyelik ve vaftiz gibi ritüeller önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶²

Mesih'in gelişi, insanlığı maddi bağlardan ve ritüelcilikten, dini ise İsraili milliyetçilerin ve tüccarların etkisinden kurtarmak şeklinde tasvir edilir. Hristiyanlıkta insan, Mesih'in öğretileriyle yüceltilir ve bu yüceltilme, sadece iman yoluyla mümkün kılınır.¹⁶³ Bu hususlar, ilerideki paragrafların anlaşılması için kıymetlidir.

Hristiyanlıkta, insanın doğası ve değeri, çeşitli teolojik konseptler aracılığıyla çok katmanlı bir şekilde ele alınır. Hristiyanlığın teslis inancı, Yahudilik ve İslam'ın monoteist anlayışlarından ayrıldığı temel noktalardan biridir. Bu inanç sistemi içinde, insanın yaratılışı ve yaşam amacı, Tanrı'nın suretinde yaratılma ve İsa Mesih'in insanlık için çarmıhta ölümü gibi olaylarla derin bir anlam kazanır.¹⁶⁴ İnsanın hem düşmüş doğası hem de Tanrı'nın lütfu arasındaki bu dinamik, Yeni Ahit'teki ahlaki öğretilerle de desteklenir.¹⁶⁵ Burada, ırksal eşitlik ve kardeşlik, İsa'nın öğretilerinde ve havarilerin yazılarında sıkça vurgulanan temalardandır.¹⁶⁶ Hristiyanlıkta, her insanın Tanrı'nın sevgisine eşit şekilde erişebileceği ve İsa'nın kurtarıcı fedakarlığının tüm insanlık için olduğu öğretilir.¹⁶⁷ Bu çerçevede, Hristiyanlık siyasi ve felsefi boyutlarından bakılmayıp salt inanç bağlamında değerlendirildiğinde, insanın değerini yalnızca dini bir perspektiften değil, aynı zamanda sosyal ve ahlaki bir perspektiften de ele alır ve her bireyin Tanrı'nın yaratılışındaki eşsiz yerini ve önemini vurgular.¹⁶⁸

Hristiyan teolojisinde, insanın yaratılışı ve ona atfedilen değer, Yeni Ahit'teki öğretilerle birlikte, Eski Ahit'in anlatılarına dayanarak şekillenir. Bu öğretilere göre, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması hem Yahudilikte hem de Hristiyanlıkta, insanın diğer tüm canlılar üzerinde bir üstünlüğe sahip olduğunu gösterir.¹⁶⁹ Yahudilikteki tasavvur zikredilmişti; ancak Hristiyanlıkta bu anlayışın farklılığı, ilk insanın

¹⁶¹ Mat. 19:17.

¹⁶² Mat. 28:19.

¹⁶³ Ef. 2:8-9; Koçak, *İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan*, 26-59-215.

¹⁶⁴ Yar. 1:27; Yuh. 3:16.

¹⁶⁵ Rom. 5:12; Ef. 2:8-9.

¹⁶⁶ Gal. 3:28.

¹⁶⁷ Yuh. 3:16.

¹⁶⁸ Demirörs, "Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri", 337-338.

¹⁶⁹ Yar. 1:27.

cennetten kovulması ve asli günah doktrini ile daha karmaşık bir boyut kazanır. İlk insan Âdem'in yasak meyveyi yemesi, Tanrı'nın suretindeki mükemmellikten düşüşü ve ölümlülüğün başlangıcı olarak kabul edilir.¹⁷⁰ Bu olay, Pavlus'un teolojisinde, Âdem'in günahının tüm insanlığa geçtiği ve her yeni doğan bebeğin bile asli günahla doğduğu fikrini doğurmuştur.¹⁷¹ Böylece, Hristiyanlıkta insanın ilk yaratılışındaki olumlu imajı, Âdem'in günahı nedeniyle lekelenmiş ve insan doğası üzerinde olumsuz bir bakış açısına yol açmıştır.

İrk kavramı, genellikle bu teolojik çerçeveden ayrı tutulur ve her insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığına ve bu nedenle eşit değere sahip olduğuna inanılır.¹⁷² Ancak tarihsel olarak bazı dönemlerde, ırk ve etnik köken, dini yorumlar ve toplumsal yapılar üzerinden farklılaşan bir muameleye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, Hristiyanlıkta insanın doğasına ilişkin teolojik anlayışlar, ırk kavramının yorumlanmasında ve uygulanmasında dönem dönem etkisiz bir rol oynamıştır.¹⁷³

Şu ana kadar dini boyutu anlatılmaya çalışılan Hristiyanlığın ırk tasavvuru, tarih boyunca çeşitli felsefi akımlar ve siyasi hareketlerle de etkileşime girmiştir. Bahsi geçen bağlamların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması açısından bazı örnekler sunulacaktır.

Orta Çağ'da Hristiyanlığın yayılması ve genişlemesi, diğer uluslarla olan ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreçte Hristiyanlık, liberalizm, emperyalizm, kapitalizm ve Protestanlık gibi felsefi ve dini akımların etkisi altında kalmış ve aynı zamanda bu akımları da etkilemiştir. Hristiyanlığın ırk tasavvuru, siyasi ve politik bağlamda, dünya tarihine önemli yansımalar bırakmıştır. Özellikle Orta Çağ'da Hristiyanlık, Avrupa'nın siyasi ve sosyal yapısını şekillendirmiş, diğer uluslarla olan ilişkilerinde üstünlük ve misyonerlik anlayışını benimsemiştir. Bu düşünsel zeminde, Hristiyanlığın ırk tasavvuru, sadece dini bir perspektiften değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan da incelenmelidir. "Liberalizm, bireysel özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunurken, Hristiyanlığın ırk tasavvuru bu ilkelerle nasıl örtüşmüş veya çatışmıştır?", "Emperyalizm, Hristiyan misyonerlik faaliyetleriyle nasıl bir ilişki içinde olmuştur?", "Kapitalizm, Hristiyanlığın ekonomik ve sosyal doktrinleriyle nasıl bir etkileşimde bulunmuştur?", "Protestanlık,

¹⁷⁰ Yar. 3:6-7.

¹⁷¹ Rom. 5:12.

¹⁷² Gal. 3:28.

¹⁷³ Demirörs, "Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri", 338-339.

Hristiyanlığın ırk tasavvurunu nasıl şekillendirmiştir?” gibi soruların yanıtları, Hristiyanlığın ırk tasavvurunun dünya tarihi üzerindeki etkilerini anlamak için kritik öneme sahiptir.

Batı felsefesi ve Hristiyanlıkta insanın doğuştan günahkâr olduğu düşüncesi, bireyler ve toplumların otorite altında tutulmasının gerekliliği fikrini güçlendirmiştir. Özellikle Hristiyanlığın bu otoriteyi sağlama işlevi, emperyalist politikalarla iç içe geçmiş ve yayılcı hareketlere ideolojik bir zemin hazırlamıştır. Misyonerler, yerel halkları Hristiyanlaştırarak onların kültürel ve dilsel kimliklerini dönüştürmüş, böylece Batılı değerler ve ideolojiler bu toplumlara dayatılmıştır.¹⁷⁴ Bu süreç, sömürgeleştirilen halkların İncil’de nasıl konumlandırıldığı ve insanlık açısından nasıl değerlendirildikleri gibi hususları gündeme getirmiştir.

Hristiyanlık (Kilise), Hristiyanlaştırma politikaları güderken, emperyalist politikalar da Hristiyanlık dinini, insanların dini ve dünyevi duygularını sömürmek için kullanıp devletleşme ve yerel halklar üzerinde üstünlük kurma amacına aracı kılmıştır. Bu süreçte, Hristiyanlık, yerel halkların kültürel ve dini kimliklerini yok saymış ve onları Batılı değerler doğrultusunda şekillendirmiştir. Emperyalist politikalar, Hristiyanlığın ırk tasavvurunu pekiştirmiş ve Hristiyan olmayan halkların aşağı görülmesine yol açmıştır.

Orta Çağ Avrupa’sında feodalite ve Katolik Kilisesi, siyasal ve toplumsal yapıyı şekillendiren iki büyük otoriteydi. Feodal düzen, toprak sahipleri ile köylüler arasındaki hiyerarşiye dayanıyordu; köylüler siyasal iradelerini ortaya koyacak bir zemine sahip değildi. Modern bireyin ortaya çıkışı ve liberalizmin yükselişi, siyasal özgürlüğün temellerini atarak bu yapıları dönüştürdü.¹⁷⁵

Aynı Orta Çağ’da Katolik Kilisesi, Batı dünyasının en güçlü kurumlarından biri olarak siyasi ve toplumsal yapıyı şekillendiriyordu. Tartışılmaz otoritesi, emir verme gücü, vergi toplama yetkisi ve eğitim üzerindeki hakimiyeti, onu dönemin en büyük güç merkezi haline getirmişti. Genel amaç, Hristiyanlığın yayılması ve krallıkların kiliseye bağlı kalmasını sağlamaktı. Bu çağda, feodal düzen ve kilisenin güçlü

¹⁷⁴ Burak Özmaden, *Neoliberal Küreselleşmenin Siyasal ve Felsefi Boyutları* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 4-7.

¹⁷⁵ Özmaden, *Neoliberal Küreselleşmenin Siyasal ve Felsefi Boyutları*, 14-15.

konumu, bireysel özgürlüğün gelişmesini ve liberal düşüncenin ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir.¹⁷⁶

Değişim süreci, köyden kente göçün başlamasıyla birlikte ele alınabilir. Köy yaşamının etkisini yitirip kentleşmenin ve kent yaşamının etkisini artırması, ilerleyen zamanlarda tüccar sınıfının güçlenmesine ve yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Kent yaşamının etkisinin artması, bireysel özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunan liberalizmin de gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, Hristiyanlık ve liberalizm (Kilise ve feodal düzen) arasındaki etkileşim, Hristiyanlığın ırk tasavvurunu da şekillendirmiştir. Pek tabi burada Orta Çağ tarihi anlatılmayacaktır, ancak Avrupa merkezli dönemin coğrafyasına liberalizm ve Hristiyanlığın bu çerçevelerinden (Kilise ve feodal düzen ortaklığı çerçevesi) bakıldığında, coğrafya içindeki farklı ırkların birbirleriyle ne tür etkileşimler kurdukları veya kuramadıkları ortaya çıkacaktır. Bu noktada ortaya çıkacak olan “Hristiyanlık, bireysel özgürlük ve eşitlik ilkeleriyle nasıl örtüşmüş veya çatışmıştır?” gibi soruların yanıtları da Hristiyanlığın ve Kilise’nin ırk tasavvurunun dünya tarihi üzerindeki etkilerini anlamak için kritik öneme sahiptir.

Bu anlatılara ek olarak Protestanlığa da vurgu yapmak önemlidir. Bilindiği üzere Protestan düşünce, birçok mezhebe bölünmüştür. Katolik yasa koyucuları, zenginlik yolunun cehennem yolu olabileceğini ve zenginliklerin öteki dünya hayatı için kötülük getireceğini savunmuşlardır. Ancak Püriten Maxter ve Methodistler, cemaatine, karşılara çıkan servet edinme fırsatlarından yararlanmazlarsa Tanrı’ya hizmet edemeyeceklerini söylemiştir. Çünkü Tanrı, insana yasal yöntemlerle para kazanmanın mümkün olduğunu ve bunun uygulanması gerektiğini belirtmiştir. İnsanların bu fırsatları değerlendirmemesi, Tanrı’nın rızasını kazanmayı ve ona hizmet etme düşüncesini reddetmek anlamına gelir. İnsan yalnızca kendi için zengin olmaya çalışmamalı, aynı zamanda Tanrı’nın rızasını kazanmak için de zengin olmaya çalışmalıdır.¹⁷⁷ Maxter’in hizmet olarak adlandırdığı, Hristiyanların, Tanrı’nın rızasını kazanmak niyetiyle yola çıkacağı bu çalışma zaman içinde, sömürge düzenine - emperyalizmde olduğu gibi- aracı olmuştur. Nitekim zenginlik için Afrika’nın madenleri, Venezuela’nın, Irak’ın, Suriye’nin petrol, değerli taş ve toprak gibi kaynaklarına ihtiyaç vardır.

¹⁷⁶ Özmaden, *Neoliberal Küreselleşmenin Siyasal ve Felsefi Boyutları*, 14-15.

¹⁷⁷ Özmaden, *Neoliberal Küreselleşmenin Siyasal ve Felsefi Boyutları*, 48-49.

Ayrıca kapitalizm, tarihsel süreç içerisinde ele alındığında, doğrudan ticari bir faaliyet veya iktisadi bir olgu olarak değerlendirilmemelidir. Kapitalizm, her ne kadar kökleri daha eskiye dayansa da Batı kültür havzası içerisinde belli bir insan anlayışının ürünü olarak insan ve toplum hayatını düzenler bir nitelik kazanmıştır. Bu etkiyle, kiliseler Avrupa’da güçlenirken kapitalizme ortak olmuşlar ve onunla imkân sahası bulmuşlardır. Amerika’nın, Afrika’nın ve Asya’nın fethinde emperyalizm kendini doğrudan tahakküm uygular nitelikte ortaya çıkmış olsa da ordu ve donanmanın yanında din adamları da halkı Hristiyanlaştırma ve nüfuzunu artırma faaliyetlerini olabildiğince kuvvetlendirmişlerdir.¹⁷⁸

Protestanlık, Hristiyanlığın ırk tasavvurunu şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Protestanlık, bireysel çalışkanlık ve ekonomik başarıyı dini bir erdem olarak görmüş ve bu anlayış, dolaylı ya da dolaysız kapitalizmin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu süreçte, Hristiyanlık da, ekonomik ve sosyal doktrinleriyle kapitalizmi etkilemiş ve aynı zamanda kapitalizmden etkilenmiştir. Protestanlık, bireysel özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunan liberalizmle de etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşim, Hristiyanlığın ırk tasavvurunu ve diğer uluslarla olan ilişkilerini şekillendirmiştir. Tüm bu anlatılanlara binaen yenilemek gerekir ki, Hristiyanlığın ırk tasavvuru, sadece dini bir perspektiften değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan da incelenmelidir.

Hristiyanlığın ırk tasavvurunu edebi, sanatsal, siyasi, hukuki, tarihsel, kültürel, eğitim ve misyonerlik faaliyetleri, teolojik ve psikolojik düzlemler gibi pek çok açıdan incelemek mümkündür. Tezin kapsamı doğrultusunda, Hristiyanlığın ırk tasavvuru özellikle teolojik, tarihsel ve siyasi boyutlarıyla sınırlı ölçüde ele alınmıştır. Şimdi, farklı coğrafyalarda bu tasavvurun kültürel yansımalarına da değinilerek bölüm tamamlanacaktır.

Hristiyanlığın farklı kültürlerde nasıl algılandığını ve uygulandığını incelemek, bu dinin küresel etkilerini anlamak açısından önemlidir. Nitekim Avrupa, Afrika, Asya ve Amerika’daki Hristiyan toplulukların ırk kavramına yaklaşımlarını karşılaştırmak, Hristiyanlığın kültürel çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin ırk tasavvuruna olan etkilerini ortaya koyar.

¹⁷⁸ Özmaden, *Neoliberal Küreselleşmenin Siyasal ve Felsefi Boyutları*, 48-49.

Avrupa, Hristiyanlığın doğduğu ve yayıldığı ilk kıta olarak, Hristiyanlık ve ırk tasavvurunun şekillendiği önemli bir merkezdir. Orta Çağ'da Hristiyanlık, Avrupa'nın siyasi ve sosyal yapısını derinden etkilemiş ve bu süreçte ırk kavramı da genellikle beyaz ırkın üstünlüğünü vurgulayan bir anlayışla belirginleşmiştir. Bu durum, sömürgecilik ve emperyalizm dönemlerinde daha da açık hale gelmiş, Hristiyan misyonerler aracılığıyla diğer kıtalara taşınmıştır. Avrupa'daki Hristiyan toplulukları, ırk kavramını dini bir üstünlük aracı olarak kullanmış ve bu anlayış, sosyal ve politik yapılar üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.¹⁷⁹

Afrika, Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu bir kıtadır. Hristiyanlık, Afrika'ya genellikle sömürgeci güçler aracılığıyla gelmiş ve bu süreçte ırk kavramı da farklı bir boyut kazanmıştır. Afrika'daki Hristiyan toplulukları, başlangıçta beyaz misyonerler tarafından yönetilmiş ve bu durum, beyaz ırkın üstünlüğü anlayışını pekiştirmiştir. Afrika'daki Hristiyan toplulukları, Hristiyanlık öğretilerini, yerel liderlerin ve din adamlarının ön plana çıkmasıyla birlikte kendi kültürel değerleriyle harmanlayarak, ırk kavramına daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir yaklaşım geliştirmiştir. Burada dikkat çekilen unsur, ırk tasavvurundan ziyade "Afrika'daki Hristiyanlaştırılmış topluluklar"dır.¹⁸⁰

Asya, Hristiyanlığın nispeten geç ulaştığı bir kıtadır. Genellikle ticaret yolları ve misyonerlik faaliyetleri aracılığıyla yayılmıştır. Asya'daki Hristiyan toplulukları, ırk kavramını dini ve kültürel bir farklılık olarak algılamış ve bu farklılıkları kabul ederek Hristiyanlık öğretilerini benimsemiştir. Hristiyanlık, yerel dinler ve kültürel değerlerle etkileşim içinde gelişmiş ve bu süreçte ırk kavramı da daha esnek ve kapsayıcı bir nitelik kazanmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁹ Avrupa'da Hristiyanlığın nasıl yayıldığını, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin etkilerini ve beyaz ırk üstünlüğü teorilerini daha iyi anlamak için bkz. Kenneth Scott Latourette, *A History of the Expansion of Christianity* (Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1970); Nimi Wariboko, "Colonialism, Christianity, and Personhood", *A Companion to African History*, ed. William Worger vd. (Hoboken: Wiley Blackwell, 2019); David Nirenberg, "Race and Religion in the Middle Ages", *A Cultural History of Race in the Medieval Age* (800–1350), ed. Thomas Hahn, (New York: Bloomsbury Academic, 2021).

¹⁸⁰ Afrika'da Hristiyanlığın tarihini, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin etkilerini, yerel kültürel değerlerin etkileşimini ve beyaz ırk üstünlüğü teorilerini daha iyi anlamak için bkz. Kwame Bediako, *Christianity in Africa: The Renewal of a Non-Western Religion* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995); Paul Gifford, *African Christianity: Its Public Role* (Bloomington: Indiana University Press, 1998); Monica Wilson, *Religion and the Transformation of Society: A Study in Social Change in Africa* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971).

¹⁸¹ Asya'da Hristiyanlığın tarihini, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin etkilerini, yerel kültürel değerlerin etkileşimini ve beyaz ırk üstünlüğü teorilerini daha iyi anlamak için bu ve benzeri

Amerika, Hristiyanlığın sömürgecilik döneminde yoğun olarak yayıldığı bir kıtadır. Hristiyanlık, Asya'nın aksine Amerika'ya genellikle Avrupalı sömürgeciler aracılığıyla gelmiş ve bu süreçte ırkçılık da zirveye ulaşmıştır. Amerika'daki Hristiyan toplulukları, toprakları ele geçirdikten sonra beyaz ırkın üstünlüğünü vurgulayan bir anlayışla hareket etmiş ve bu durum, yerli halklar (örneğin Kızılderililer) ve Afrikalı köleler üzerinde baskı ve ayrımcılığa yol açmıştır. Ancak zamanla, Amerika'daki Hristiyan topluluklarından bazıları, ırk kavramına daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir yaklaşım geliştirmiştir.¹⁸²

Hristiyanlık, farklı kültürlerde farklı şekillerde algılanmış ve uygulanmış, bu süreçte ırk/ırkçılık kavramı da coğrafi ve kültürel açılar başta olmak üzere çeşitli dinamikler ve etkileşimler sonucunda evrilmiştir. Bu bağlamlarda, Hristiyanlığın ırk tasavvurunu teolojik ve siyasal boyuttan ziyade kültürel perspektiften incelemek de konunun daha kapsamlı ve derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

2.3. İslam'da Irk ve Irkçılık Tasavvuru

2.3.1. Kur'an'ı Kerim'in Irk Tasavvuru

İslam'ın insanlık anlayışı, zarar verecek her türlü fikir ve davranışı reddetme temeline dayanır. Bu, insan haysiyetine yönelik tehdit teşkil eden ırkçılık düşüncesinin toplumsal sükûnet ve barışa verdiği zararın idrak edilmesini gerektirir. İslam, semavî ve arzî yaratılışın, dil ve renk çeşitliliğinin Allah'ın varlığının delilleri olarak kabul edilmesini ve bu çeşitliliğin, insanlar arasında tanışıklık için bir vesile teşkil etmesini öngörür. Tarihi vakalar üzerinden ırkçı düşüncenin etkilerini incelemek ve bu ideolojinin insanlık tarihindeki yansımalarını nedensellik bağlamında analiz etmek, günümüzde de ırkçılıkla mücadelede mühim bir bakış açısı sunar. İslam'ın hem teoride hem de pratikte ırkçılığa karşı duruşu, insan haysiyetinin korunması ve toplumsal barışın tesis edilmesi yönünde kuvvetli bir mesaj taşır. Bu mesaj, her daim ve her toplumda, ırkçılığın reddi ve insanların eşitliğinin müdafaa edilmesi gerektiğini hatırlatır.¹⁸³

eserlere bkzn. Samuel Hugh Moffett, *A History of Christianity in Asia* (New York: Orbis Books, 2005).

¹⁸² Amerika'da Hristiyanlığın tarihini, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin etkilerini, yerel kültürel değerlerin etkileşimini ve beyaz ırk üstünlüğü teorilerini daha iyi anlamak için bu ve benzeri eserlere bkzn. Mark A. Granquist, *A History of Christianity in America* (Michigan: Baker Academic, 2025).

¹⁸³ Mehmet Dalkılıç, "İnsan Onurunu Tehdit Eden Irkçılık Anlayışı ve Tarihsel İzdüşümü Üzerine Birtakım Mülahazalar", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu*, tsh.

İnsana veya insanlığa yalnızca “alt tür” olarak bakan anlayışların aksine İslam teolojisinde, insanın “*ahsen-i takvim*”¹⁸⁴ (en güzel biçimde yaratılma) ve “*halifelik*”¹⁸⁵ kavramları açısından ele alınması, insanın diğer varlıklardan ayrılan özel niteliklerine dayanır. İnsanın aklı ve vicdanı, onu diğer canlılardan ayıran ve halifelik için uygun bir aday yapan temel özellikleridir. Ayrıca, insan beyninin işlem yapabilme kapasitesi ve hayal kurma yeteneği, insanın bilgiyi işleme ve hafızaya aktarma kabiliyetini gösterir. İslam inancına göre, insanın bu yetenekleri, Allah tarafından insan ruhuna üflenmekle¹⁸⁶ birlikte ilahi bir ölçü olan vicdanla birleştiğinde, insanın doğru kararlar almasına ve ilahi emirlere uygun hareket etmesine imkân tanır.

İslam teolojisinde insana atfedilen bu yüksek değere ek olarak, Kur'an-ı Kerim'deki fiziksel ve sosyal farklılıkların Allah'ın hikmetinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesi de insani değerın farklı bir boyutuna işaret etmektedir.¹⁸⁷ Özellikle Hucurat Suresi'nin 13. ayetinde, “*Ey insanlar! Şüphesiz, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstünüünüz, takva bakımından en ileri olanınızdır. Şüphesiz Allah, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır.*” ifadesi yer alır. Bu ayet, farklı toplumların, akrabaların, kabilelerin varlığının ilahi bir planın parçası olduğunu ve bu planın insanlara birbirlerini tanıma ve anlama fırsatı sunduğunu belirtir.

Yine Kur'an-ı Kerim'de insanlık tarihinin başlangıcında tüm insanların “*tek bir ümmet*”¹⁸⁸ olarak yaratıldığı belirtilir. Bu, zamanın her dönemini kapsayan bir gerçeklik olarak ifade edilir. İnsanlar, çeşitli sebeplerle farklılaşmış ve böylece soy, dil, din, mezhep, ırk ve etnik gruplar gibi çeşitli topluluklara bölünmüştür. Ancak bu farklılaşmanın bir hikmeti olduğu, insanların birbirlerini tanımaları ve anlamaları için¹⁸⁹ gerekli olduğu vurgulanır. Allah, insanları tek bir millet olarak yaratmayı tercih etmediğini, bunun yerine insanları farklı ümmetlere ayırarak iyiliklerde yarışmalarını ve böylece imtihan edilmelerini istediğini belirtir. Hûd Suresi'nde de bu farklılaşmanın devam edeceği, ancak insanların adaletle hareket etmeleri ve kin tutmamaları

Sedat Memiş - Hacı Duran Namlı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 686-695; Mahmut Dündar, “İslam'ın İrkçılık Karşısındaki Tutumu ve Kardeşlik Eğitimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 4/12 (Ağustos 2017) 279-280.

¹⁸⁴ Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), et-Tin 95/4.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/30.

¹⁸⁶ el-Hicr 15/29.

¹⁸⁷ er-Rûm 30/22; el-Hucurât 49/13.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/213.

¹⁸⁹ el-Hucurât 49/13.

gerektiği, zıddı kınanarak ifade edilir.¹⁹⁰ Allah'ın rahmetinin, insanların dünyevi birikimlerinden daha hayırlı olduğu hatırlatılarak¹⁹¹, adaletin ve kardeşlik bilincinin korunması gerektiği vurgulanır.

Habil ve Kabil kıssası, insanlık tarihindeki ilk kardeş kavgasını temsil eder. Bu kıssada, Hz. Âdem'in iki oğlu arasında geçen ve bir kurbanın kabul edilmesi üzerine başlayan çatışma anlatılır. Kabil'in kurbanı kabul edilmediğinde, Habil'i öldürme kararı alması iradi bir eylemdir.¹⁹² Habil'in, kardeşinin tehdidine karşı gösterdiği sabır ve Allah'a olan takvası, bu farklılaşmanın ırksal veya etnik değil, manevi ve ahlaki temeller üzerine kurulu olduğunu bir kez daha net bir şekilde gösterir. Kur'an, insanların çeşitliliğinin İlâhi irade tarafından tanınma amacıyla yaratıldığını¹⁹³, ancak husumetin bu çeşitlilikten değil, insanın serbest iradesinin kötüye kullanılmasından kaynaklandığını vurgular. Bu, iman ve küfür temelinde bir ayrım¹⁹⁴ olup, insanlık tarihi boyunca devam eden ve kıyamete kadar sürececek bir farklılaşmadır.

Aslında bu farklılaşmanın başlangıcı yalnızca Habil ve Kabil ile bağdaştırılmamalıdır. Âdem ve iblis kıssası da bu ayrımı net bir şekilde ortaya koyan, ateş ile toprağın savaşı olarak tanımlanabilecek, yaratılış biçimi ile üstünlük iddiasında bulunan iblisin mücadelesini gözler önüne seren bir anlatıdır. İlk kıssadan farklı olarak bu mücadele, sadece manevi ve ahlaki düzlemde değil, yaratılış özelliklerine dayalı ırksal bir temelde de devam eder.

Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde zikredilen bu kıssa, Âdem'in yaratılışı ve iblisin isyanı üzerinden insanlığın yaratılış amacını ve ilâhi sınavın doğasını açıklar. Kur'an'a göre, Allah, Âdem'i topraktan yaratmış ve ona kendi ruhundan üflemiştir. Bu yaratılış süreci, fiziksel ve manevi boyutların birleşimini temsil eder.

Allah, meleklerine ve iblise, Âdem'e secde etmelerini emreder. Melekler bu emre uyarken, iblis, kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını öne sürerek secde etmeyi reddeder. İblisin bu reddedişi, onun kibir ve isyanının, yaratılış bakımından üstünlük iddiasının açık bir göstergesidir.

¹⁹⁰ Hûd 11/118-119.

¹⁹¹ Yûnus 10/58.

¹⁹² el-Mâide 5/27.

¹⁹³ el-Hucurât 49/13.

¹⁹⁴ Hûd 11/118-119.

“Hatırla ki Rabbin meleklere: ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp ruhumdan üflediğimde, derhal ona secde edin,’ demişti. Meleklerin hepsi topluca secde ettiler. Yalnız İblis secde etmedi. O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.”¹⁹⁵ ayeti ve benzerlerinde zikredilen bu kıssada iblis, ateşin toprağa üstünlüğünü savunarak, yaratılış biçimi üzerinden bir üstünlük iddiasında bulunur. Ancak, Allah’ın yarattıklarına dair bu tür üstünlük iddialarının, ilahi planın ve hikmetin anlaşılmaması sebebiyle ortaya çıktığının farkında değildir.

Kıssa, hem insanların manevi yolculuklarında karşılaşacakları sınavları ve kibrin tehlikelerini vurgulamakta, hem de -Âdem’in yaratılışı ile- insanın, Allah’ın yarattıkları arasında özel bir konuma sahip olduğunu ve bir amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Buna binaen her insanın nasıl vasıflarla bezendiğinin farkında olması gerektiğini ortaya koymakla yetinmeyip, birbirleri arasındaki ayrımcılık, üstünlük gibi şeytani vasıflara sahip kimselerin ortaya koyacağı davranışlardan uzak durulmasını bildirmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in Âl-i İmrân Sûresi 103. ayetinde belirtilen, “*Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.*” ifadesi, Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmalarını, şeytanın tuzaklarına hep birlikte göğüs germelerini, ayrılıklardan kaçınmalarını ve kardeşlik bağlarını güçlendirerek korumalarını vurgular. Bu ayet, aynı zamanda, farklılıkların ve çeşitliliğin Allah’ın varlığının ve kudretinin delilleri olduğunu, insanların ancak takva yoluyla Allah’a yakınlıkabileceklerini ve bu yolda hareket etmeleri gerektiğini öğütler. En önemlisi de Müslüman toplumlar içindeki ırkçılığa yol açan tasavvurları en derinden ve en net şekilde reddeder.

Kur’an-ı Kerim, insanları ön yargıdan uzak durmaya, bilginin doğruluğunu araştırmaya¹⁹⁶ ve adaletle hükmetmeye¹⁹⁷ çağırır. Bu, farklı din, mezhep, ırk, etnik gruplar ve milletler arasında kardeşlik bilincinin yeniden oluşturulmasına ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunabilir. Kur’an, kötülüğe iyilikle karşılık verilmesini¹⁹⁸, öfkeyi yutmayı ve insanların kusurlarını affetmeyi¹⁹⁹ teşvik eder. Bu, düşmanlıkların

¹⁹⁵ Hicr 15/28-31.

¹⁹⁶ el-Hucurât 49/6.

¹⁹⁷ el-Mâide 5/8.

¹⁹⁸ Fussilet 41/34.

¹⁹⁹ Âl-i İmrân 3/134.

dostluğa dönüşebildiği bir toplumun oluşmasına yardımcı olabilir. Öğretiler, ırkçılığa karşı çözüm önerileri sunarken, insanların birbirlerine karşı daha adil, anlayışlı ve merhametli olmalarını sağlayarak, toplumda barış ve uyumu teşvik edebilir.²⁰⁰

İslami inanç sistemi, insanın ilahi varlıkla olan bağı, fiziksel bir yakınlık yerine, manevi bir derinlik olarak ele alır ve “Allah’ın (diğer canlıların birçoğuna kıyasla) faziletli/üstün kulları” olma düşüncesini öne çıkarır.²⁰¹ Kutsal metinlerde insanın konumu, Tanrı ile olan ilişkisinin nasıl algılandığına dair ipuçları verir. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulunan “Allah’ın çocukları, vârisleri” olma anlayışından farklı olarak, sadece “Allah’ın kulları” olmayı vurgular. İnsan onurunun korunması ve geliştirilmesi, bireyin kendi değerini ve diğer insanların değerini saygıyla koruması gerektiği, insan hakları çerçevesinde de önemle vurgulanır.²⁰²

İnsan onuru; izzeti nefis, haysiyet, özsaygı, şeref, erdem, vakar, saygınlık, kendine saygı duyma ve başkalarını da kendine saygılı kılma gibi anlamlara gelir. İnsanları diğer canlılardan ayıran en temel vasıflarla yani konuşma, aklını kullanma, seçme, yeryüzünün maddi ve manevi imarını üstlenme gibi kabiliyetlerle yaratılmış olmalarıdır. Hangi coğrafyada doğarsa doğsun, bütün insanlar hür, onurlu ve haklar bakımından eşit doğarlar. İslami bakış açısında böyle olan bir kimseyi ayrımcı muameleye tabi tutmak ve hukuki statü tanımamak ancak cahiliye zihniyetinin bir göstergesidir. Bundan dolayı İslam, ilk günden itibaren cahiliye ile mücadele etmiş, cahiliyenin kast sistemine dayalı ayrımcılığına karşı, Hakk katında insanların eşitliği prensibini getirmiştir. İnsanlar, insan olma bakımından hayatta ve ölümden, haklarda ve borçlarda, kanun ve Allah huzurunda, dünyada ve ahirette eşittirler. İslam, insanların birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük unsurunu doğuştan beraberlerinde getirdikleri düşüncesini de kesinlikle kabul etmez. Bütün insanlar Allah’ın birer kuludur ve hepsinin kökü birdir. İnsanların eşitliği prensibiyle ilgili olarak, Vedâ Hutbesi’nde kanun önünde insanların eşitliği dile getirilmiştir. Şüphesiz bu ilkenin yerleşmesi, üstünlerin hukuku değil, hukukun üstünlüğünün bir zaferidir. İslam tarihinde yasalar önünde eşitlikle ilgili birçok örnek uygulamalar mevcuttur.²⁰³ Maalesef, İslam 1400

²⁰⁰ M. Fikret Ergünger, “İnsan Onurunu Tehdit Eden İrkçılık Hakkında Düşünceler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 349-365.

²⁰¹ el-İsrâ 17/70.

²⁰² Atcı, “İnsan Onurunun İnşasında Seçilmiş İrk, İlâhî Varlık ve Erdemli Beşer Düşüncesinin Yansımaları”, 296.

²⁰³ Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru”, *Hiz. Peygamber ve İnsan Onuru*, tsh. Mustafa Yeşilyurt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 67-68.

senedir teorik ve pratik alanda insanın onurunu koruma mücadelesi vermesine rağmen, hâlâ günümüzde birçok alanda insan onuru, bu onura sahip olmayanlar tarafından çiğnenmeye devam etmektedir.

Kur'an-ı Kerim, insan onurunun zedelenmesine sebep olarak kendisini seçkinci görmeye dayalı sınıf ayrımcılığını zikreder. Özellikle cahiliye zihniyetinde varlıklı olmak, seçkinci olmanın ve kendisini Allah'tan müstağni görmenin bir göstergesi sayılırdı. Bu duygu, dünyevîleşmeyi artırmıştır. Kehf Suresi'nin 32-36. ayetlerinde bu durum tasvir edilir. Allah'ın yerine, serveti koyan ve sahip olduğu servetin kendilerinde ebedilik düşüncesi meydana getireceği düşüncesine kapılan bu kesim hem yaşam biçimleriyle hem de sözleriyle kıyameti, ölüm ötesi hayatı ve nübüvveti inkâr etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de aynı zihniyetin dini alanda da seçkinciliğe soyunduklarına birçok örnek vardır. Medyen toplumunun seçkinleri, Şuayb'ı (a.s) ve ona inananları inançlarından irtidat etmeye, eğer etmezlerse, doğup-büyüdükleri ülkelerini terk etmeye çağırmışlardır. Bir başka örnek de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı cahiliye zihniyeti tarafından reva görülmüştür. İslam'ın Mekke döneminde bir avuç iktidar seçkini, yeni daveti sevimsiz göstermek için başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere ona inananlar hakkında olmadık yalanlar uydurarak karşı koymuşlar, bütün toplum kesimlerini direnişe çağırmışlardır. Bu yeni davet, toplumu, siyasi nüfuz ve hakimiyetin baskısından kurtararak sosyal adaletin yüksekliği, birinin diğerine renk, servet ve makam açısından farklılığının olmadığı, ancak kişinin topluma faydalı ve hayırlı işiyle üstün olabileceği ve insanlık itibarını kazandıran yeni duruma toplumu dönüştürmeyi amaçlamaktaydı.²⁰⁴ Bu bağlamlarda, Efendimiz (s.a.v.) döneminde, öncesinde ve sonrasında yaşananlara, düşüncelere örnek sunması bakımından bir bölüm zikredilecektir.

2.3.2. Sünnette Irk Tasavvuru

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veda hutbesindeki kardeşlik vurgusu, bahsi geçtiği üzere Müslümanların birbirlerine karşı sorumluluklarına ve adaletli olmalarına işaret eder. Ayrıca, herhangi bir topluluğa olan kinin adaletsizliğe yol açmaması gerektiği, herkesin kendi suçuyla yargılanması gerektiği ve hiç kimsenin başkasının günahını yüklenemeyeceği belirtilir.²⁰⁵

²⁰⁴ Altıntaş, "Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru", 71-73.

²⁰⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2011), "Hac", 2/147.

İslam, insanların renk, dil ve ırk gibi farklılıklarını Allah'ın yaratışındaki birer zenginlik olarak kabul eder ve bu farklılıkların insanları birbirlerini tanımaları için olduğunu vurgular. İslam'da üstünlük ancak takva ile, yani Allah'a karşı gelmekten sakınma ve O'na karşı sorumluluk bilinciyle ölçülür.²⁰⁶ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Vedâ Hutbesi'ni sonlandırmadan önce belirttiği gibi, “*Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak takva ile dir*”²⁰⁷. Bu ilahi mesaj, İslam'ın ırkçılığa karşı tavrını net bir şekilde ortaya koyar ve insanların birbirlerine karşı olan ilişkilerinde adalet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini öne çıkarır.²⁰⁸

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisi insanlar arasında ontolojik anlamda bir farklılık olmadığı ilkesini açıkça ortaya koyar: “*Allah sizin bedenlerinize ve fiziki şeklinize bakmaz; O, sizin kalplerinize ve davranışlarınıza bakar (değer verir)*”²⁰⁹. Hadis, insanın dış görünüşünden ziyade iç dünyasının ve davranışlarının daha önemli olduğunu açıkça belirtir. Dolayısıyla İslam'da, etnik köken ayrımcılığı, insan hakları bakımından bir zulüm olarak kabul edilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarıları da, bu açılardan İslam'ın evrensel mesajını pekiştirir. “*Asabeden dolayı savaşan bizden değildir*”²¹⁰ hadisi, İslam'ın asabiyet/kavmiyet, dolayısıyla ırkçılık anlayışını da kesin bir dille reddettiğini gösterir niteliktedir.²¹¹

Bir başka hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), annesinin renginin siyah olmasından dolayı bir başka Müslüman'ı ayıplayan bir sahabeye: “*Sende hâlâ cahiliyeden bir şeyler kalmış*”²¹² buyurarak, renk ayrımcılığını cahiliye ahlakı olarak nitelendirmiştir.

İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çevresinde toplanan müminlerin çoğu kölelikten gelme yoksul kimseler iken pek azı varlıklıydı. Kureyş'in ileri gelenleri, statü ve değerler açısından ekseriyeti fakirlerden oluşan bu kişileri küçümsüyor, yoksul Müslümanlarla birlikte aynı statüde değerlendirilmeyi uygun görmüyor, kendileri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına geldikleri zaman, ona, onları

²⁰⁶ er-Rûm 30/22; el-Hucurât 49/13.

²⁰⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şeyh Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü Risale, 1437/2015), 14/ 349 (No. 8736).

²⁰⁸ İsmail Gönenc, “İrk, Etnisite ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 748.

²⁰⁹ Müslim, “Birr”, 33.

²¹⁰ Müslim, “İmâre”, 54.

²¹¹ Altıntaş, “Cahiliye Zihniyeti ve Çığnenen İnsan Onuru”, 71-73.

²¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Mustafa Dîb Elboğa (Tarim: Dâru Mustafa, 1438/2016), “İman”, 2 (No. 30).

çevresinden uzaklaştırmayı teklif ediyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, elçisini şöyle uyarıyordu: “*Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri (fakirleri, yoksulları), yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun*”²¹³. Bu uyarı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yol göstericiliğinde bütün Müslümanlar için geçerli, takip edilmesi gereken temel bir ilke olmuş, insanlara statü ve ekonomik farklılıklarından dolayı ne imtiyaz tanınmış ne de farklı muamele uygulanmıştır. Bu bağlamlarda, etnik köken ayrımcılığı ve diğer ayrımcılık türleri, İslam’ın temel prensiplerine aykırıdır ve cahiliye zihniyetinin bir yansıması olarak kabul edilir.²¹⁴

Özetle, naslar açısından, İslam’da ırk ve ırkçılık meselesi, insanın haysiyetinin muhafazası ve eşitlik prensibinin altının çizilmesi açısından mühim bir konumda bulunur. Bu çerçevede, ırkçılık düşüncesi, İslam’ın kozmopolit prensiplerine ters düşen bir yaklaşım olarak değerlendirilir ve bu yaklaşımın reddi zaruri görülür.

2.3.3. Sosyal Pratikte Irk Tasavvuru

İslam öncesi Arap toplumunda, günümüzdeki anlamında kullanılan “ırkçılık” düşüncesi mevcut olmamakla birlikte, güçlü bir kabilecilik ruhunu ifade eden “asabiyet” terimi yaygındı. Daha önce de kısmen zikredildiği üzere bu dönemde, bireylerin baba tarafından kan bağı ile bağlı olduğu topluluğa “asabe” denirdi ve bu topluluğun birlikteliğini ve dayanışmasını sağlayan duygulara “asabiyet” adı verilirdi. Asabiyet, kabile üyelerinin birbirine karşı güçlü bir savunma mekanizması oluşturarak iç huzuru sağlarken, dışarıya karşı asalet çekişmelerine, zulüm ve haksızlıklara ve hatta savaşımlara neden olabilmekteydi. Bu çekişmeler, kabileler arasında sosyal düzeni ve barışı tehdit eden önemli bir faktördü.²¹⁵

İslam tarihindeki kavmiyetçi mücadeleler, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberliğini kapsayan dönem açısından incelendiğinde, toplum içindeki -sosyal dinamiklerin cahiliye toplumu adetlerinden etkilenmesi sebebiyle- kabile taassubu ve “asabiyet” anlayışının gizli varlığıyla açıklanabilir. Bu dönemde, Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasındaki rekabet, kavmiyetçi anlayışın etkilerini bilfiil gösterirken Hz. Muhammed’e (s.a.v.) karşı çıkan Ebu Cehil’in itirazları, yalnızca İslam’ın prensiplerine değil, kendi kabile avantajlarına da dayanıyordu denilebilir. Hicret

²¹³ En’âm 6/52.

²¹⁴ Altıntaş, “Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru”, 71-73.

²¹⁵ Şentürk - Canatan, "Irkçılık".

sonrası, Medine’de Muhacir ile Ensar arasındaki din kardeşliği, toplumsal uyumu ve birliği sağlamışken Müstalikoğulları’na karşı yapılan gazveden sonra ifk hadisesi ile ilişkili olarak ortaya çıkan bir tartışma, Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından yatıştırılmıştır. Bu da toplum içerisinde bastırılmış asabiyet duygusunun varlığını ortaya koymaktadır.²¹⁶

Bahsi geçen dönemde asabiyeti, koruma içgüdüsünden ziyade sınıf ayrımcılığı olarak algılayan Mekke aristokratları, sosyal hayatta sahip oldukları yüksek statünün dini alanda da devam etmesini talep ediyorlardı. Bu koşul altında İslam dinini kabul edebileceklerini, aksi takdirde Habbab b. Eret, Bilal Habeşî ve Ammar b. Yasir gibi aşağı sınıftan gördükleri kimselerle aynı mekânda bulunmayı reddettiklerini belirtmişlerdi.²¹⁷

Kur’an-ı Kerim’de, farklı toplumların (akraba oluşumlarının) varlığının Allah’ın kudret ve ilminin bir işareti olarak yorumlanması, toplumlar arasında kurulması öngörülen barışçıl ve eşitlikçi düzenin inanca dayalı ahlaki temelini oluşturur. Bu nedenle İslam hukuku olarak da adlandırılan fıkha göre, insanlar arası ilişkilerde, davalarda, siyasette ve benzeri hususlarda ırkın belirleyici bir yeri yoktur. Nitekim bu İlahi bilgiler ışığında yetişen, kelam, felsefe, tasavvuf ve ahlak gibi alanlarda eserler veren İslam âlimleri de, Kur’an-ı Kerim’deki bu eşitlikçi bakış açısını ele almış ve ırkçılığı reddetmişlerdir.²¹⁸

Kur’an’da, insanların atalarının ve soylarının körü körüne takipçisi olmaması gerektiği vurgulanmıştır.²¹⁹ Bu aynı zamanda ırksal (soysal) üstünlükleri de reddeden bir davranış olarak nitelenebilir. Kur’an, bireylerin bağımsız düşünme yetilerini kullanarak, adaletli ve doğru kararlar almalarını teşvik eder ve böylece hür iradeye dayalı bir din anlayışını savunur. Bu, toplumdaki adaletsizliklerin önüne geçmek ve hak dini muhafaza etmek açısından büyük önem taşımaktadır.

İnsanın cüzi iradesine bağlı olmayan soy ve cinsiyet farklılıklarını alay konusu yapmak ve insanları sırf bu sebeple aşağılamak, Allah’ın onları yaratmadaki hikmetini görmezden gelmek anlamına gelir. Hucurat Suresi’nin 11-12. ayetleri, Müslümanlar arasında her türlü bölücü ve aşağılayıcı davranışı fâsıklık olarak nitelendirir ve ırkçılığı

²¹⁶ Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

²¹⁷ Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

²¹⁸ Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

²¹⁹ el-A’râf 7/28, 70; Yûnus 10/75-78; Hûd 11/61-63, 84-88; en-Nahl 16/35; Sebe’ 34/43; ez-Zuhruf 43/22-25.

bu açıdan da yasaklar. Aynı surede, inanç ve değer birliğine dayalı kardeşliğin, insanlar arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemesi emredilmektedir.²²⁰

Soy farklılığı, birçok kevnî ayetle birlikte değerlendirilerek ele alınmalı ve Allah'ı ve O'nun bu kâinatı yaratmadaki hikmetini daha iyi tanımaya vesile kılınmalıdır.²²¹ Renk farklılığı sadece insanlara has bir durum değildir; Allah'ın kudretinin bir işareti olarak, bu tür biyolojik farklılıklar bitkiler ve hayvanlar aleminde, hatta dağlarda bile gözlenebilir.²²² İnsanların hepsi Âdem'in çocuklarıdır; kafirlerin şahısları değil, inançları ve tutumları reddedilir ve kınanır. Onlar bu inanç ve tutumlarını bıraktıklarında, Müslümanlarla aynı değeri ve onuru paylaşırlar. Müslüman bir kişi, soydaşları bir yana, aynı inançları taşımayan aile üyeleriyle bile dostluk ilişkisini ortadan kaldırır.²²³

Kur'an-ı Kerim, Araplar arasında büyük önem verilen nesep ilişkilerini ve soy üstünlüğü anlayışını tamamen reddederek, "sıla-i rahim" (akrabalık bağını sürdürme) kavramını ahlak kuralları çerçevesinde ödev, hak ve sorumluluklar açısından düzenlemiştir. İslam'ın getirdiği bu yeni anlayışta, akrabalık bağlarının devam ettirilmesine verilen önem, soy üstünlüğünden değil, toplum düzeni ve yardımlaşma açısından kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim, bu bağlamda sila-i rahmi teşvik ederken, soylarıyla bağlantıyı koparanları kınamış, ancak soy ile övünmeyi yasaklamıştır. Cahiliye dönemindeki ırk, nesep ve kabile bağları, bu yeni bakış açısıyla anlam değiştirmiştir. Sosyal yapıdaki bu köklü değişimin önemli bir göstergesi, sahabelerin müşrik akrabalarına karşı İslam uğruna savaşmasıdır.²²⁴ Bu tür tarihi olaylar, Cahiliye dönemi Arap sosyal yapılanmasına tamamen hâkim olan kavim, kabile, aile gibi doğal ve irsi özelliklere dayalı sosyal kimliklerin bir kenara bırakılarak, inanca dayalı bir kimliğin sosyal ilişkilerde temel belirleyici haline geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu olaylar ayrıca Kur'an-ı Kerim'in ırkçılığı yasaklayan hükümlerinin teorik planda kalmayıp, inananların hayatında somut bir gerçeklik kazandığını gösterir.²²⁵

²²⁰ Şentürk - Canatan, "İrkçilik".

²²¹ el-Hucurât 49/13.

²²² Fâtır 35/27-28; en-Nahl 16/13, 69; ez-Zümer 39/21.

²²³ et-Tevbe 9/23; Şentürk - Canatan, "İrkçilik".

²²⁴ Abdülazîz Abdurrahman Kâre, *el-İslâm ve 'l-'unşuriyye ve tefâzü'lü 'l-ğabâ'il ve zevi 'l-elvân fi mîzânî 'l-İslâm* (Cidde: Dârü'l-Fıkr, 1416/1995), 48-66.

²²⁵ Şentürk - Canatan, "İrkçilik".

Hadislerde de asabiyet olarak adlandırılan ırkçılık yasaklanmıştır. Hadis literatüründe asabiyet, ırkçılığı da kapsayan geniş bir kavram olup, kısaca “İslam dışı bir gaye etrafında gruplaşma” anlamına gelir. ırkçılığın önemli bir sonucu da kızgınlık, nefret ve haksızlıkta yardımlaşma olduğu için, Hz. Peygamber (s.a.v.) konu hakkında şöyle buyurmuştur: “*Kim asabiyete (ırkçılığa) çağırarak yahut asabeden (ırkçılıktan) dolayı başkasına kızarak gayesi belirsiz bir topluluğun bayrağı altına girerse, onun ölümü Cahiliye’deki ölüm gibidir*”²²⁶, “*Asabiyet, bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır*”.²²⁷ Resul-i Ekrem, ırkçılığın bir topluluğu zayıflatıp sonunda dış saldırılara açık hale getireceği konusunda da uyarmıştır. Soya dayanarak böbürlenmeyi açıkça yasaklayan, ırk ayrımcılığını kışkırtarak Müslümanlar arasında bölücülük yapanları şiddetle kınayan hadisler de bulunmaktadır.²²⁸

Ayet ve hadislerin ortaya koyduğu bu açık tavır, ahlaki bir duruş olmanın yanında hukuki sonuçlar da doğurmuştur. İslam fıkında, insanların temel hakları ve sorumlulukları belirlenirken, belirli bir ırka mensubiyet bir istisna teşkil etmez. Irkı ne olursa olsun, hukuk karşısında tüm Müslümanlar eşittir. Fıkın amacı olan, insanlarla ilgili hak ve sorumluluklar belirlenirken, ırk farklılığına en küçük bir rol tanınmamıştır. İlke olarak, yönetici Habeşli bir köle bile olsa, ona itaat etmek gerekir.²²⁹ Halifeliğin Kureyş’e ait olduğunu belirten hadis de bu bağlamda değerlendirilmelidir, aksi halde Kureyşliler’i yönetici/üstün/elit/seçkin sınıf olarak görmek, İslam prensiplerine aykırı düşer.²³⁰ Nitekim Hz. Ömer’in ölüm döşeginde, sahabelerden bir kısmının ona yerine birini tayin etmesini hatırlatması üzerine, yerine güvenle bırakabileceği iki kişiden birinin azatlı bir köle olduğunu belirten rivayet, hilafetin Kureyş’e has olmadığını ve renk unsurunun yöneticiliğe engel teşkil etmediğini gösterir niteliktedir. Nitekim bu hadisede Hz. Ömer, yerine imam olarak Abdullah b. Cüd’ân’ın azatlı kölesi Suheyb b. Sinân’ı vekil tayin etmiştir. Suheyb, yeni halife seçilene kadar, sahabenin önde gelenlerinin de bulunduğu cemaate imamlık yapmaya devam etmiştir.²³¹ İslam’dan

²²⁶ Müslim, “İmâre”, 57.

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/107, 160.

²²⁸ Ebû Nuaym, *Zikrû aḥbâri İṣbahân*, nşr. S. Dederling (Leiden: Brill, 1931-34), 1/9; 2/367; Celâleddin es-Süyûtî, *el-Ḥaşâ’işü’l-kübrâ* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1405/1985), 1/7-12; Mehmed Said Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23/3-4 (Ekim 1978), 135; Şentürk - Canatan, “İrkçılık”.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/126, 127; İbn Teymiyye, *Minhâcî’s-sünne* (Bulak: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1321-22/1903-1904), 4/92.

²³⁰ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi (Kahire: Dârü’l-Fikr, 1. Basım, 1401/1981), 2/583; Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik”, 127.

²³¹ Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik”, 127.

önce Araplar, küçük yaşta Bizanslılar tarafından esir edilip Rum kültürüyle yetiştirilen ve bu nedenle Suheyb-i Rûmî olarak anılan azatlı bir köleye tabi olmayı düşünemezlerdi.²³²

Fıkıhta hukukun temel amaçlarından biri olan nesli koruma ilkesi, bir kişinin kendi soyundan başka bir soya, kendisi veya başkası tarafından nisbet edilmesinin haram olduğunu ortaya koyar. Bu tür hükümler, ırkçılığa karşı olmanın, kendi soyunu inkâr etmek anlamına gelmediğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, bir insanın soyu ile olan bağlantısı hiçbir zaman inanç birliğine baskın gelemmez; inanç farklılıkları, miras ve evlenme gibi bazı konularda kısıtlayıcı hükümler doğurabilir. Evlilikte denklik konusunda bazı fıkıh âlimlerinin kabileler veya ırklar arasında fark gözetmesi, dinin inanç boyutunu etkileyen bir temele dayanmamakta, tarihî ve sosyal anlayışlardan kaynaklanmaktadır.²³³

İslam öncesinde ırkçı bir zihniyetin hâkim olduğu Cahiliye toplumunda bu anlayışı tamamen silmek mümkün olmamıştır. Ashap arasında siyahi ve beyazların ilişkilerindeki değişim, bu açıdan İslam öncesi ve sonrası dönemler mukayeseli olarak incelendiğinde, bu zihni ve sosyal değişim süreci ve karşılaşılan problemler açıkça görülür. Çünkü Araplar, neseplerine son derece bağlı insanlardı ve bu durum kabileler arasında bir övünç kaynağı idi.²³⁴

Eski aristokratların yeni eşitlikçi düzenden zaman zaman şikâyet ettikleri görülmüştür. Bu minvalde Hulefâ-i Râşidîn döneminde de ırkçılığa karşı mücadele devam etmiştir. Müslümanlar arasındaki eşitlik anlayışı, ilişki kurdukları ırkçı toplumlar tarafından da yadırganmıştır. Örneğin, Mısır'ı Müslümanlara karşı savunan Mukavkıs'a gönderilen heyetin başında siyah tenli Ubâde b. Sâmit'in bulunması onu rahatsız etmiş; bu rahatsızlığını dile getirmesi üzerine heyet üyeleri, Ubâde'nin içlerinde en üstün ve en akıllı kişi olduğunu, bu sebeple onun liderliğine razı olduklarını, her konuda onun görüşüne saygı duyacaklarını belirtmişlerdir.²³⁵

Emevîler ve Abbâsîler döneminde, İranlılar, Berberîler ve Türkler gibi Arap olmayan kavimlerin İslam'a girmesiyle İslam dünyasında cahiliye ırkçılığını hatırlatan bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde "mevâlî" olarak adlandırılan gayri Arap

²³² Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

²³³ Mehmed S. Hatiboğlu, "Fakihlerimizin İrk Anlayışı Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988), 6-16; Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

²³⁴ Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

²³⁵ Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

unsurlara karşı Arapların üstün olduğunu iddia edenler olmuştur. Bu kişiler, Peygamber'in Arap olmasını ve Kur'an'ın Arapça olmasını kullanmışlardır. Öte yandan, bu tür üstünlük iddialarına tepki olarak başta İran asıllılar olmak üzere Arap dışı unsurlar arasında ırkçılığı hatırlatan bir hareket başlamıştır. "Şuûbiyye" olarak adlandırılan bu hareketin amacı, Arap olmayanların Araplardan daha üstün olduğunu ispatlamaktır. Başlangıçta eşitliği savunan bu hareket, sonradan Araplara karşı mutaassıp davranarak, Arap olmayan kavimleri Araplardan üstün tutan bir fırka haline gelmiştir. Böylece şuûbiyyenin temeli ırkçılığa dayanmaktadır. Bu ideolojinin lehinde ve aleyhinde zengin bir literatür ortaya konmuştur.²³⁶

Fars topraklarının İslam tarafından fethedilmesi ve halkının çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen, Arap ırkçılığının İranlıları suçlaması ve Pers ırkçılığını tetiklemesi, tarihi bir paradoksu temsil eder. Bu durum, fanatik Farsların İslam'a karşı hareketlere katılmasına ve Şiilik akımının benimsenmesine yol açmıştır. Şiilikte, hilafetin Hz. Ali (r.a.) ve soyuna geçmesi gerektiği inancı, eski Pers monarşisinin etkileriyle ilişkilendirilir. Özellikle, hilafetin Hz. Hüseyin'in (r.a.) soyundan gelenlere özgü olduğu düşüncesi, Şii imamlarının sadece Ali Zeynel Abidin'in (r.a.) soyundan gelmesiyle sınırlı olmasıyla pekiştirilmiştir. Olcaytu Muhammed Hudabende'nin (öl. 716/1316) Hicri 704'te iktidara gelmesi ve Safeviler'in 906'da başlayan yönetimi altında Şii devletinin kurulması, ırkçılığın ve mezhep çatışmalarının önemli bir rol oynadığı dönemlerdir. Bu tarihi olaylar, ırkçı düşünceden kaynaklanan mücadelelerin insan haklarına ve onuruna zarar veren toplumsal sorunlar olduğunu göstermektedir.

Az sayıdaki istisnalar haricinde Selçuklu-Osmanlı geleneğinde ise ırkçı temayüllere rastlanmamaktadır. Özellikle Osmanlı millet sistemi, farklı din ve kavimlerden oluşan çok dinli, çok kavimli ve çok kültürlü bir sosyal yapıya sahipti ve bu sistem, evrensel ölçekte yorumlanmış bir din anlayışı temelinde bulunmaktaydı. Bu sebeple ırk faktörü, hiçbir şekilde bu sistemin işleyişinde bir imtiyaz ölçüsü olarak görülmemiştir. Nitekim millet sistemi içinde yer alan farklı etnik gruplar ve kavimler, bu sistemin öngördüğü kamu düzeni çerçevesinde kendi din ve inançlarını açıkça ifade edebiliyor, tam bir kültürel özerklik içinde yaşayabiliyorlardı. Zimmîler hakkındaki farklı hükümler ve bazı uygulamalar ise kesinlikle ırk temeline dayanmamakta, din ve

²³⁶ Şentürk - Canatan, "İrkçılık".

inanç özgürlüğünün korunması ve inanç farklılığının siyasî, idarî ve hukukî alanlara yansımalarıyla ilgilidir.²³⁷

Tüm bu süreçlerde, İslam'ın getirdiği eşitlikçi düzenin, toplumsal barış ve adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. İslam'ın bu devrimci tutumu, farklı etnik ve sosyal grupların bir arada barış içinde yaşamasını teşvik etmiş ve bu anlayış, İslam medeniyetinin gelişiminde temel bir unsur olmuştur.

İslam'ın inanç ve pratiklerinde ırk ve ırkçılık, çoğu zaman göz ardı edilen ancak derinlemesine anlaşılması gereken karmaşık bir konudur. İslam tarihi boyunca, farklı etnik ve kültürel arka planlardan gelen insanlar, bu evrensel dinin çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Bu birleşme, İslam'ın kapsayıcı doğasını yansıtırken, aynı zamanda ırk ve etnik kökenin dini yaşam üzerindeki etkilerini de ortaya koymaktadır. Eşitlik ve bireycilik, İslam'ın temel değerleri arasında yer alır. Ancak, bu değerlerin toplumsal hiyerarşi ve otorite ilişkileriyle olan gerilimi, ırk ve etnik kökenin sosyal yapılar üzerindeki rolünü sorgulamamıza neden olur. İslam toplumlarında, eşitlikçi etik ile otorite ve bağımlılık ilişkileri arasındaki dinamikler, ırkçılığın varlığı ve biçimleri hakkında önemli bilgiler sunar. Dini liderlik ve manevi rehberlik arayışları, toplumsal konumlandırma ve kölelerin, siyahilerin toplumdaki yeri gibi konular, ırk ve etnik kökenin dini ve sosyal pratikler üzerindeki etkilerini daha da belirginleştirir. Bu bağlamda, İslam'da ırk ve ırkçılık, sadece teorik bir tartışma konusu değil, aynı zamanda Müslümanların, geniş coğrafyasından dolayı, günlük yaşamlarında karşılaştıkları pratik bir meseledir. İslam'ın bu evrensel ve kapsayıcı yönü, ırk ve ırkçılık meselesine yaklaşımımızı yeniden değerlendirmemiz için bize bir fırsat sunar.²³⁸

2.4. Dinlerin Irk Tasavvurunun Mukayeseli Analizi

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam inançlarının ırk tasavvurları, tarihsel ve teolojik bağlamlarda belirgin farklılıklar göstermektedir. Çalışmanın bu bölümü, üç dinin de inanç sistemlerindeki ırk tasavvurlarını modern antropolojik çerçevede, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle dinlerin ırk ve ırkçılık hakkında diğerlerinden ayrılan görüşleri kısımlandırılacaktır. Daha sonra

²³⁷ Şentürk - Canatan, "İrkçilik".

²³⁸ Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu*, çev. Balkı Şafak (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004), 23-45-97-365-415; Temel, "İslam'ın Asabiyete Bakışı", 298; Mahmut Meçin, "Medeniyetleri Tahrip Eden Bir Düşünce Olarak İrkçilik", *"Uluslararası İslam ve Yorum III" Sempozyumu Tebliğleri*, haz. Fikret Karaman (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 2. Cilt, 541-542.

küreselleşmenin etkisiyle yaşanan değişimlere kısaca değinilecektir. Son olarak modern antropoloji arasındaki mukayeseler de zikredilerek vaka çalışmaları ile desteklenip tezde sunulan perspektife geniş bir bakış açısı sağlanacaktır.

2.4.1. Teolojik Temeller

Yahudilikteki seçilmiş halk inancı, kapitalist ve liberalist sistemlerin etkisiyle gelişen üstünlük anlayışından ziyade, kutsal metinlerde Yahudi kavminin Tanrı tarafından özel bir görevle donatıldığına dayanır. Bu inanç, Yahudi kimliğini ve toplumsal dayanışmayı güçlendirirken, hukuki ve sosyal düzeyde de diğer inanışlardan ayrışmalarına yol açmıştır. Seçilmişlik kavramı, kutsal metinlerde açıkça belirli bir topluluğun diğerlerinden ayrıcalıklı kılınması şeklinde ifade edilmiş ve tarih boyunca ırksal üstünlük düşüncesini besleyen bir unsur haline gelmiştir. Kimi çevreler bunu teolojik bir inanç olarak değerlendirirken, farklı dönemlerde siyasi ve ideolojik amaçlarla da kullanılmış; bu durum çeşitli çatışmalara ve tarihsel gerilimlere neden olmuştur.

İsrail Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, Yahudilikteki seçilmişlik kavramı hem ulusal kimlik hem de dini kimlik açısından farklı yorumlara konu olmuştur. Bazı Yahudi grupları, bu kavramı siyasi ve milliyetçi bir çerçevede ele alırken, Yahudi hukuku (Halakha) seçilmiş halk anlayışını özel dini ve etik sorumluluklar bağlamında değerlendirmiştir. Bu durum, 613 Mitsva gibi dini buyrukları yerine getirme yükümlülüğü ile somutlaşmaktadır. Diaspora Yahudiliği ise Yahudi kimliğini koruma ve antisemitizme karşı mücadele amacıyla şekillenmiş, Yahudi halkının kültürel ve etnik devamlılığını sağlamayı hedeflemiştir.

Yahudiliğin etnik ve ırksal kimlik kazanması, tarihsel süreçte yaşanan olaylarla doğrudan şekillenmiştir. Mısır'dan çıkış, Babil sürgünü ve Roma egemenliği altında edinilen deneyimler, Yahudi kimliğini güçlendirmiş ve bu kimliğin korunmasını amaçlayan toplumsal dayanışma anlayışını pekiştirmiştir. Bu da tarih boyunca antisemitizm ve siyonizmin birbirini besleyen iki olgu olarak ortaya çıkmasına hem metinlerde hem de pratikte zemin hazırlamıştır. Orta Çağ Avrupa'sında Yahudi toplulukları ekonomik ve sosyal baskılarla karşılaşırken, 20. yüzyılda Holokost ve İsrail Devleti'nin kuruluşu Yahudi kimliğinin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur.

Müslümanlarla yaşanan inanç temelindeki ayrışma örnekleri arasında, Filistin'deki Siyonist grupların davranışları ve savaş suçu niteliği taşıyan eylemleri gösterilebilir. Bu bağlamda, sosyo-kültürel ve siyasal antropolojik analizler, antisemitizmin bir inanış biçimi olarak var olmaması gerektiğini ortaya koyarken, Siyonizmin de yalnızca antisemitizmin bir sonucu olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Siyonizm, tarihsel, ideolojik ve siyasi boyutlarıyla ele alınmalı ve sadece antisemitizmle sınırlı bir çerçevede yorumlanmamalıdır.

Hristiyanlığa gelince, metinlerde ayrımcılığı reddeden öğretiler içerirken, teslis inancının farklı yorumlanması dolayısıyla inananlara ayrıcalık tanıyan bir yapı da sergilemiştir. Misyonerlik faaliyetleri ve siyasi etkileşimler, Hristiyan olmayan toplumlara karşı üstünlük anlayışını besleyerek tarih boyunca ırksal ayrışmalara katkıda bulunmuştur. Modern dönemde Hristiyanlık, liberalizm ve kapitalizmle karşılıklı etkileşim içinde olmuş, özellikle Protestanlık bireysel çalışkanlık ve ekonomik başarıyı dini bir erdem olarak görerek kapitalizmin gelişimine etki etmiştir. Hristiyanlık, sosyal ve ekonomik doktrinleri aracılığıyla kapitalizmi şekillendirirken, bu süreç aynı zamanda Hristiyan bireylerin ırk tasavvurunu da etkilemiştir.

Hristiyanlık ve milliyetçilik arasındaki ilişki, Hristiyan Demokrat hareketler ve toplumsal adaleti vurgulayan Liberation Theology (Kurtuluş Teolojisi) gibi akımlar bağlamında değerlendirilirken, tarihsel olarak Haçlı Seferleri ve sömürgecilik dönemindeki misyonerlik faaliyetlerinin ırksal üstünlük iddialarıyla bağlantısı da önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Hristiyanlığın tarihsel gelişimi, Roma İmparatorluğu'ndaki erken dönem topluluklarıyla başlayarak, Orta Çağ'da Avrupa'daki siyasi ve sosyal yapıyı şekillendiren Kilise otoritesine dayanmaktadır. Haçlı Seferleri ve Engizisyon dönemi, dinin ırksal üstünlük anlayışıyla ilişkilendirilirken, Reformasyon süreci Protestanlığın doğuşuna ve farklı toplumsal yorumlara zemin hazırlamıştır. Modern dönemde ise Hristiyanlık, çeşitli toplumlarda farklı biçimlerde evrilerek hem inanç sistemlerine hem de sosyo-politik dinamiklere etki etmiştir. Bu bağlamda, Hristiyanlık ne Yahudilikteki gibi belirgin bir seçilmişlik iddiası taşımış ne de İslam'daki gibi üstünlük iddiasını açık bir şekilde reddetmiştir; bu durum onu iki inanç sisteminin arasında konumlandırmaktadır.

İslam, insanlığın renk, dil ve ırk farklılıklarını ilahi bir hikmet ve yaratılışın ayrılmaz bir parçası olarak görerek, bu çeşitliliğin karşılıklı tanıma ve anlayış için bir vesile olduğunu vurgulamıştır. Üstünlük yalnızca takvaya dayalı olmuş, kavmiyetçilik ve ırkçılık kesin bir biçimde reddedilmiştir. Tarihi süreçler içerisinde İslam toplumlarında etnik ayrımlar gözlemlense de inanç sistemi, tüm bireyleri eşit kabul eden adalet ilkesini sarsılmaz bir temel olarak benimsemiştir. Ayrıca “ümme” kavramı, Müslümanları kültürel ve etnik sınırların ötesinde bir araya getirirken, Endülü ve Osmanlı’daki hoşgörü pratikleri İslam’ın evrensel adalet ve insan hakları anlayışını yansıtmaktadır.

İslam’ın tarihsel gelişiminde, İslam’ın doğuşu, dört halife dönemi ve Emeviler ile Abbasiler dönemleri dikkate değerdir. Orta Çağ’da İslam’ın, Avrupa’nın aksine, bilim, felsefe ve sanat alanlarındaki katkıları önemli bir yer tutar. Bu katkılar, farklı ırksal ve etnik grupların birlikte çalışması ve bilgi paylaşımı üzerine kuruludur. Modern zamanlarda ise İslam dünyasında sömürgecilik, bağımsızlık hareketleri ve İslam’ın küresel etkileri incelenmelidir. Bu dönemlerde İslam, sömürgeci güçlere karşı birleşme ve bağımsızlık arayışında önemli bir rol oynamıştır.

2.4.2. Küreselleşmenin Etkileri

Analizlere ek olarak küreselleşme, dinlerin ırk kavramına yaklaşımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Artan kültürel etkileşim ve sekülerleşme süreçleri, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın ırksal farklılıkları yorumlama biçimlerini dönüştürmüştür. Küreselleşme çerçevesinde, bu dinlerin insan hakları anlayışları ve toplumsal yansımaları yeniden değerlendirilebilir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren hızlanan göç hareketleri ve diaspora topluluklarının oluşumu, dini kimlik ve ırksal aidiyet algılarını derinlemesine şekillendirmektedir.

Küreselleşmenin de temeli olarak görülebilecek teknoloji, dini bilgilerin transfer süreçlerini hızlandırmış ve toplulukların bilgiye erişimini kolaylaştırmıştır. Bu durum, ırksal ve etnik farklılıkların dinler arasındaki tezahürlerinin yayılmasına olanak tanımış ve alt tabakada görülen ırksal grupların, inançların kendilerine nasıl baktığını anlamalarını sağlamıştır. Ayrıca bu süreçte dini görüşlerin daha geniş kitlelere duyurulabilmesi, en doğrunun kabul görmesine katkıda bulunmaktadır. Küreselleşme analizlere ve yorumlamalara büyük bir etki ettiğinden önem arz etmektedir.

2.4.3. Karşılaştırmalı Analiz

Bu başlık altında, modern antropolojiye dayanarak inanç sistemleri açısından ırk tasavvurları karşılaştırmalı analiz edilecektir. Daha önce tezde detaylandırılmış bilgiler tekrar edilmeyecek, bunun yerine, önceden sunulan bilgilerin ışığında genel bir analiz yapılacaktır. Bu yaklaşım, ele alınan kavramların ve teorik çerçevelerin disiplinlerarası bir bakış açısıyla analiz edilmesine katkıda bulunarak, modern antropoloji ile inanç sistemleri bağlamında ırk tasavvurlarının nasıl konumlandırıldığını daha sistematik bir biçimde ortaya koymaya çalışacaktır. Konunun önceki bölümlerde ele alınış biçimi dikkate alındığında, analiz sürecinin okuyucu tarafından önceden şekillendirilmiş olması beklenmektedir.

Karşılaştırmalı Analizin Nasıllığı Hakkında:

- Ortak Noktalar ve Farklılıklar: Modern antropoloji ve İslam kelamı arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenecektir. Her iki disiplinin ırkçılığı nasıl ele aldığı ve hangi prensipleri benimsediği karşılaştırılacaktır.
- Tarihi ve Modern Perspektifler: Antropoloji ve İslam'ın ırk tasavvurlarındaki değişimler ve gelişmeler analiz edilecektir.
- Toplumsal Yansımalar: Teorik yaklaşımların pratik uygulamalara etkisi tartışılacaktır.

Modern antropoloji ve İslam inancı arasında ırk tasavvurlarının ele alınışı açısından çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Sosyal antropoloji, ırkın sosyo-kültürel bir yapı olduğunu, kültürel anlamlarının ve farklı toplumlarda nasıl algılandığının üzerinde durur. Benzer şekilde, İslam düşüncesi de, ırksal farklılıkların insani değer ve üstünlük ölçütü olmadığını, üstünlüğün ancak takva ile ölçülebileceğini belirtir. Bu yaklaşımlar, ırksal üstünlük kavramının reddedilmesinde ortak bir zemin sağlar.

Eşitlik ve adalet prensipleri de modern antropoloji ve İslam kelamı arasında önemli bir benzerlik teşkil eder. Modern antropoloji, ırkçılığın bilimsel temellerinin olmadığını ve insan toplulukları arasında genetik olarak anlamlı farklılıklar bulunmadığını savunur. Aynı şekilde, İslam kelamı da, Allah'ın huzurunda tüm insanların eşit olduğunu ve ırksal üstünlüğün kabul edilemez olduğunu vurgular.

Modern antropoloji ve İslam kelamı arasında alan farklılıklarından kaynaklanan metodolojik ayrımlar bulunmaktadır. Modern antropoloji, ırk kavramını bilimsel ve metodolojik yaklaşımlarla incelerken, ontolojik, biyolojik/fiziksel ve sosyal/kültürel

perspektiflerden ırkın geçerliliğini ve etkilerini araştırır. İslam kelamı ise, teolojik ve ahlaki meseleler çerçevesinde ırk konusunu ele alır. Kelamda ırk, tevhid, adalet, nübüvvet ve ahiret gibi temel dini kavramlarla ilişkilendirilir.

Pratik ve teorik yaklaşımlar da farklılık gösterir. Modern antropoloji, ırkın sosyo-kültürel etkilerini ve toplumsal yapı üzerindeki yansımalarını incelerken, İslam kelamı, teorik olarak ırkçılığın reddedilmesini ve pratikte takva ile üstünlük ölçülmesini savunur. Yani dini ve uhrevi bir yaklaşım benimser.

Tarihte bazı dönemlerde istisnai olarak antropologların, devletlerin siyasetine alet olup ırkçılığı körüklemesi göz ardı edilirse; her iki disiplin de ırksal farklılıkların insanlar arasında bir üstünlük ölçütü olarak kullanılmasına karşı durmuştur.

İslam'ı yaşayan toplumların tarihsel ve modern örnekleri, farklı etnik ve ırksal grupların bir arada barış içinde yaşamasına dair pratik uygulamalar sunar. Bu açı da geleceğe etki etmesi bakımından önemli bir örnek olarak göz önünde tutulur. Nitekim pratik teoriden sonra gelir. İyi fikirler toplumlara gösterilerek uygulatılmaya çalışılırsa iyi pratikler elde edilecektir. Tüm bu açılardan her iki disiplin de özellikle günümüz toplumlarının hareketlerinin anlaşılmasında ve ırkçılıkla mücadelede önemli roller üstlenir.

Son olarak, modern antropoloji ve İslam kelamı perspektiflerinden ırk tasavvurlarının nasıl ele alındığını ve analiz edildiğini göstermek amacıyla çeşitli örnek vaka çalışmaları sunulacaktır.

Örnek Vaka Çalışmaları:

1. Güney Afrika'da Apartheid Dönemi

- Modern Antropoloji Perspektifi: Modern antropoloji, Apartheid rejimini ırkın yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel bir sistem olarak nasıl inşa edildiğini anlamak açısından ele alır. Apartheid'in sömürgecilik ve kapitalizmle bağlantılı olduğu, ekonomik çıkarlar doğrultusunda sürdürüldüğü ve ırksal ayrımın iş gücü bölünmesiyle güçlendiği vurgulanır. Marksist yaklaşımlar, rejimin Güney Afrika'daki kapitalist gelişimi hızlandığını öne sürerken, diğer antropolojik çalışmalar kimlik, aidiyet ve toplumsal hiyerarşi üzerindeki etkilerini inceler. Beyaz üstünlüğünü meşrulaştırmak için hukuki ve ideolojik araçların nasıl kullanıldığı analiz edilirken, Apartheid'in yalnızca ayrımcı bir politika değil,

toplumsal yapıları ve bireylerin kimlik algısını dönüştüren sistematik bir düzen olduğu ortaya konur.

- İslam Kelamı Perspektifi: İslam, tüm insanların eşit olduğunu ve ırkçılığın günah olduğunu vurgular. Apartheid rejimi, İslam'ın eşitlik ve adalet meselelerine tamamen aykırıdır. İslam kelamı, bu tür ayrımcılıkların dini ve ahlaki açıdan yanlış olduğunu savunur ve insanları bu yönde örgütler.

2. Amerika Birleşik Devletleri'nde Sivil Haklar Hareketi

- Modern Antropoloji Perspektifi: Modern antropoloji, Sivil Haklar Hareketi'ni yalnızca bir toplumsal direniş olarak değil, aynı zamanda ırk kavramının nasıl şekillendiğini ve dönüştüğünü gösteren bir süreç olarak ele alır. Antropologlar, bu hareketin ırkçılığa karşı mücadelede nasıl bir kolektif kimlik oluşturduğunu, bireylerin ve toplulukların sosyal yapılar içinde nasıl konumlandığını inceler. Hareketin, hukuki ve kültürel değişimleri tetikleyerek ırkın biyolojik bir gerçeklikten ziyade toplumsal bir inşa olarak nasıl yeniden tanımlandığını ortaya koyduğu vurgulanır. Ayrıca, Sivil Haklar Hareketi'nin yalnızca ABD'de değil, küresel ölçekte eşitlik ve insan hakları söylemlerini nasıl etkilediği de antropolojik analizlerin önemli bir parçasıdır.

- İslam Kelamı Perspektifi: İslam, ırkçılığa karşı duruşuyla, Sivil Haklar Hareketi'nin eşitlik ve adalet taleplerini destekler. İslam kelamı, bu tür hareketlerin dini ve ahlaki temellerini vurgular ve ırkçılıkla mücadeleyi teşvik eder. Müslümanları bu hususta Hristiyanlar ile ortak çalışmaya yönlendirir.

3. Rohingya Krizi

- Modern Antropoloji Perspektifi: Modern antropoloji, Rohingya krizini etnik kimliklerin toplumsal, siyasi ve tarihsel bağlamda nasıl inşa edildiğini anlamak için kritik bir örnek olarak ele alır. Myanmar'daki Rohingya topluluğu, yasal statüleri sistematik biçimde yok sayılarak ve kimlikleri dışlanarak, ulusal kimlik inşasının bir aracı haline getirilmiştir. Bu süreç, yalnızca yerel dinamiklerin değil, aynı zamanda küresel siyasi güç dengelerinin de etkisi altında şekillenmiştir. Kimlik politikaları ve devlet söylemleri, Budist çoğunluk ile Müslüman azınlık arasındaki gerilimi derinleştirirken, zorunlu göç ve etnik temizliğin kurumsallaşmasına neden olmuştur. Antropolojik analizler, bu krizi yalnızca etnik bir çatışma olarak değil, aynı zamanda uluslararası insan hakları, egemenlik söylemleri ve müdahale politikalarının kesişim noktasında yer alan çok boyutlu bir mesele olarak değerlendirmektedir.

- İslam Kelamı Perspektifi: İslam, zulme uğrayanların yanında durmayı ve adaleti savunmayı emreder. Rohingya krizi, İslam'ın eşitlik ve adalet meseleleri doğrultusunda ele alınır ve bu tür ayrımcılıkların dini ve ahlaki açıdan yanlış olduğu vurgulanır. Tüm insanlar ortak bir tepkiye davet edilir. Diğer Müslümanların zalime karşı koymasını emreder.

4. Avustralya'da Aborjin Halkının Durumu

- Modern Antropoloji Perspektifi: Modern antropoloji, Aborjin halkının maruz kaldığı ayrımcılık ve kültürel asimilasyon politikalarını, ırk ve kimlik kavramlarının toplumsal yapılar içinde nasıl şekillendirildiğini anlamak açısından ele alır. Kolonyal dönemde uygulanan toprak gaspı, zorunlu yerleşim ve eğitim politikaları, Aborjin kültürünün sistematik olarak baskılanmasına yol açmış, bu süreç kimlik kaybı ve sosyal dışlanma ile sonuçlanmıştır. Antropologlar, bu politikaların yalnızca tarihsel bir olgu olmadığını, günümüzde de ekonomik ve hukuki eşitsizlikler yoluyla sürdüğünü vurgulayarak, Aborjin halkının kültürel mirasını koruma çabalarını ve toplumsal direnişini inceler. Bu bağlamda, Aborjin kimliğinin yeniden inşası, yerli hakları hareketleri ve kültürel ifade biçimleri, modern antropolojinin sömürgecilik sonrası kimlik politikaları üzerine yaptığı çalışmaların merkezinde yer almaktadır.

- İslam Kelamı Perspektifi: İslam, tüm insanların eşit olduğunu ve kültürel farklılıkların Allah'ın ayetlerinden biri olduğunu vurgular. Aborjin halkının maruz kaldığı ayrımcılık, İslam'ın eşitlik ve adalet meselelerine aykırıdır ve bu tür politikaların dini ve ahlaki açıdan yanlış olduğu savunulur.

5. İsrail'in Filistin'i İşgal Girişimi

- Modern Antropoloji Perspektifi: Modern antropoloji, İsrail ve Filistin arasında yaşananları, etnik kimliklerin siyasi süreçlerde nasıl şekillendiğini ve milliyetçiliğin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü anlamak açısından ele alır. Bu perspektife göre, tarihsel olarak Filistin topraklarında yaşanan yerleşim politikaları, kimlik inşası ve ulusal aidiyet kavramları üzerinden değerlendirilirken, olayların yalnızca bölgesel bir mesele değil, küresel güç dengeleriyle iç içe geçmiş bir olgu olduğu vurgulanır. Antropologlar, bu sürecin sömürgecilik sonrası devlet oluşumlarıyla bağlantısını incelerken, kimlik politikalarının hukuki, ekonomik ve kültürel boyutlarını analiz eder. Yaşananların, kolektif hafıza, mekânsal aidiyet ve tarihsel anlatılar üzerinden nasıl şekillendiği araştırılırken, uluslararası aktörlerin söylemleri ve müdahale biçimleri de

bu bağlamda değerlendirilir. Böylece, İsrail-Filistin meselesi, modern antropolojinin kimlik, aidiyet ve güç ilişkileri üzerine yaptığı çalışmaların merkezinde yer almaktadır.

- İslam Kelamı Perspektifi: İslam, barış ve adalet meselelerini vurgular. Filistinlilerin maruz kaldığı zulüm ve ayrımcılık, İslam'ın eşitlik ve adalet meseleleri doğrultusunda ele alınır. İslam kelamı, bunun dini ve ahlaki açıdan yanlış olduğunu savunur ve barışçıl çözümler arar. Barış ortamı tesis edilmezse, zalime (zulme uğramayanlar da dahil) karşı durulmasını emreder.

2.5. İslam Düşüncesinde Antropoloji Bilimi

İslam düşüncesinin antropoloji çalışmaları, tarihsel bir perspektiften incelendiğinde hem klasik dönemde hem de modern dönemde, İslami düşüncenin antropolojik ve sosyolojik boyutlarını aydınlatmış, coğrafi keşiflerden sosyal yapıların analizine kadar çeşitli konuları ele almıştır. Bu büyük düşünürler, eserleriyle sadece kendi dönemlerinin değil, sonraki nesillerin de düşünce yapısını şekillendirmiş, eğitim hayatları ve yaşam öyküleriyle de ilham kaynağı olmuşlardır. Onların antropolojiye sundukları dolaylı katkılar, bugün bile geçerliliğini koruyan metodolojik yaklaşımlar ve derinlemesine analizler içermektedir.

Klasik dönem çalışmaları, mütekaddimun âlimlerinin geleneksel metinleri hukuk, inanç ve toplum bağlamında yorumlamasını temel alırken, modern antropolojik yöntemlerle birebir örtüşmemektedir. Ancak kelim, fıkıh ve tasavvuf gibi disiplinlerde insan doğası ve toplumsal yapıya dair çıkarımlarıyla, dini söylemlerin kültürel ve siyasal dinamikler içinde nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Modern dönem çalışmaları ise küreselleşme, modernite ve postmodernite gibi kavramlarla iç içe geçmiş, daha dinamik ve çoğulcu bir yapıya bürünmüştür.

Düşünürleri, kelimciler ve kelimci olmayanlar şeklinde başlıklandırmak mümkün olsa da, kapsamlı olması açısından bu haliyle taksim etmek uygun görülmüştür. Bu şekilde İslam düşüncesinin antropolojik çalışmalara olan katkısının boyutlarını ve değişimini gözler önüne sermek daha iyi olacaktır.

2.5.1. Klasik Dönem Müslüman Düşünürlerde Antropoloji

Klasik dönem çalışmaları, coğrafi keşifler ve sosyal yapıların analizi gibi çeşitli konuları içermekte olup, İslam dünyasının antropolojik ve sosyolojik anlayışının evrimini aydınlatmıştır. Câhiz'in (öl. 868/869) biyolojik çeşitlilik ve sosyal hiyerarşi üzerine yaptığı gözlemler, Mes'ûdî'nin insan toplumlarının tarihsel gelişimine yönelik

etnografik tespitleri, İbn Miskeveyh'in (öl. 1030) insanın evrimsel gelişimine dair felsefi analizleri ve Bîrûnî'nin (öl. 1048/1061) kültürel farklılıkları ele alışı gibi konular, İslam düşüncesinde antropolojinin farklı yönlerini temsil eden temel unsurlardır. Gazâlî'nin (öl. 1111) insanın bilgi edinme süreçleri, ahlaki gelişimi ve bireyin manevi olgunlaşması üzerine yaptığı derinlemesine analizleri, klasik dönemde antropolojinin metafizik ve epistemolojik boyutunu şekillendiren önemli katkılardan biri olmuştur. İbn Battûta'nın (öl. 1368/1377) seyahatleri aracılığıyla yaptığı kültürel gözlemler ve İbn Haldûn'un toplumsal yapıların oluşumu ve değişimi hakkındaki sosyolojik yaklaşımı da, klasik dönemde metodolojik çerçevenin oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, Müslüman düşünürlerin çeşitli alanlarda yaptıkları analizlerin, antropolojinin temel konularını farklı şekillerde ele aldıkları görülmektedir. Ancak daha sistematik bir çerçevede, bu kavramların epistemolojik ve metodolojik temellerine açıkça yer verilerek, düşünürlerin antropolojik disiplinin hangi alt başlıklarıyla örtüştüğüne daha net biçimde vurgu yapılmalıdır. Böylece, yapılan çıkarımların bilimsel zemini güçlendirilerek antropolojinin İslam düşüncesindeki tarihsel gelişimi daha tutarlı ve akademik bir yaklaşımla ortaya konulacaktır. Tezin ana konusu kapsamında yer almaması nedeniyle bu hususlar detaylı bir şekilde ele alınmayacak, yalnızca temel çerçevede ve sınırlı düzeyde değerlendirilecektir.

2.5.1.1. Câhiz

Câhiz, İslam düşüncesinin antropolojik ve sosyolojik boyutlarını aydınlatan önemli bir figürdür. Yaklaşık 767-777 yılları arasında Basra'da doğan ve 868 veya 869 yılında yine Basra'da vefat eden Câhiz, Afro-Arap kökenli bir yazardır ve tam adı Ebu Osman Amr bin Bahr el-Kinani el-Fukaimi el-Basri'dir. Câhiz, Basra'da, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Ahfeş gibi büyük âlimlerin derslerine katılarak gramer, şiir, tarih ve edebiyat öğrenmiştir ve bu bilgilerini eserlerine yansıtmıştır.²³⁹

Câhiz'in antropoloji disiplini içinde incelenebilecek çalışmaları, özellikle insan ve hayvan davranışları üzerine yaptığı gözlemlerle kendini gösterir. En bilinen eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-Hayevân* (Hayvanlar Kitabı), 350'den fazla hayvan türünü anlatır ve hayvanların sosyal yapılarını, iletişim biçimlerini ve psikolojisini

²³⁹ Coşkun Kumru, "Cahiz'in Kaleminden Türklerin Kültürel Antropolojisine Bir Bakış", *Disiplinler Arası Akademik Çalışmalar*, ed. Meriç Eraslan vd. (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018), 51.

inceler. Bu eserinde, Câhiz çevresel faktörlerin hayvanların hayatta kalma şanslarını nasıl etkilediğini ve besin zincirlerini anlatarak, bu konularda öncü düşünceler sunmuştur.²⁴⁰

Câhiz'in diğer önemli eserleri arasında *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Belagat ve Açıklama Kitabı) ve *Kitâbü'l-Buḥalâ'* (Cimriler Kitabı) bulunmaktadır. *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Arap dilinin özelliklerini ve Arapların şiir ve hitabet kabiliyetlerini ele alırken, *Kitâbü'l-Buḥalâ'* ise cimrilik üzerine anekdotlar sunar.²⁴¹

Câhiz, ayrıca sosyal psikoloji ve hayvan psikolojisi üzerine ilk incelemeleri yazan kişi olarak da tanınır. Karıncaların sosyal yapılarını ve organizasyonlarını incelediği çalışmaları, antropoloji alanında metodolojik yaklaşımların ve derinlemesine analizlerin öncüsü olarak kabul edilebilir çünkü eserlerinde bu konulardan elde edilen bilgilerle insana dair yaklaşımlar sunmaktadır.²⁴²

Câhiz'in antropolojiye yakın olan çalışmaları, bugün bile geçerliliğini koruyan metodolojik yaklaşımlar ve derinlemesine analizler içermekte ve bu yönüyle akademik çalışmalarda sıkça başvurulanan bir referans noktası oluşturmaktadır.

2.5.1.2. Mes'ûdî

Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, İslam düşüncesinin antropolojik ve sosyolojik boyutlarını aydınlatan önemli bir figürdür. Bağdat'ta 893 yılında doğan Mes'ûdî, gençlik yıllarını Bağdat'ta geçirmiş ve burada Vekî', Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, Ebû Ali el-Cübbâî gibi âlimlerden eğitim almıştır. Seyahatleri sırasında edindiği bilgilerle zenginleşen Mes'ûdî, İslam coğrafyasının yanı sıra Hindistan, Sri Lanka ve Çin gibi yerleri de ziyaret ettiği rivayet edilir. Bu seyahatler, onun eserlerine kültürel ve coğrafi perspektifler kazandırmıştır.²⁴³

Mes'ûdî'nin antropolojiye katkıları, özellikle *Mürûcû'z-z̤eheb ve Me'âdinü'l-cevher* (Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri) adlı eseriyle ortaya çıkmaktadır. Bu eserinde, tarih ile coğrafyayı birleştirerek, insanlık tarihinin ve sosyal yapıların nasıl şekillendiğini anlatmıştır. Mes'ûdî, ayrıca *et-Tenbîh ve'l-işrâf* adlı eserinde de insanlık tarihi ve coğrafyası üzerine önemli bilgiler sunmuştur.

²⁴⁰ Kumru, "Câhiz'in Kaleminden Türklerin Kültürel Antropolojisine Bir Bakış", 52.

²⁴¹ Yunus Cengiz – Veysel Eliş, "Câhiz", İslam Düşünce Atlası (Erişim 4 Mayıs 2025); Kumru, "Câhiz'in Kaleminden Türklerin Kültürel Antropolojisine Bir Bakış", 52.

²⁴² Ramazan Şeşen, "Câhiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (04.05.2025)

²⁴³ Casim Avcı, "Mes'ûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (04.05.2025)

956 yılında Mısır, Kahire’de hayatını kaybeden²⁴⁴ Mes’ûdî, eserleriyle İslam düşüncesine kalıcı katkılarda bulunmuştur. Onun çalışmaları, geleneksel metinlerin yorumlanması ve tarihsel süreç içerisindeki antropolojik düşüncenin izini sürme konusunda öncü olmuştur.

Mes’ûdî’nin antropolojiye yakın olan çalışmaları, onun yalnızca bir tarihçi ve coğrafyacı olmadığını, aynı zamanda toplumları ve kültürleri derinlemesine inceleyen bir antropolog olduğunu göstermektedir.

2.5.1.3. İbn Miskeveyh

İbn Miskeveyh, İslam düşünce tarihinin en etkili figürlerinden biri olarak kabul edilir ve onun çalışmaları, antropoloji ve etik alanlarında derin izler bırakmıştır. Rey, İran’da 932 yılında doğan ve 1030 yılında İsfahan’da vefat eden İbn Miskeveyh, döneminin önde gelen bilim insanları ve filozofları arasında yer almıştır. İbn Miskeveyh’in hayatı ve eğitimi hakkında kesin bilgiler sınırlı olmakla birlikte, Rey’de başladığı eğitimine Bağdat’ta devam ettiği ve dönemin ünlü bilginlerinden dersler aldığı bilinmektedir.²⁴⁵

İbn Miskeveyh, özellikle etik ve karakter gelişimi üzerine yazdığı eserlerle tanınır. Onun *Tehzîbü’l-Ahlâk* (Ahlakın Eğitimi) adlı eseri, İslam ahlak felsefesinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve bu eser, Yunan felsefesinin etik anlayışını İslami bir bakış açısıyla bütünleştirmesiyle dikkat çeker. İbn Miskeveyh, ahlaki faziletlerin bireysel ve toplumsal hayatta nasıl geliştirilebileceğini tartışırken, insan doğasının ve karakterinin oluşumuna dair derinlemesine analizler sunmuştur.

Onun antropoloji disiplini içinde incelenebilecek çalışmaları, insanın fiziksel ve ruhsal yapısını anlama çabası içindeki eserlerinde görülür. İbn Miskeveyh, insanın evren içindeki yerini ve insanın ahlaki ve zihinsel gelişimini ele alırken, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapıların insan üzerindeki etkilerini de inceler. Bu bağlamda, *Tecâribü’l-Ümem* (Milletlerin Tecrübeleri) adlı tarih çalışması, toplumların yükseliş ve düşüşlerini analiz ederken, insan davranışları ve sosyal dinamikler üzerine önemli gözlemler içerir.

²⁴⁴ Avcı, "Mesû'dî".

²⁴⁵ Mehmet Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (04.05.2025); Mehmet Zahit Tiryaki, "İbn Miskeveyh", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 4 Mayıs 2025).

İbn Miskeveyh'in evrimsel düşüncesi, insanın fiziksel ve zihinsel gelişiminin yanı sıra metafiziksel ve ahlaki boyutlarını da içeren kapsamlı bir anlayış sunmaktadır. Evrim, onun felsefesinde yalnızca biyolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda insanın manevi yükselişini ve toplumsal olgunluğunu da kapsayan çok yönlü bir gelişim süreci olarak ele alınmaktadır. Varlık mertebeleri kavramı, bu sürecin merkezinde yer alır; cansız maddelerden başlayarak bitkilere, hayvanlara ve nihayet insana doğru bir ilerleme söz konusudur. İnsan, bu sürecin zirvesine ulaştığında yalnızca fiziksel üstünlük değil, akli ve ahlaki yetkinlik de kazanır. Bu yaklaşım, antropoloji ile doğrudan bağlantılıdır; nitekim bazı antropologlara göre de insan, yalnızca biyolojik bir varlık olarak değil, toplumsal yapılar ve kültürel gelişim ile şekillenen bir varlık olarak evrimleşir.²⁴⁶

İbn Miskeveyh'e göre insan, akıl sayesinde doğayı aşarak kendi varoluşunu şekillendirir ve bu süreç, maddi ilerleyişten ziyade manevi bir yükseliş anlamına gelir. Toplumun düzeni, bireyin ahlaki gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır ve toplumsal yapılar bireyin olgunlaşmasını destekler.²⁴⁷

İbn Miskeveyh'e göre insan, maddi ve manevi olarak gelişir; bu süreçte peygamberlik, aklın ve bilincin en yüksek seviyeye ulaştığı evrimsel zirve olarak görülür. İnsan, entelektüel ve ahlaki yetkinlik kazandıkça ilahi bilgiye erişir ve bu ilerleyiş, sadece biyolojik değil, kültürel ve metafiziksel bir dönüşümü de kapsar.²⁴⁸

2.5.1.4. Bîrûnî

Ebu Rayhan Muhammad ibn Ahmad Bîrûnî, İslam düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş bir bilim insanıdır. 973 yılında Harezm'de, bugünkü Özbekistan'da doğmuş ve yaklaşık 1048 veya 1061 yılında, günümüz Afganistan'ında yer alan Gazne'de vefat etmiştir. Bîrûnî, döneminin en önemli bilim adamlarından biri olarak kabul edilir ve özellikle astronomi, matematik ve tarih alanlarında derin izler bırakmıştır.²⁴⁹

²⁴⁶ Merve Toz, "Evrimsel Evrim ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan Yazar: Müfit Saruhan (Ankara: Eskiye Yayınları, 2018)", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (Aralık 2023), 241-248.

²⁴⁷ Toz, "Evrimsel Evrim ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan Yazar: Müfit Saruhan (Ankara: Eskiye Yayınları, 2018)", 241-248.

²⁴⁸ Toz, "Evrimsel Evrim ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan Yazar: Müfit Saruhan (Ankara: Eskiye Yayınları, 2018)", 241-248.

²⁴⁹ Günay Tümer, "Bîrûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (04.05.2025)

Eğitimine Harezm’de başlayan Bîrûnî, İslami ilimler, matematik, astronomi ve tıp gibi çeşitli alanlarda eğitim almıştır. İlk eğitimden biri, bölgenin yönetici ailesinden Ebu Nasr Mansur olmuştur. Bîrûnî, aynı zamanda bir dizi dil öğrenmiş ve bu dillerde eserler yazmıştır; bunlar arasında Harezmce, Farsça, Arapça ve Sanskritçe bulunmaktadır ve ayrıca Yunanca, İbranice ve Süryanice biliyordu.²⁵⁰

Bîrûnî’nin antropoloji disiplini içinde incelenebilecek çalışmaları, özellikle Hindistan’a yaptığı seyahatler sırasında gözlemlerine dayanan *Tahkîku mâ li’l-Hind* (Hindistan Tarihi) adlı eseriyle öne çıkar. Bu eser, Hindistan’ın sosyal yapısını, geleneklerini ve felsefesini detaylı bir şekilde incelemekte ve Bîrûnî’nin objektif gözlem yeteneğini sergilemektedir. Bîrûnî, aynı zamanda *eş-Şaydene fi’t-tıbb* adlı eserinde, farmakoloji ve tıbbi antropoloji alanında önemli bilgiler sunmuştur. Ayrıca eserlerinde farklı kültürlerin inanç ve uygulamalarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemiş ve bu incelemelerini bilimsel bir objektiflikle ele almıştır.

Bîrûnî’nin eserleri arasında *el-Kânûnü’l-Mes’ûdî* (Mas’udi Kanunu), *el-Âşârü’l-bâkıye* (Geçmiş Yüzyılların İzleri) ve *Tahdîdü nihâyâti’l-emâkin* (Mekanların Bitiminin Sınırlandırılması) gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bu eserler, onun geniş bilgi yelpazesini ve farklı disiplinler arasındaki bağlantıları kurma yeteneğini göstermektedir.

2.5.1.5. Gazâlî

Gazâlî, 450 (1058) yılında İran’ın Horasan bölgesinde, Tûs’ta doğmuş ve erken yaşlarda eğitimine başlamıştır. Fıkıh, mantık, kelam ve felsefe alanlarında derinleşerek Nîşâbur’da İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî’nin öğrencisi olmuştur. Akademik kariyerinde önemli bir adım olarak Bağdat Nizâmiye Medresesi’nde müderrislik görevine atanmış, ancak dünyevi başarılarından tatmin olmayarak Şam ve Kudüs’te inzivaya çekilmiş ve tasavvufi çalışmalar yapmıştır. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra Tûs’a dönerek ilmi faaliyetlerine devam etmiştir.²⁵¹

Gazâlî, insanı hem fiziksel hem de ruhsal yönleriyle ele alarak varlık anlayışını geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. Ona göre insanın doğası, aklın işleyişi ve nefsin terbiyesi ile şekillenir. İnsan bilgisini duyular, akıl ve sezgi yoluyla edinir. Duyular fiziksel dünyayı algılamamıza yardımcı olurken akıl, kavramsal düşünceyi mümkün

²⁵⁰ Tümer, "Bîrûnî".

²⁵¹ Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (26.05.2025)

kılar. Sezgi ise insanın metafiziksel boyutunu keşfetmesini sağlayan en yüksek bilgi kaynağıdır. Gazâlî'nin bilgi edinme yollarına dair yaptığı sınıflandırma, modern antropolojideki bilgi kuramları ve epistemolojik yaklaşımlar ile örtüşmektedir.²⁵²

Eserlerinde insanın bilgiye ulaşma sürecini ve varlık anlayışını detaylandıran Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinde bireyin ahlaki ve manevi gelişimini ele alarak toplum içindeki rolüne vurgu yapmıştır. *el-Münkız mine'd-dalâl* adlı eserinde sezgi ve içsel deneyimin epistemolojik gelişimdeki önemini vurgulamış, *Tehâfütü'l-felâsife* ise insan doğası üzerine yapılan felsefi tartışmaları ele alarak akıl ve ruhun etkileşimini incelemiştir. İnsan fitratına dair değerlendirmeleri, bireyin kimlik gelişimi üzerine yapılan antropolojik çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.²⁵³

Gazâlî'ye göre insan hem bireysel hem de toplumsal bir varlıktır ve manevi gelişimi, toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynar. İnsanın nefsinin kontrol etmesi gerektiğini vurgulamıştır. İnsan doğasının yalnızca biyolojik süreçlerle açıklanamayacağını, ruhsal gelişimin bireyin olgunlaşmasında belirleyici olduğunu savunmuştur.²⁵⁴

Gazâlî'nin düşünceleri, yalnızca kendi dönemini değil, sonraki nesilleri de derinden etkilemiştir. Batı felsefesi ve İslam dünyasında yankı uyandırarak pek çok âlimin çalışmalarına ilham vermiştir. Kendisine nispet edilen yaklaşık 400 eserden günümüze ulaşan 75 tanesi, onun derin düşünce yapısını ve insan anlayışını gözler önüne sermektedir. En önemli eserlerinden biri olan *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, bireyin manevi gelişimi ve ahlaki olgunluğu üzerine yazılmış en etkili İslam klasiklerinden biridir. 505 (1111) yılında doğduğu şehir olan Tûs'ta vefat etmiştir.²⁵⁵

2.5.1.6. İbn Battûta

İbn Battûta, 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş ve 1368 veya 1377 yıllarında yine Fas'ta vefat etmiş bir gezgin, hukukçu ve bilim insanıdır. Asıl adı Ebu Abdullah Muhammed İbn Abdullah el-Levati et-Tenci olup, İslam dünyasının en büyük seyyahlarından biri olarak kabul edilir. İbn Battûta, Maliki mezhebinin hükümleri doğrultusunda eğitim almış ve hukukçu (kadı) olarak görev yapmıştır.

²⁵² Çağrı, "Gazzâlî".

²⁵³ Çağrı, "Gazzâlî".

²⁵⁴ Zeynep Ekşici, *Gazzali'de İnsan ve Benlik Algısı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 51.

²⁵⁵ Çağrı, "Gazzâlî".

Ancak asıl ününü, 1325 yılında başladığı ve yaklaşık 30 yıl süren, Asya, Afrika ve Avrupa'nın büyük bir kısmını kapsayan seyahatlerinden almıştır. Bu seyahatler sırasında gözlemlediği toplumların sosyal ve kültürel yapıları hakkında detaylı bilgiler veren *er-Rihle* (Seyahatname) adlı eseri yazmıştır.²⁵⁶

İbn Battûta'nın antropoloji disiplinde incelenebilecek çalışmaları, onun seyahatleri sırasında karşılaştığı insanların yaşam tarzları, gelenekleri ve sosyal yapıları hakkında sağladığı zengin bilgilerle öne çıkar. Seyahatleri sırasında İslam dünyasının yanı sıra, Çin, Hindistan, Maldivler ve Sahra Altı Afrika gibi yerleri ziyaret etmiş ve bu bölgelerin insanlarıyla etkileşimde bulunmuştur. İbn Battûta'nın eserleri, dönemin sosyal ve kültürel çeşitliliğini yansıtan önemli tarihsel kaynaklar olarak değerlendirilir.

er-Rihle'de, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği yerlerdeki eğitim kurumları, hukuk sistemleri, ticaret uygulamaları ve dini ritüeller gibi konulara dair gözlemleri yer alır. Bu gözlemler, o dönemdeki İslam dünyasının yanı sıra diğer kültürlerin antropolojik ve sosyolojik yapısını anlamak için kıymetli bilgiler sunar. Aynı zamanda farklı toplumların karşılaştırmalı analizleri için de bir temel teşkil eder.²⁵⁷

Çalışmaları, sadece kendi döneminin değil, sonraki nesillerin de düşünce yapısını etkilemiş ve bugün bile geçerliliğini koruyan metodolojik yaklaşımlar sunmuştur. Onun eserleri, İslam dünyasının yanı sıra genel olarak insanlık tarihinin anlaşılmasına katkıda bulunmuş ve günümüz antropoloji ve sosyoloji çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur.

2.5.1.7. İbn Haldûn

İbn Haldûn, 27 Mayıs 1332'de Tunus'ta doğmuş ve 17 Mart 1406'da Kahire'de vefat etmiş bir İslam düşünürü ve tarihçisidir. Onun en bilinen eseri, *Mukaddime* adlı çalışmasıdır ve bu eser, sosyoloji ve antropoloji alanlarında öncü kabul edilen bir metindir. İbn Haldûn, bu eserinde, toplumların ve medeniyetlerin yükseliş ve çöküşlerini analiz ederken, tarihsel süreçleri ve sosyal yapıları derinlemesine incelemiştir. *Mukaddime*, İbn Haldûn'un dünya tarihine dair yedi ciltlik bir eserin

²⁵⁶ Ivan Hrbek "İbn Battuta", *Encyclopedia Britannica* (Erişim 04.05.2025).

²⁵⁷ A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (04.05.2025)

sadece ilk bölümü olup, geniş bir perspektiften insan topluluklarının ekonomik, sosyal ve politik yapılarını ele almaktadır.²⁵⁸

İbn Haldûn'un eğitimi, döneminin en prestijli kurumlarında gerçekleşmiştir. Tunus'ta başladığı eğitimine, Fas ve Endülüs'te devam etmiş, önde gelen alimlerden dersler almıştır. İbn Haldûn, özellikle Maliki fıkıh okulunda derin bir bilgi birikimine sahip olmuş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Ayrıca, felsefe, mantık ve astronomi gibi çeşitli disiplinlerde de eğitim görmüştür.²⁵⁹

İbn Haldûn'un antropoloji disiplinde incelenilecek çalışmaları, özellikle "asabiyet" (sosyal dayanışma) kavramı üzerinden toplumların iç dinamiklerini anlamaya yönelik analizleriyle öne çıkar. O, toplumların nasıl bir araya geldiğini, güç kazandığını ve zamanla nasıl çözüldüğünü, tarihsel ve sosyolojik bir çerçevede ele alarak, modern sosyal bilimlerin temellerini atmıştır. İbn Haldûn, aynı zamanda ekonomik faktörlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini de incelerken, toplumların gelişiminde ekonomik koşulların rolünü vurgulamıştır.

İbn Haldûn'un eserleri, onun yaşadığı dönemde olduğu kadar, sonraki yüzyıllarda da etkili olmuştur. *Mukaddime* dışında, *Kitâbü'l-İber* adlı geniş kapsamlı dünya tarihini yazmış²⁶⁰ ve bu eser, tarih yazımında metodolojik bir dönüşüm yaratmıştır. İbn Haldûn, tarihçilik anlayışını sadece olayların kronolojik bir sıralaması olarak değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik faktörlerin etkileşimi olarak görmüştür.

İbn Haldûn'un düşünceleri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda derin bir etki bırakmıştır. Osmanlı tarihçileri, devletin yükseliş ve çöküşünü analiz ederken İbn Haldûn'un teorilerinden yararlanmışlardır. Ayrıca, 19. yüzyılda Avrupalı tarihçiler tarafından keşfedilmesiyle, Batı dünyasında da büyük bir ilgi görmüş ve eserleri geniş bir takdir toplamıştır.

Son olarak İbn Haldûn'un evrim anlayışı, insanın yalnızca biyolojik değil, toplumsal ve kültürel gelişimiyle de evrimleştiğini savunur. Ona göre insan, doğası gereği toplu halde yaşamak zorundadır ve bu zorunluluk, toplumların gelişimini belirleyen temel faktörlerden biridir. Evrim, sadece fiziksel değişim değil, toplumsal yapıların dönüşümü ile birlikte değerlendirilmelidir. Onun evrim anlayışı, toplumsal

²⁵⁸ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (04.05.2025)

²⁵⁹ Uludağ, "İbn Haldûn".

²⁶⁰ Kamuran Gökdağ, "İbn Haldûn", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 4 Mayıs 2025).

ve kültürel değişim süreçlerine odaklanır; yani toplumların yükselişi, gelişimi ve çöküşü gibi tarihsel döngüler üzerinden şekillenir.²⁶¹ Bu yorumlama kabul edilirse, antropoloji ile doğrudan bağlantılı olacaktır.

İbn Haldûn'un geliştirdiği umran ilmi, toplumların yükseliş ve çöküş süreçlerini açıklayan bir çerçeve sunar. Asabiyet kavramı, toplumsal evrimde belirleyici bir unsur olup, toplumlar güç kazandıkça karmaşık yapılar oluşturur, ancak bir noktadan sonra çöküşe geçerek yerini yeni düzene bırakır. Toplumlar, çevresel ve sosyal faktörlerin etkisiyle belirli aşamalardan geçerek dönüşür ve bu süreç tarihsel döngüler içinde sürekli tekrar eder. Bazı evrim teorisyenleri, İbn Haldûn'un toplumsal dönüşüme dair fikirlerini evrimsel bir perspektif içinde değerlendirerek, onun görüşlerinin insan ve toplum gelişimine dair evrimsel süreçleri anlamada önemli bir çerçeve sunduğunu öne sürmektedir.²⁶² Bu bakış açısı, insanın ve toplumların değişen koşullara nasıl adapte olduğunu açıklayan antropolojik yaklaşımlarla paralellik göstermektedir.²⁶³

2.5.2. Modern Dönem Müslüman Düşünürlerde Antropoloji

Modern dönem çalışmaları, İslam düşüncesinin antropoloji alanına yaptığı katkıları anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Bu dönem, geleneksel metinlerin yorumlanmasının ötesine geçerek²⁶⁴, küreselleşme, modernite ve postmodernite gibi kavramlarla iç içe geçmiş, dinamik ve çoğulcu bir yapıyı temsil eder. Müttekaddimun dönem âlimlerinin görüşlerini yansıtan klasik çalışmaların aksine, modern dönem çalışmaları, sosyal ve kültürel değişimleri, tarihsel süreçlerle birlikte ele alır ve İslam dünyasının karşılaştığı yeni meydan okumaları ve fırsatları keşfeder. Bu dönemin düşünürleri, İslam toplumlarının sosyal yapılarını, gündelik yaşam pratiklerini ve bireylerin deneyimlerini derinlemesine inceleyerek, antropolojik ve sosyolojik anlayışımızı zenginleştirmiştir. Onların eserleri, metodolojik yenilikler ve analitik derinlik sunarak, İslam düşüncesinin evrimini ve bu alandaki katkılarını detaylı bir şekilde gözler önüne serer. Modern dönem çalışmaları, İslam düşüncesinin antropolojik çalışmalara olan katkısının boyutlarını ve değişimini anlamamızı sağlayan önemli bir köprü görevi görür.

²⁶¹ Murat Erten, "İbn Haldûn'da Varlık ve İnsanın Evrimi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 21 (Kasım 2019), 60-75.

²⁶² Seda Baykal Köse, "İslam'ın Altın Çağında Evrim Teorisi: Müslüman Düşünürler, Doğadaki Evrim Yasasına Yönelik Neler Söyledi?", Evrim Ağacı (26 Mayıs 2025).

²⁶³ Erten, "İbn Haldûn'da Varlık ve İnsanın Evrimi", 60-75.

²⁶⁴ Mustafa Ünverdi, "Çağdaş İslam Düşüncesinde Kelamî Perspektifte Değişim", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/2 (Aralık 2022), 141.

2.5.2.1. Muhammed İkbâl

Muhammed İkbâl, 9 Kasım 1877'de Britanya Hindistanı'nın Pencap bölgesindeki Sialkot'ta doğdu ve 21 Nisan 1938'de yine Pencap'ta, Lahor'da vefat etti. İkbâl'in eğitim hayatı, dini ve felsefi bilgilerle yoğun bir şekilde harmanlanmıştır. İlk öğrenimini Kur'an üzerine alarak başladı ve medresede tamamladı. Ardından Arapça ve Farsça eğitimi aldı ve İslam edebiyatına olan ilgisi bu dönemde şekillendi. Yüksek öğrenimini Lahor'da tamamladıktan sonra, Doğu Dilleri Fakültesi'ne atandı. İkbâl, 1905'te Cambridge Üniversitesi'nde felsefe ve iktisat bölümünden mezun oldu ve Lincoln's Inn'de hukuk eğitimi aldı. Almanya'da Münih Üniversitesi'nde felsefe dalında doktorasını tamamladı ve *The Development of Metaphysics in Persia* (İran'da Metafiziğin Evrimi) adlı teziyle felsefeye katkıda bulundu.²⁶⁵

İkbâl'in antropoloji disiplinde incelenebilecek çalışmaları, özellikle İslam düşüncesinin sosyal ve kültürel yönlerini ele alan eserlerinde görülür. *Esrâr-ı Hôdî* (Benliğin Sırları) ve *Rumûz-ı bî-Hôdî* (Benliksizliğin Sırları) gibi eserleri, bireyin kendini tanıma ve toplum içindeki yerini bulma çabasını ele alır. İkbâl, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* (İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası) adlı eserinde ise İslam düşüncesini modern dünya ile uyumlu hale getirmeye çalışmış, bu eserinde İslam'ın sosyal ve bireysel yönlerini yeniden yorumlamıştır. İkbâl'in fikirleri, özellikle İslam dünyasında bireyin özgürlüğü ve toplumun yeniden yapılandırılması konularında derin etkiler yaratmıştır.

İkbâl'in eserleri hem Urduca hem de Farsça olmak üzere iki dilde yazılmıştır ve çağdaş Urdu ve Fars edebiyatının en önemli yapıtları arasında sayılır. *Bang-i Derâ*, *Müsâfir*, *Ḍarb-ı Kelîm*, *Peyâm-ı Meşriq*, *Zebûr-i 'Acem* ve *Câvidnâme* gibi eserleri, İkbâl'in edebi ve felsefi derinliğini gösterir.²⁶⁶ Bu eserler, İkbâl'in antropolojik ve sosyolojik düşüncelerini yansıtan zengin bir içeriğe sahiptir ve İslam düşüncesinin modern çağdaki yorumlanmasına ışık tutar.

İkbâl, aynı zamanda bir politik figür olarak da tanınır. Hindistan'daki Müslümanların bağımsızlık mücadelesine öncülük etmiş ve Pakistan'ın kurulmasına zemin hazırlayan fikirleriyle tanınır. Düşünceleri, özellikle İslam dünyasında, sosyal

²⁶⁵ Ahmet – Özgür, İğdi - Kavak, "Muhammed İkbâl", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 4 Mayıs 2025); Mehmet S. Aydın, "Muhammed İkbâl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (04.05.2025).

²⁶⁶ Aydın, "Muhammed İkbâl".

ve kültürel değişimlerin yanı sıra siyasi hareketler üzerinde de büyük etki yaratmıştır.²⁶⁷

2.5.2.2. Muhammed Kutub

Muhammed Kutub, 1919'da Mısır'ın Asyût vilayetinde doğmuş, eğitimini Kahire Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi alanında tamamlamış ve akademik kariyerine bu disiplin çerçevesinde yön vermiştir. Ancak, entelektüel gelişimi yalnızca dil bilimiyle sınırlı kalmamış; psikoloji ve pedagoji alanlarında derinleşerek insan doğasını ve öğrenme süreçlerini kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Batı düşünce geleneğine duyduğu ilgi, onu Freud ve Darwin'in teorilerini ayrıntılı biçimde incelemeye sevk etmiş, ancak zaman içinde bu yaklaşımların sınırlarını gözlemleyerek eleştirel bir tutum geliştirmiştir.²⁶⁸ Ağabeyi Seyyid Kutub'un etkisiyle İslam düşüncesi ve toplumsal yapılar üzerine odaklanan çalışmalara yönelmiş, İhvân-ı Müslimîn ile ilişkilerini akademik ve fikrî çerçevede güçlendirmiştir.

Akademik üretiminde, İslam'ın sosyal bilimlere etkisini derinlemesine inceleyen Kutub, antropoloji ile doğrudan kesişen konulara eğilmiş ve Batı merkezli insan anlayışına alternatif bir perspektif geliştirmiştir. *İslam ve Materyalizme Göre İnsan* adlı eseri, bireyci ve seküler insan kavrayışına karşılık, İslam'ın doğuştan gelen fitrat kavramını merkeze alan bütüncül insan modelini ortaya koymaktadır. İnsanın yaratılışı ve toplumsal yapıları, İslami referanslarla değerlendirildiğinde materyalist paradigmaların eksiklikleri belirginleşmekte, Kutub bu noktada Batılı antropoloji anlayışının metodolojik yetersizliklerine dikkat çekmektedir.

İslam'a yönelik Batı söylemlerini irdeleyen *Oryantalistler ve İslam*, Batılı akademisyenlerin ve araştırmacıların İslam'ı nasıl ele aldığını inceleyerek, oryantalist çalışmaların kavramsal ve teorik çerçevesini sorgulamaktadır. Kutub, bu eserde oryantalist bakış açısının tarihsel ve politik bağlamlarını açığa çıkararak, eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır. *İslami Tarih Yorumu*'nda, İslam tarihine dair geleneksel ve modern yaklaşımları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almakta, İslami düşüncenin tarihsel süreci nasıl kavramsallaştırdığını tartışmaktadır. Kutub, Batılı tarih yazımına alternatif olarak, İslam tarihinin anlamlandırılmasına yönelik bir model

²⁶⁷ Mehmet Akmeşe, "Muhammed İkbâl'in Hayatı ve Fikirleri", *Genç Mütefekkirler Dergisi* 4/4 (Aralık 2023), 834-836.

²⁶⁸ Hilal Görgün, "Muhammed Kutub", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (04.05.2025)

önermektedir. Aynı şekilde bu eserler de yer yer antropolojik araştırmalara ışık tutmaktadır.

Çağdaş sosyo-politik dönüşümleri inceleyen *Çağdaş Dünyaya İslami Bakış*, küreselleşme, bireyselleşme ve sekülerleşme süreçlerini İslam'ın perspektifinden analiz etmektedir. Kutub, bu dönüşümlerin toplumlar üzerindeki etkilerini değerlendirerek, İslam'ın sunduğu bütüncül insan ve toplum modelini modern gelişmeler ışığında açıklamaktadır. Bu eser bizatihi antropolojik bir kaynak olarak görülebilir.

Akademik yaşamı boyunca İslamî düşüncüyü sosyal bilimler alanında teorik bir zemine oturtmaya çalışan Kutub, özellikle Suudi Arabistan'daki akademik ortamda bu yaklaşımları benimseyen öğrenciler yetiştirmiştir.²⁶⁹ Modern antropolojinin seküler ve materyalist eğilimlerine karşılık, disiplinlerarası bir perspektifle İslamî yaklaşımları vurgulayan Kutub, İslam'ın sosyal bilimler üzerindeki etkisini geniş bir akademik çevreye aktarmış, böylece düşünsel mirasını kalıcı bir şekilde yapılandırmıştır.

2.5.2.3. İsmail Fârûkî

İsmâil Râcî Fârûkî, 1 Ocak 1921'de Filistin'in Yafa şehrinde doğdu ve 27 Mayıs 1986'da ABD'nin Pennsylvania eyaletinde vefat etti. Fârûkî, İslam düşüncesinin modern çağdaki öncü figürlerinden biri olarak kabul edilir ve özellikle İslam dünyasında bilginin İslamileştirilmesi hareketinin önde gelen savunucularındandır. Eğitimine Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde başlayan Fârûkî, burada felsefe eğitimi aldı ve 1941 yılında mezun oldu. Daha sonra Indiana Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamladı ve Indiana Üniversitesi'nde *Değerin Metafizigi ve Epistemolojisi* adlı doktorasını tamamladı. Fârûkî, Ezher Üniversitesi'nde şer'î ilimler alanında da öğrenim gördü.

Fârûkî'nin antropolojiye katkıları, İslam düşüncesinin sosyal bilimlerle bütünleşmesi ve bu disiplinlerin İslami bir perspektifle yeniden şekillendirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, *İslamization of Knowledge: General Principles and Work Plan* (Bilginin İslamileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı) ve *Al-Tawhid: Its Implications for Thought and Life* (Tevhid: Düşünce ve Hayata Yansımaları) gibi eserleri, İslam düşüncesinin antropolojik ve sosyolojik boyutlarını

²⁶⁹ Güler Daldal, Muhammed Kutub'un İtikadî ve Siyasi Fikirleri (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 6-7.

derinlemesine incelemiştir. Fârûkî, aynı zamanda Temple Üniversitesi'nde İslami Çalışmalar programını kurmuş ve Uluslararası İslam Düşünce Enstitüsü'nün (IIIT) kurucuları arasında yer almıştır.

Onun çalışmaları, İslam toplumlarının kültürel ve sosyal yapılarını anlamada önemli bir rol oynamış, İslam düşüncesinin evrensel ilkelerini modern dünyayla bütünleştirmeye çalışmıştır. Özellikle metodolojik yaklaşımları, tarihsel ve çağdaş sorunlara dair derin analizler sunarak İslam düşüncesinin antropolojik ve sosyolojik boyutlarını aydınlatmıştır. Sosyal bilimlerle entegrasyon çabaları ve çağdaş problemlere yönelik çözüm önerileri, onun eserlerini önemli bir referans noktası hâline getirmiştir.

2.5.2.4. Talal Asad

Talal Asad, 1932 yılında Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde dünyaya gelmiştir. Akademik kariyerine Edinburgh Üniversitesi'nde başlayan Asad, antropoloji alanında lisans derecesini 1959 yılında tamamlamıştır. Daha sonra Oxford Üniversitesi'nde doktorasını yaparak 1968 yılında *The Kababish Arabs: Power, Authority and Consent in a Nomadic Tribe* (Kababish Arapları: Göçebe Bir Toplumda İktidar, Otorite ve Rıza) teziyle mezun olmuştur.

Asad'ın akademik çalışmaları, özellikle din antropolojisi, İslam antropolojisi²⁷⁰, kültürel antropoloji ve postkolonyal çalışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Postkolonyalizm ve postyapısalcılık okullarının etkisi altında şekillenen Asad'ın çalışmaları, din, güç, yasa ve disiplin kavramları üzerine odaklanmıştır. Özellikle İslam dünyası ve Orta Doğu çalışmalarında derin izler bırakan Asad, sekülerizmin antropolojisine dair yazılarıyla da tanınmaktadır.

Asad, antropolojiye katkılarını *Formations of the Secular* (Sekülerin Oluşumu), *Genealogies of Religion* (Dinlerin Soykütüğü) ve *On Suicide Bombing* (İntihar Bombacılığı Üzerine) gibi eserleriyle sunmuştur. Bu çalışmalar, dinin sosyal hayattaki rolünü ve modernite ile olan ilişkisini sorgulayan derinlemesine analizler içermektedir. Asad'ın metodolojik yaklaşımları, antropoloji alanında yeni perspektifler açarak, disiplinin sınırlarını genişletmiştir. Ayrıca, antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinin birbirleriyle olan etkileşimini ve bu etkileşimin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini

²⁷⁰ Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 84; Bahsi geçen esere ve yazara İslam antropolojisi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.

inceleyen çalışmalarıyla bilinir. Johns Hopkins Üniversitesi, New School for Social Research ve CUNY Graduate Center gibi prestijli kurumlarda görev yapmış ve çalışmalarıyla birçok öğrenci ve akademisyene ilham kaynağı olmuştur.

Antropolojiye katkıları, özellikle İslam düşüncesinin modern dünya ile etkileşimini anlamada büyük rol oynamıştır. Din ve sekülerizm arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendiren çalışmaları, antropoloji disiplinde kritik düşünceyi teşvik etmiş ve geniş akademik yankı uyandırmıştır. Asad'ın eserleri, disiplinin sınırlarını zorlayan, antropolojiye olan ilgiyi artıran ve gelecekte de değerli bir kaynak olmaya devam edecek önemli çalışmalar arasında yer almaktadır.

2.5.2.5. Ali Şeriati

Ali Şeriati, 20. yüzyılın en etkili İranlı düşünürlerinden biri olarak kabul edilir ve özellikle İslam düşüncesinin antropolojik ve sosyolojik boyutları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. 1933 yılında İran'ın Sabzevar şehrinde doğan Şeriati, eğitim hayatına Meşhed'deki Firdevsi Lisesi'nde başlamış ve ardından Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Daha sonra eğitimine Paris Üniversitesi'nde devam ederek, 1963 yılında *Belh'in Faziletleri Tarihi* üzerine yaptığı çalışmayla doktorasını tamamlamıştır.²⁷¹

Şeriati'nin antropolojiye katkıları, İslam düşüncesini modern sosyal bilimler çerçevesinde yeniden yorumlamasından kaynaklanır. Marksist teorilerden etkilenmiş olmasına rağmen, Şeriati bu teorileri İslami bir perspektifle ele alarak, ekonomik determinizmin ötesine geçen bir insan ve toplum anlayışı geliştirmiştir. Bu yaklaşımıyla, İslam dünyasının sosyal ve kültürel sorunlarını ele alırken, Batı metodolojisinin eleştirel bir okumasını yapmış ve İslam'ın sosyolojik bir yorumunu sunmuştur.

Şeriati'nin eserleri arasında *Medeniyet Tarihi*, *Kendisi Olmayan İnsan*, *Dünya Görüşü ve İdeoloji* gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bu eserlerinde, İslam düşüncesinin tarihsel gelişimini ve modern dünyadaki yerini incelerken, aynı zamanda İslam toplumlarının karşılaştığı zorlukları ve bu zorlukların üstesinden gelme yollarını araştırmıştır. Şeriati'nin düşünceleri, özellikle İran İslam Devrimi'nde önemli bir etki yaratmış ve onu “devrimci İslam'ın babası” olarak tanımlanmasına yol açmıştır.

²⁷¹ Necdet Subaşı, "Ali Şeriati", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (04.05.2025)

1977 yılında İngiltere'nin Southhampton şehrinde hayatını kaybeden Şeriatî,²⁷² İslam düşüncesinde antropoloji çalışmalarına yaptığı katkılarla anılmaya devam etmektedir. Onun eserleri ve düşünceleri, İslam dünyasında sosyolojik ve antropolojik analizlerin yapılmasına zemin hazırlamış ve bu alandaki metodolojik yaklaşımların gelişimine katkıda bulunmuştur. Şeriatî'nin çalışmaları, İslam düşüncesinin modern dönemdeki evrimini anlamak için kritik bir kaynak olarak değerlendirilmekte ve onun antropolojiye sunduğu dolaylı katkılar, bugün bile geçerliliğini korumaktadır.

2.5.2.6. Abdullah Laroui

Abdullah Laroui, 1933 yılında Fas'ın Azemmour şehrinde doğmuş, önemli bir filozof, tarihçi ve romancıdır. İslam düşüncesinin modernleşme sürecine dair çalışmalarıyla tanınan Laroui, özellikle Arap dünyasının sosyal ve kültürel dinamiklerini ele alan eserleriyle bilinir. Eğitimine Azemmour'daki Kuttab'da başlayan Laroui, daha sonra 1941-1945 yılları arasında devlet ilkokulunda eğitim görmüştür. 1945 yılında Marrakeş'teki College Sidi Mohammed'e burslu olarak gitmiş, ardından Casablanca'daki Lycée Lyautey ve Rabat'taki Lycée Gouraud'da öğrenimine devam etmiştir.

Laroui, 1953 yılında baccalauréat diplomasını (Fransa'da lise bitiminde verilen diploma) aldıktan sonra, Paris'teki Institut d'Études Politiques'de tarih ve ekonomi okumuş, Charles Morazé ve Raymond Aron gibi isimlerden eğitim almıştır. 1958 yılında Diplôme d'études supérieures (yükseköğrenim diploması) derecesini elde eden Laroui, 1963 yılında İslami çalışmalar üzerine agrégation sınavını (Fransa'da bir tür kamu sınavı) geçmiş ve Mohammed V Üniversitesi'nde tarih alanında asistan profesör olarak atanmıştır. 1976 yılında *Les Origines sociales et culturelles du nationalisme marocain: 1830–1912* (Fas Milliyetçiliğinin Sosyal ve Kültürel Kökenleri: 1830–1912) başlıklı teziyle doktorasını tamamlamış ve bu çalışmayı 1977 yılında yayımlamıştır.

Laroui'nin antropolojiye katkıları, özellikle modern Arap düşüncesinin eleştirel incelemesi ve tarihselci yaklaşımıyla öne çıkar. *L'Idéologie arabe contemporaine: essai critique* (Çağdaş Arap İdeolojisi: Eleştirel Bir Deneme) ve *La crise des intellectuels arabes: Traditionalisme ou historicisme?* (Arap Entelektüellerinin Krizi: Gelenekçilik mi Tarihselcilik mi?) gibi eserleri, Arap dünyasının modernleşme

²⁷² Lütü Sunar, "Ali Şeriatî", İslam Düşünce Atlası (Erişim 4 Mayıs 2025).

sürecindeki ideolojik ve kültürel dönüşümleri analiz ederken, aynı zamanda Arap entelektüel tarihine de yeni bir perspektif kazandırmıştır. Laroui, Arap düşüncesinin modernite, sekülerizm ve tarihselcilik gibi kavramlarla ilişkisini sorgulayarak, Arap dünyasının sosyal ve kültürel yapısını derinlemesine incelemiştir.

Abdullah Laroui'nin eserleri, Arap dünyasının tarihsel ve kültürel bağlamını anlamada önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Özellikle tarih ve antropoloji disiplinlerindeki metodolojik yaklaşımları, akademik dünyada geniş çapta tartışılmış ve modern Arap düşüncesinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. 2000 yılında Mohammed V Üniversitesi'nden emekli olmasına rağmen, fikirleri ve çalışmaları hâlâ küresel akademik ve entelektüel tartışmalarda etkisini sürdürmektedir. Laroui'nin eserleri, Arap dünyasının modernleşme sürecini ve sosyal-kültürel dinamiklerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

2.5.2.7. Akbar Salahuddin Ahmed

Akbar Salahuddin Ahmed, İslam düşüncesinin antropolojik çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuş bir akademisyen, yazar ve eski diplomat olarak tanınır. Allahabad, Britanya Hindistanı'nda 1943 yılında doğan Ahmed, eğitimine Army Burn Hall College'da başlamış ve ardından University of Cambridge, School of Oriental and African Studies, University of London gibi kurumlarda öğrenim görmüştür. Akademik kariyerine çeşitli üniversitelerde ders vererek devam eden Ahmed, özellikle American University, School of International Service'da İslam Çalışmaları İbn Haldûn Kürsüsü Profesörü olarak görev yapmıştır.

Ahmed'in antropolojiye katkıları, İslam dünyasının sosyal ve kültürel yapısını anlamaya yönelik derinlemesine analizler içerir. Özellikle, İslam toplumlarında dini ve etnik kimliklerin yanı sıra modernleşme ve globalleşmenin etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, *Discovering Islam: Making Sense of Muslim History and Society* (İslam'ı Keşfetmek: Müslüman Tarihini ve Toplumunu Anlamlandırmak) ve *Journey into Islam: The Crisis of Globalization* (İslam'a Yolculuk: Küreselleşmenin Krizi) gibi eserleri, İslam toplumlarının karmaşıklığını ve dinamiklerini anlamak isteyenler için değerli kaynaklar olarak kabul edilir.

Ahmed, aynı zamanda bir dizi akademik makale ve kitap yayımlamış, İslam ve Batı arasındaki ilişkileri, karşılıklı anlayışın geliştirilmesi ve çatışmaların çözümüne yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar, onun antropoloji alanında öncü bir

düşünür olmasını sağlamakta ve İslam düşüncesinin modern dünyadaki yerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Akbar Ahmed'in antropolojiye katkıları, onun akademik çalışmalarının yanı sıra, diplomatik görevleri sırasında edindiği tecrübelerle de zenginleşmiştir. Pakistan'ın Birleşik Krallık ve İrlanda Yüksek Komiseri olarak görev yapmış ve bu süre zarfında, İslam düşüncesinin ve pratiğinin uluslararası ilişkilerdeki rolü üzerine önemli gözlemler yapmıştır. Bu deneyimler, onun antropolojik çalışmalarına farklı bir perspektif kazandırmış ve İslam düşüncesinin global bağlamda nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlamıştır.

2.6. Kelam İlmi Açısından Antropoloji Bilimi ve Irk Tasavvuru

2.6.1. Kelamın İlişkili Olduğu Disiplinler Bakımından

Kelam ilmi, klasik İslami disiplinler arasında mezhepler tarihi, tefsir, hadis ve akaid ile iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Dinî düşüncenin sistematik biçimde inşa edilmesine katkıda bulunan bu ilim, geleneksel çerçevede temel meseleleri açıklamak için diğer İslami ilimlerle metodolojik bir bağ kurmuştur. Ancak modern dönemde bilimsel ve entelektüel paradigmaların dönüşümü, kelamın yalnızca dinî ilimlerle sınırlı kalmayıp, sosyal bilimler, felsefe ve pozitif bilimler gibi farklı disiplinlerle de etkileşim içinde olmasını gerektirmiştir. Günümüzde çağdaş kelimciler, epistemolojik açılımlar geliştirerek kelamın insan, toplum ve evrenle ilgili meseleleri daha kapsamlı ve disiplinlerarası bir bağlamda ele almasını amaçlamaktadır. Son dönem çalışmaları, kelam ilminin modern bilimlerle kesişme noktalarını keşfetmesini ve dinî düşüncenin çağdaş sorunlarla bütüncül bir şekilde ilişkilendirilmesini sağlamaktadır.

Kelam ilmi, İslam inanç sisteminin temel esaslarını rasyonel ve sistematik bir çerçevede ele alır. Kesin naslarla belirlenmiş inanç ilkelerini (mesâil), değişmez ve evrensel doktrinler kapsamında değerlendirirken, bu ilkelerin açıklanması ve tahkiki sürecinde farklı disiplinlerden sağlanan yardımcı verileri (vesâil) devreye sokar. Vesâil, sosyal bilimler, insanî ilimler ve pozitif bilimlerden beslenerek kelami düşüncenin metodolojik gelişimini destekler ve epistemolojik bağlamda değişkenlik gösterebilir. Kelam, ilahi hakikatleri muhafaza ederken, dinî argümanları tahkim etme ve destekleme amacıyla farklı disiplinlerin sunduğu verileri kendi epistemolojik çerçevesine entegre etme eğilimindedir. Mesâil ve vesâil arasındaki ilişki, kelam

ilminin hem aklî hem de bilimsel yönünü dinamik bir biçimde sürdüren temel bir metodolojik ayrımı ifade etmektedir.²⁷³

Antropoloji, vesâil kapsamında değerlendirilen ve mesâile yardımcı olan önemli bir veri kaynağı olarak kelam ilmi için tamamlayıcı bir araç niteliği taşımaktadır. Antropolojinin bireylerin etnik kimliği ve kültürel aidiyeti üzerine yaptığı incelemeler, doğrudan kelamın ana çalışma alanına girmemekle birlikte, insanın yaratılışı, eşitliği ve adalet kavramlarıyla ilişkilendirilen temel kelami meselelerle bütünleşmektedir. Bu bağlamda, insanın toplumsal ve ahlâkî konumunu belirleyen ilkeler açısından kelam ve antropoloji, ortak bir kavramsal çerçeve sunarak birbirini tamamlamaktadır.

Kelam ekollerinin insana dair yaklaşımları, bireysel varoluşu yalnızca kişisel bir gerçeklik olarak ele almakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve küresel düzeyde insanın konumunu belirleyen epistemolojik ve ahlâkî bir ilke olarak değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, kelam ilmi, insanın yaratılışı, toplumsal adalet ve etik ilkeler bağlamında antropolojiyle kesişen noktalar oluşturmakta ve disiplinlerarası bir bakış açısını desteklemektedir.

2.6.2. Kelamın Gayesi Bakımından

Kelam ilmi, İslam düşüncesinde inanç esaslarını aklî ve mantıksal yöntemlerle açıklayan, temellendiren ve muhafaza eden bir disiplindir. Allah'ın zatı ve sıfatları, nübüvvetin mahiyeti, âhiret hayatı ve kâinatın başlangıcı gibi metafizik ve teolojik konuları sistematik bir çerçevede ele alarak dinî ilkeleri rasyonel temellerle doğrulamayı ve muhalif görüşleri çürütmeyi amaçlar. Ebû Nasr el-Fârâbî'ye göre kelam, "din kurucularının düşüncelerini destekleyen ve onlara aykırı görüşleri yanlışlayan bir tartışma sanatı olup, yalnızca teorik bir ilim değil, aynı zamanda dinî öğretileri muhafaza eden bir pratik yöntem"²⁷⁴ olarak değerlendirilmelidir. Tarihsel süreçte kelam, Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şîa ekolleri tarafından farklı metodolojilerle şekillendirilmiş; ilk dönemlerde ulûhiyyet, kader ve tekfir gibi meseleler ön planda iken, ilerleyen süreçte kozmoloji, tabiatın yaratılışı ve âhiret hayatı gibi konuları içerecek şekilde genişlemiştir. Fetihler sonrası Müslüman âlimler, farklı inanç ve felsefi akımlarla karşılaşarak kelamı dinî eleştirilere karşı sistematik bir savunma mekanizması olarak kullanmış, özellikle 8. yüzyıldan itibaren Mu'tezile kelamcıları

²⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (03.05.2025).

²⁷⁴ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî el-Fârâbî, *İhşâ'ü'l-'ulûm*, nşr. Ali Bû Malham (Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l Hilal, 1. Basım, 1996), 86.

İslam öğretilerini rasyonel yöntemlerle açıklamayı hedeflemiştir. Batı'daki Aydınlanma süreciyle gelişen bilimsel ve felsefi akımlar karşısında İslam âlimleri, kelam metodunu kullanarak dinî öğretileri yeniden yorumlamış ve bilimsel verilerle İslami öğretiler arasındaki uyumu sağlamaya çalışmıştır. Kelam ilmi, aynı zamanda bireylerin bilinçli iman ve yaşam düzeyine erişmelerini sağlayarak, İslam'ın temel inançlarını rasyonel ve mantıksal yöntemlerle açıklayan, savunan ve sistematik biçimde yapılandıran bir disiplin olarak günümüzde de önemini korumaktadır.²⁷⁵

İslam düşüncesinde, her insanın ontolojik eşitliği Kur'an ve sünnet ekseninde ele alınırken, ırk ve soy kavramlarının toplumsal yapı üzerindeki etkileri kelamcılar tarafından değerlendirilmiş ve açıklanmıştır. Bu doğrultuda, kelam metodolojisi ırk anlayışını biyolojik ve antropolojik bir olgu olarak değil, etik ve metafizik bir mesele olarak ele almış; insani değerleri ve adalet kavramını merkeze alan bütüncül bir perspektif geliştirmiştir. Böylelikle kelam ilmi, tarih boyunca farklı etnik ve kültürel grupların varlığını İslam'ın eşitlikçi ilkeleri çerçevesinde yorumlamış, bu alandaki karşıt görüşlere yönelik sistematik bir savunma mekanizması oluşturmuştur.

Kelam, yalnızca tevhid, adalet ve nübüvvet gibi temel inanç esaslarını açıklamakla kalmayıp, bireyin toplumsal konumu ve ahlaki yükümlülüklerini içeren geniş kapsamlı bir epistemolojik çerçeve geliştirmektedir. Kelamcıların ırkçılık olgusuna dair ortaya koyduğu argümanlar, insani değerlerin korunması, toplumsal eşitliğin sağlanması ve bireyler arası dayanışmanın güçlendirilmesi açısından önemli bir teolojik ve etik temele sahiptir. Bu bağlamda, kelam yalnızca bireysel iman anlayışını desteklemekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal adaletin tesis edilmesi ve ahlaki bütünlüğün korunması açısından da güçlü bir normatif sistem sunar. Kelam ilminin insan merkezli yaklaşımı, çağdaş toplumsal sorunların çözümünde önemli bir referans noktası olarak görülmekte olup, antropoloji ile kesişen yönleri sayesinde sosyal bilimler ve din düşüncesi arasındaki irtibatın sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

2.6.3. Kelamın Konusu Bakımından

Tevhid, adalet, nübüvvet ve ahiret gibi öğretiler, İslam düşüncesinin asli meseleleri arasında yer almakta olup, bu kavramların teolojik ve felsefi boyutları disiplinlerarası yöntemlerle incelenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamlarda, kelam

²⁷⁵ Yavuz, "Kelâm".

ilminin sunduğu epistemolojik yaklaşım göz önünde tutularak ırk ve ırkçılık kavramlarının, inanç sisteminin bütünlüğünü vurgulamak adına incelenmesi zaruri görülmektedir.

Tevhid, İslam'ın temel akîdesi olup, Allah'ın birliği, mutlak otoritesi ve eşsizliği üzerine kuruludur. Bu inanç, tüm varlıkların Allah tarafından yaratıldığını ve O'nun iradesine tabi olduğunu vurgulayarak, bireyler arasında doğuştan gelen hiçbir üstünlüğü kabul etmez. Tevhid, insanların Allah huzurunda eşit olduğunu ve üstünlüğün yalnızca takva ile mümkün olduğunu ifade eder. İslam'ın adalet ve eşitlik prensipleri, toplumsal düzenin sağlanmasında ve bireylerin haklarının korunmasında belirleyici rol oynar. Dolayısıyla tevhid, toplumsal adaletin ve eşitliğin teminatı olarak işlev görerek, bireyler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedefler. Tevhidin hâkim olduğu bir toplumda, bireylerin hak ve sorumlulukları dini ve ahlaki değerlere göre değerlendirilir.

İslam'ın temel değerlerinden biri olan adalet, bireylerin haklarının korunmasını ve toplumsal düzenin tesis edilmesini sağlayan merkezi bir prensiptir. İslam'da adalet, hukuki ve sosyal ilişkilerde eşit muamele ilkesine dayanırken, bireyler arasındaki ayrımcılığı reddeder. Bu bağlamda, ırkçılık adalet anlayışına doğrudan aykırıdır; çünkü belirli bir ırkın üstünlüğünü iddia etmek, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirerek hakkaniyetin sağlanmasını engeller. İslam düşüncesinde adalet, tüm bireylerin eşit haklara sahip olduğu ve yalnızca takva ile üstünlük kazanılabileceği ilkesine dayanır. Sosyal hukuk, bu adalet anlayışının kurumsallaşmasını sağlarken, bireyler arasındaki ilişkilerde denge ve hakkaniyeti gözetir. Kelam ilmi çerçevesinde değerlendirildiğinde, adalet, İslam'ın ahlaki ve sosyal değerlerinin temel taşlarından biri olup, bireylerin doğuştan gelen özelliklerine dayalı ayrımcılığı reddeder.

Nübüvvet, İslam düşüncesinde peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğini ve insanlığa rehberlik etmekle görevlendirildiğini ifade eden temel bir akîde olup, adalet, eşitlik ve kardeşlik gibi evrensel değerlerin tebliğini sağlar. Peygamberler, belirli bir kavme değil, tüm insanlığa hitap eden ilahi mesajı aktarmış ve toplumsal düzenin tesisinde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Her peygamberin, gönderildiği toplumun dilini konuşması ve kültürel yapısını bilmesi, onların rehberlik misyonunu pekiştirmiş ve evrensel değerlere dayalı bir sosyal denge oluşturmuştur. İslam'ın peygamberlik anlayışı, doğuştan gelen fiziki ve etnik farklılıkları üstünlük unsuru olarak kabul etmez ve bu yönüyle ırkçılığa kesin bir biçimde karşı çıkar.

Peygamberlerin liderlik vasıfları, sadece dini öğretileri aktarmakla sınırlı kalmayıp, adalet ve sosyal hukuk ilkeleri doğrultusunda toplumun yönetilmesini de içerir. Tarihsel olarak farklı etnik kökenlerden peygamberlerin gönderilmiş olması, İslam'ın ırkçılığa karşı tutumunu net bir şekilde ortaya koyarken, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Veda Hutbesi'nde tüm insanların Allah katında eşit olduğunu vurgulaması, bu öğretinin toplumsal düzende ayrımcılığı reddeden yönünü güçlendirir. Nübüvvet, kelam ilmi çerçevesinde değerlendirildiğinde, insanlık için rehberlik eden peygamberlerin ırkçılığa karşı tutumu ve eşitlik ilkesinin korunması yönüyle, sosyal adalet anlayışının temel unsurlarından biri olarak ön plana çıkar.

Ahret inancı, İslam'ın temel akîdelerinden biri olup, bireylerin dünya hayatındaki fiillerinden dolayı ahirette hesap vereceklerini ve Allah'ın huzurunda adaletle yargılanacaklarını ifade eder. Bu inanç, insanları dürüstlük, adalet ve eşitlik prensipleri doğrultusunda yaşamaya teşvik ederek, toplumsal düzenin korunmasını sağlar. İslam, bireylerin doğuştan gelen özelliklerine göre değil, inançları ve davranışları temelinde değerlendirileceğini vurguladığı için ahiret inancı, ırkçılık anlayışıyla doğrudan çelişir. Zilzal Suresi 7. ve 8. ayetlerde ifade edildiği üzere, “*Kim zerre kadar hayır işlerse, onun mükafatını görecektir. Kim de zerre kadar kötülük işlerse, onun cezasını görecektir*”. Bu ayet, yapılan her eylemin ahirette karşılığını bulacağı gerçeğini ortaya koyarak, bireylerin adalet ve sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini zorunlu kılar. Ahiret inancı, bireyler arası ayrımcılığı ve toplumsal eşitsizliği reddederek, birlik, kardeşlik ve sosyal adalet anlayışını pekiştirir. İslam'ın ahiret tasavvuru, insanların doğuştan gelen farklılıklarına değil, ahlaki ve dini tutumlarına önem vererek, toplumsal barışın tesisinde merkezi bir rol oynar. Böylece, ahiret inancı, bireyleri ahlaki sorumluluk çerçevesinde şekillendirirken, ırkçılık gibi ayrımcı yaklaşımlara karşı güçlü bir ilkesel duruş sergiler.

Özetle tevhid, Allah'ın mutlak birliğini ve tüm insanların O'nun huzurunda eşit olduğunu vurgulayarak, doğuştan gelen özelliklere dayalı her türlü üstünlük iddiasını reddeder; adalet, her bireyin haklarının korunmasını ve eşit muamele görmesini zorunlu kılar. Nübüvvet, peygamberlerin adalet, eşitlik ve kardeşlik değerlerini tebliğ etme görevini üstlendiklerini gösterirken, ahiret inancı, bireylerin dünya hayatındaki eylemlerinden dolayı ilahi adalet çerçevesinde hesap vereceklerini ifade eder. Bu temel meseleler, toplumsal düzenin tesisinde adalet, eşitlik ve kardeşlik anlayışının güçlendirilmesini sağlayarak, ayrımcı uygulamalara karşı duruş sergiler. Sosyolojik,

tarihi ve felsefi açılardan değerlendirildiğinde, kelam ilminin bu esasları, toplumsal uyumu destekleyen ve ayrımcılığı ortadan kaldıran bir çerçeve sunar.

2.6.4. Eserlerin Yorumlanması Açısından

Kelam ilminde ırkçılığın ele alınışına, mütekaddimun dönemdeki mütekellimlerin eserlerinde pek rastlanmamaktadır. Mâtürîdî (öl. 333/944) ve Eş'arî (öl. 324/935) gibi Ehl-i Sünnet âlimleri, Kindî (öl. 260/873), Farabî (öl. 339/951) ve İbn Sina (öl. 428/1037) gibi İslam filozofları ve Câhiz gibi Mu'tezilî düşünürler ırkçılığın sosyolojik ve antropolojik boyutlarını açıkça ele almasalar da, insan onuru, haysiyeti, varlık nedeni, metafizik temelde değeri, akıl gibi başlıkları eserlerinde zikrederek insana ve insanlığa felsefi ve kelami değer atfetmişlerdir. Yer yer inancın toplumsal yapı üzerindeki etkilerini incelemişler, bu bilgiler de günümüzde ırkçılık gibi hususlarda araştırmacılara ışık tutmuştur. Bu âlimler, her ne kadar farklı fırka, mezhep ve alanlardan gelseler de, ortak bir noktada birleşerek, İslam'ın adalet, eşitlik ve kardeşlik gibi evrensel değerlerinin ırkçılığa kesin bir şekilde karşı duruşunu savunan hayat tarzları benimsemişler ve bu değerlerin toplumda nasıl yerleşeceği konusunda ilmi ve yaşantısal olarak önemli katkılar sağlamışlardır. Bu bölümde, bahsedilen mütekellimlerin eserlerinden elde edilen bilgiler ve yorumlar ışığında kısa bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı tefsir eserinde, Kur'an-ı Kerim'in evrensel mesajını vurgular ve insanların farklı ırklardan gelmesinin Allah'ın hikmetinin bir parçası olduğunu belirtir. Ona göre, bu farklılıklar insanların birbirlerini tanımaları ve Allah'ın kudretini anlamaları için bir vesiledir. İmam Mâtürîdî, ırkçılık ve ayrımcılığın, İslam'ın temel öğretilerine aykırı olduğunu ve tüm insanların Allah katında eşit olduğunu savunur. Bu bağlamda, Mâtürîdî'nin yorumları, Kur'an'ın evrensel mesajını ve insanlığın birliğini ön plana çıkararak, adalet ve eşitlik anlayışını destekler.

Mâtürîdî'nin tefsirinde, Hucurat Suresi 49/13 gibi ayetler üzerinde durulur²⁷⁶; bu ve benzeri ayetlerden elde edilen yorumlarla insanların ırksal ve etnik farklılıklarının Allah'ın hikmetinin bir parçası olduğu ve bu farklılıkların insanlar arasında üstünlük veya aşağılık sebebi olamayacağı vurgulanır. Mâtürîdî, bu ayeti yorumlarken

²⁷⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerikandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dârü'l-Mizan, 1426/2005), 14/76.

insanların doğuştan gelen özelliklerine göre değil, takva ve ahlaki değerlerine göre değerlendirileceğini belirtir. Bu yaklaşım, İslam'ın adalet ve eşitlik anlayışını yansıtırken, ırkçılığın ve ayrımcılığın İslam'ın temel öğretileriyle nasıl çeliştiğini açıkça ortaya koyar.

Kelam ilmi açısından Mâturîdî'nin bu yorumları büyük önem taşır. Kelam ilmi, İslam'ın inanç esaslarını akıl ve mantık yoluyla açıklamayı amaçlayan bir disiplindir ve bu bağlamda, Mâturîdî'nin ırk ve ırkçılıkla ilgili yorumları, İslam'ın evrensel mesajını ve adalet anlayışını akılcı bir temelde savunur. Mâturîdî, insanların farklı ırklardan gelmesinin Allah'ın hikmetinin bir parçası olduğunu vurgulayarak, İslam'ın evrensel ve kapsayıcı bir din olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, Mâturîdî'nin tefsir ve akaidi yöntemleri, onun ırkçılık, asabiyet ve taassup gibi kavramlara dair görüşlerinin, Kur'an'ın evrensel mesajını ve adalet anlayışını ne denli derinlemesine kavradığını gösterir. Mâturîdî, insanların doğuştan gelen özelliklerine göre değil, takva ve ahlaki değerlerine göre değerlendirileceğini vurgularken, İslam'ın adalet ve eşitlik anlayışını net bir şekilde ortaya koyar.

İmam Eş'arî, Eş'arîyye mezhebinin kurucusu olarak, kelam ilminin önemli isimlerinden biridir. Eş'arî'nin insan tasavvuru ve Ehl-i Sünnet çizgisindeki yaklaşımı dikkate alındığında, Allah'ın adaletinin ve rahmetinin tüm insanları kuşattığı; bu çerçevede herhangi bir ırkın veya etnik grubun diğeri üzerinde bir üstünlük iddiasının kabul edilemeyeceği yönünde bir anlayış benimsediği söylenebilir. Bu bağlamda, Eş'arî, İslam'ın evrensel mesajını ve tüm insanların Allah katında eşit olduğunu vurgulayan öğretilerini destekler.

Mâturîdî ve İmam Eş'arî gibi kelam âlimlerinin eserlerinde ırkçılık, taassup, asabiyet ve benzeri kavramlar açıkça zikredilmemiş, bir konu başlığı olarak ele alınmamış olsa da Ehl-i Sünnet duruşu gereği bizleri onların görüşlerinin bu çerçevede olduğuna kâni kılmaktadır. Özellikle belirtilmelidir ki; Mâturîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde, ayetlerde zikredilen “kavimler”, “kabileler”, “şuûb” gibi kelimelere/kavramlara dair yorumları, kelam ilminde ırk ve soy üstünlüğü gibi tasavvurlar hakkında konunun anlaşılması açısından önem taşır.

Kindi, İslam felsefesinin önemli isimlerinden biridir ve ırkçılık konusundaki yorumları, insanlığın birliğini ve eşitliğini vurgular. Kindi'nin eserlerinde, tüm insanların aynı yaratıcı tarafından yaratıldığı ve doğuştan gelen özelliklere dayalı

ayrımcılığın kabul edilemez olduğu vurgulanır. Bu yorumlar, insanları ahlaki ve entelektüel değerlerine göre değerlendirmeyi savunduğunu ve insanlığın ortak bir yaratıcıya sahip olması nedeniyle tüm insanların eşit olduğunu öne sürdüğünü gösterir.

Kindi'nin *Risale fi'l-Felsefe el-Ula* (İlk Felsefe Risalesi) adlı eserinde zikrettiği ifadelerden insanlığın birliği ve eşitliği üzerine yorumlar çıkarılabilir. *Risale fi'l-Akl* (Akıl Risalesi) adlı eserinde, aklın ve bilginin insanları birleştirici bir güç olduğu vurgulanır. *Risale fi'l-Hile li Def'i'l-Ahzan* (Hüzünlerin Giderilmesi İçin Çareler Risalesi) adlı eserinde de, insanlığın birliği ve eşitliği üzerine düşünceler yer aldığı söylenebilir. Bu eserde, Kindi'nin, insanların doğuştan gelen farklılıklarının, onların ahlaki ve entelektüel değerlerine göre değerlendirilmesini engellememesi gerektiğine dair yorumları bulunur. Her ne kadar ırk gibi hususlar eserlerinde açıkça ifade edilmemiş olsa da, Kindi'nin mantık ve metafizik gibi alanlarda insana ve akla dair yaptığı yorumlar, kullandığı ifade dili aracılığıyla bizleri bu konular üzerinde düşünmeye yönlendirmektedir. Kindi'nin eserlerinde, insanlığın ortak bir yaratıcıya sahip olduğu ve bu nedenle tüm insanların eşit olduğu vurgulanır. Ayrıca Kindi'nin eserlerinde daha çok insanın moral ve etik açısından değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda da, insanların birbirine karşı saygılı ve adil davranmaları öne çıkmaktadır.

Farabi'nin *el-Medinetü'l-Fazıla* (Erdemli Şehir) adlı eserinde, ideal toplumun adalet ve eşitlik üzerine kurulması gerektiği belirtilir. Bu eserde Farabi, ideal bir toplumun nasıl olması gerektiğini detaylı bir şekilde açıklar ve bu toplumun temelinde adalet ve eşitlik meselelerinin yer alması gerektiğini vurgular. Farabi'nin yorumları, ırkçılığın ve her türlü ayrımcılığın kabul edilemez olduğunu ima eder niteliktedir. Benzer düşünceler, Farabi'nin *Kitabü'l-Mille* (Din Üzerine) adlı eserinde de yer alır. Bu eserde Farabi, dinin toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını ve adalet ile eşitlik meselelerinin dinin temel öğretileri arasında bulunduğunu belirtir.

İbn Sina, İslam felsefesinin önemli isimlerinden biridir ve eserlerinde insanlığın birliğini ve eşitliğini vurgular. İbn Sina'nın doğrudan ırkçılık, asabiyet veya taassup konularında açıkça bir sözü bulunmamakla birlikte, yazdığı eserler ve kullandığı felsefi yöntemler onun insanları ahlaki ve entelektüel değerlerine göre değerlendirdiğini gösterir. İbn Sina'ya göre, tüm insanlar aynı yaratıcı tarafından yaratılmıştır ve bu nedenle doğuştan gelen özelliklere dayalı ayrımcılık kabul

edilemez. Bu anlayış, İbn Sina'nın evrensel insanlık anlayışını yansıtır ve ırkçılığın reddedilmesi gerektiği sonucuna varılmasına olanak tanır.

İbn Sina'nın *el-İşarat ve 't-Tenbihat* (İşaretler ve Uyarılar) adlı eserinde, insanın nefsi ve hevasına kapıldığında neler olabileceğine dair önemli düşünceler yer alır. Esere dair yorumlardan yola çıkarak, İbn Sina'nın da insanların doğuştan gelen özelliklerine göre değil, ahlaki ve manevi değerlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunduğu anlaşılabılır.

Benzer şekilde, İbn Sina'nın *Kitabü 'ş-Şifa* (Şifa Kitabı) ve *el-Necat* (Kurtuluş) adlı eserlerinde ve bunların şerhlerinde insanlığın birliği ve eşitliği üzerine analizler yapılır. Felsefi ve metafizik anlayışlar içinde değerlendirilen insana dair bilgiler sunulur.

Câhiz *Kitâbü 'l-Hayevân* (Hayvanlar Kitabı) adlı eserinin özellikle birinci cildinde, insanların varlık şartlarını, âlemin bir tasavvuru oluşunu, “insan”ın değerini ele almıştır. Câhiz'in buradaki yorumları, insanların doğuştan gelen özelliklerine göre değil, ahlaki ve entelektüel değerlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunduğunu göstermektedir.

Yine *Kitâbü 'l-Hayevân* adlı eserinde, hayvanların ve insanların doğuştan gelen özelliklerini ve bu özelliklerin Allah'ın yaratma hikmetinin bir parçası olduğunu detaylı bir şekilde açıklar. Örneğin eserin üçüncü cildinde insanla ilgili birçok mesele kuşlarla irtibatlı bir şekilde ele alınmış, güvercini anlatırken insanın dil kullanmasını ve bunun bazı özelliklerini açıklamıştır. İnsanın pek çok yönünü diğer canlılarla kıyaslayarak evrendeki değerini ortaya koymuş, insana ve insanlığa kıymet veren ayrıcalık tanımıştır. Bu bağlamda, Câhiz'in eserlerinden elde edilen bilgiler, insanın değerine vurgu yaparak, insani farklılıkların üstünlük veya aşağılık sebebi olarak görülmemesi gerektiğine işaret eden yorumlar sunar.

SONUÇ

Modern antropoloji, insan topluluklarını biyolojik, kültürel ve sosyal açılardan inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalı olarak şekillenmiştir. 19. yüzyıldan itibaren gelişen antropolojik yaklaşımlar, insan topluluklarını yalnızca fiziksel özellikleri üzerinden değerlendiren biyolojik determinizm anlayışını sorgulamış ve ırk kavramının kültürel ve toplumsal bağlamda şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu perspektif, ırkın genetik bir gerçeklikten ziyade sosyo-politik bir inşa olduğunu savunan modern teorilere zemin hazırlamıştır. Günümüzde antropoloji, küreselleşme, sömürgecilik ve ulus-devlet anlayışı gibi faktörlerin, kimlik politikalarını nasıl etkilediğini analiz ederek, toplumların tarihsel ve kültürel dönüşümlerini değerlendirmektedir.

Dinler, tarih boyunca kimlik inşasında önemli bir rol oynamış ve ırk kavramı bu sürecin temel unsurlarından biri olmuştur. Yahudilik, etnik kimliği teolojik bir unsur olarak değerlendirirken, Hristiyanlık farklı tarihsel yorumlar geliştirmiştir. İslam ise, ırka dayalı üstünlük fikrini reddederek tüm insanların eşit olduğunu vurgulamış, Kur'an'da topluluk farklılıklarının sosyal ilişkiler kurma amacı taşıdığı belirtilmiştir. İslam düşüncesi, biyolojik veya etnik temelli bir ayırım yapmaktan ziyade bireylerin ahlaki ve dini meziyetlerine vurgu yaparak kimlik inşasında farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Bu çerçevede, teolojik doktrinler ırk konusunun toplumlara etkisini belirlerken, dinî öğretilerin toplumsal yapılara nasıl adapte olduğu da ayrıca incelenmelidir.

Dini geleneklerin ırk kavramına yaklaşımı, toplumsal ve kültürel bağlamda şekillenişini anlamak açısından kritik bir noktada yer almaktadır. Kelam ilminde kimlik ve aidiyet tartışmaları, etnik ve kültürel farklılıkların nasıl değerlendirildiğine dair önemli veriler sunmaktadır. Erken dönem İslam düşünürleri, insanlığın ortak yaratılış temelinden geldiğini savunarak etnik kimliklerin üstünlük aracı olarak kullanılmasını eleştirmiştir. Bu yaklaşım, modern antropolojinin biyolojik sınıflamalar yerine sosyal ve kültürel dinamikleri esas alan anlayışıyla örtüşmektedir.

Kur'an, topluluk farklılıklarının üstünlük sebebi olmadığını, takvanın esas belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. İslam'ın erken döneminden itibaren ümmet anlayışı ön plana çıkmış, ırka dayalı üstünlük fikri reddedilmiştir. Hz. Muhammed'in Veda Hutbesi'nde tüm insanların eşitliği vurgulanmış, etnik kimliklerin teolojik ve

sosyal bağlamda farklı yorumlanabileceği belirtilmiştir. Tarihsel süreçte İslam coğrafyasında etnik kimlik algıları değişkenlik gösterirken, kelam ilmi, insanın varoluşsal statüsünü ve toplumsal aidiyetini temel alarak bu meselelere farklı teorik çerçeveler sunmuştur.

Klasik dönemde, etnik kimliklerin siyasi ve dini yönelimler üzerindeki etkisine dair doğrudan antropolojik analizler yapılmamış olsa da, teolojik söylemler, bireyin toplumsal aidiyeti ve kimliği üzerine önemli değerlendirmeler sunmuştur. Günümüzde ise kelam ile modern sosyal bilimlerin etkileşimi sayesinde, ırk konusunun teolojik çerçevede nasıl konumlandırıldığı ve kelam ile antropoloji arasındaki bağın nasıl güçlendirilebileceği üzerine yeni teorik açılımlar ve ilmi kelam yaklaşımları ortaya çıkmaktadır.

İslam düşüncesinde ırk olgusunun modern antropoloji ile ilişkilendirilmesi, disiplinlerarası metodolojik genişlemeye katkı sağlayarak insan kimliği analizlerini derinleştirmektedir. Kelam ilmi, antropolojinin sunduğu veriler doğrultusunda kimlik inşası, toplumsal aidiyet ve etnik farklılıklar üzerine yeni kuramsal açılımlar sunarak çağdaş bilimle etkileşimini güçlendirilebilir. Günümüz kelimcilerinin sosyal bilimlere ve antropolojik araştırmalarla kuracağı bağlantılar, İslam düşüncesinin ırk ve kimlik meselelerine dair teorik perspektifini geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, kelam ilminde insan ve toplum ilişkileri, modern antropolojinin sunduğu kuramsal açılımlar doğrultusunda yeniden ele alınmalıdır.

Kelam ilminin tarihî gelişimi incelendiğinde, antropolojinin bağımsız bir disiplin olarak şekillenmesinin oldukça geç dönemlere rastlaması sebebiyle, kelamın antropolojik verileri yeterli düzeyde değerlendiremediği ortaya çıkmaktadır. Ancak modern antropoloji ve sosyal bilimlerin sunduğu yeni verilerin, kelam ilminin insan doğası, toplumsal kimlikler ve etnik yapı gibi konuları ele alış biçimini desteklemesi sebebiyle ortak bir perspektiften değerlendirme imkânını ortaya koymaktadır.

Modern antropolojik veriler, kelam ilminin insanın yaratılışı, toplumların oluşumu ve kimlik inşası gibi meseleleri daha kapsamlı ve disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almasına katkı sağlayabilir. Günümüzde bireylerin sosyal etkileşimleri, kültürel normları ve kimlik aidiyetleri antropoloji tarafından bütüncül bir çerçevede analiz edilirken, kelam ilminin bu verileri değerlendirmesi, birey-toplum ilişkisine dair geleneksel yaklaşımını yeniden yorumlama ve geliştirme imkânı sunmaktadır. Her ne

kadar klasik kelam metinlerinde 'ırk' olgusu doğrudan tartışılmamış olsa da, yaratılış ve toplumsal yapıların teşekkülü üzerine yapılan değerlendirmeler, modern antropolojinin sosyal ve kültürel bağlamda yürüttüğü ırk analizleriyle örtüşen yönler taşımaktadır. Bu bağlamda, kelam ile modern antropoloji arasındaki teorik ayrışmaların ve kesişim noktalarının incelenmesi, insan ve toplum meselelerini ele alış biçimlerinin benzerliklerini ve farklarını ortaya koyarak, kelamın metodolojik sınırlarını genişletme potansiyeli taşımaktadır. Irk, kimlik politikaları, etnik yapıların toplumsal etkileri ve bireysel aidiyet gibi konular, hem antropoloji hem de kelam açısından ortak tartışma alanları olup, disiplinlerarası iş birlikleriyle bu meselelerin daha derinlikli biçimde analiz edilmesi mümkündür. Böylelikle kelam ilminin çağdaş sosyal bilimlerle etkileşimi güçlenirken, İslam düşüncesi de kimlik inşası ve toplumsal dönüşüm gibi güncel meselelerde yeni teorik açılımlar sunma kapasitesine ulaşabilir.

Araştırmanın bulgularına göre, modern antropoloji ve kelam ilmi arasındaki farklı tasavvurların gelecekte gelişme potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir. İnanç sistemlerinin antropolojik çalışmalar açısından önemi bağlamında, birçok kelamî düşüncenin sosyo-kültürel perspektiften ele alınarak antropolojik sahada incelenebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, araştırmacılara dini ve antropolojik temelde ırk ve ırkçılık konularında daha fazla vaka çalışması sunulması önerilmekte; böylece toplulukların bilinçlenmesi ve toplumsal barışa katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Farklı inanç sistemlerinin antropolojik sahada derinlemesine incelenmesi, din ve bilim arasındaki etkileşimleri belirlemeye yardımcı olurken, kültürel gruplar arasındaki anlayışın gelişimine ve toplulukların birlikte yaşama becerilerinin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Ayrıca, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda ortaya çıkan inanç sistemlerinin antropolojik analizleri, modern toplumların dini ve kültürel dinamiklerini anlamaya yardımcı olacaktır. Antropoloji ve kelam ilmi arasındaki bağlantıların derinlemesine incelenmesi için sosyoloji, psikoloji ve tarih gibi disiplinlerle iş birliği yapılarak kapsamlı araştırmalar gerçekleştirilebilir. Hem nitel hem de nicel yöntemlerle, ırk ve ırkçılık konularında dengeli ve kapsamlı çalışmalar yapılabilir; ayrıca kültürler arası karşılaştırmalı araştırmalar akademik literatüre önemli katkılar sunabilir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü Risale, 1437/2015.
- Akbulut, Osman Batur. *Asabiyet Kavramı ve Seçkinler Kuramı Açısından Seçkinlerin Toplumsal Konumu*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Altıntaş, Ramazan. “Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*. tsh. Mustafa Yeşilyurt. 65-77. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Akmeşe, Mehmet. “Muhammed İkbâl’in Hayatı ve Fikirleri”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 4/4 (Aralık 2023), 829-845.
- Aman, Fatih. *Antropoloji ve Din*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Asad, Talal. “Antropolojik Bir Kategori Olarak Dinin İnşası”. *Milel ve Nihal Dergisi* 4/2 (Mayıs-Ağustos 2007), 103-137.
- Aslan, Sıraceddin. “İsmail Râcî Fârûkî”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 4 Mayıs 2025. <https://islamdusunceatlası.org/ismail-raci-faruki-/513>
- Aşar, Sevim. *İrk ve İrkçilik Üzerine Tartışmalar ve Yeni İrkçilik*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Atay, Tayfun. *Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Atcı, İsa. “İnsan Onurunun İnşasında Seçilmiş İrk, İlâhî Varlık ve Erdemli Beşer Düşüncesinin Yansımaları”. *Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (28 Temmuz 2022), 294-322. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1111888>
- Aydın, Cemil. *İslam Dünyası Fikri*. çev. Hasan Aksakal. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Aydın, Mehmet S. “Muhammed İkbâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikbal-muhammed>
- Aydın, Rıfat “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6/1 (Mart 2018), 229-256. <https://doi.org/10.14782/marusbd.412645>
- Aykut, A. Said. “İbn Battûta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-battuta>
- Aytepe, Mahsum. “İslam, Batı ve Yüzleşme”, Kur’ân’a Yeni Yaklaşımlar Postmodern Zamanda Tefsir Yapmak. ed. Ali Karataş vd. 27-52. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023.
- Aytepe, Mahsum. *Özgürlük Otorite Tevhid*. İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Avcı, Casim. “Mesû’dî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesudi-ali-b-huseyin>
- Avyüzen Zobar, Jale. “Milliyetçiliğe Antropolojiden Bakmak”. *Journal of International Relations and Diplomacy* 5/1 (Mart 2023), 1-20. <https://doi.org/10.51763/uid.1073588>
- Azimli, Elnur. “İbn Haldûn’un Asabiyet Teorisi ve Günümüzdeki Karışıklıkları”. *Din Araştırmaları Jurnalı* 6 (2021), 7-24. https://isamveri.org/pdfdr/D04374/2021_6/2021_6_ELNUR.pdf
- Baykal Köse, Seda. “İslam’ın Altın Çağında Evrim Teorisi: Müslüman Düşünürler, Doğadaki Evrim Yasasına Yönelik Neler Söyledi?”. Evrim Ağacı. 26 Mayıs 2025. [İslam’ın Altın Çağında Evrim Teorisi: Müslüman Düşünürler, Doğadaki Evrim Yasasına Yönelik Neler Söyledi? - Evrim Ağacı](https://evrimagaci.org/evrim-teorisi-musluman-dusunurler-dogadaki-evrim-yasasına-yönelik-neler-söyledi?)

- Bayrakdar, Mehmet. “İbn Miskeveyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-miskeveyh>
- Baysal, Sıddık. “Tefsirde Kültürel Antropolojik Yaklaşım”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 317-356. <https://doi.org/10.31121/tader.620705>
- Bates, Daniel G. *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji*. çev. Suavi Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Beals, Ralph Leon – Hoiyer, Harry. “Antropolojinin Konusu ve Alanı”. çev. Gürbüz Erginer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 35/2 (1991), 9-34.
- Bediako, Kwame. *Christianity in Africa: The Renewal of a Non-Western Religion*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995.
- Bilim ve Gelecek. “İrk Kavramının Sorgulanması ve Yeni Fiziki Antropoloji Akımı”. Erişim 30 Eylül 2024. [İrk kavramının sorgulanması ve Yeni Fiziki Antropoloji akımı | Bilim ve Gelecek](https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1321879)
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*. nşr. Mustafa Dîb Elboğa. 4 Cilt. Tarım: Dâru Mustafa, 1. Basım, 1438/2016.
- Bulut, Meryem. “Antropoloji tarihçesi: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi özelinde fizik antropolojiden sosyal antropolojiye geçiş”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi* 46 (Ekim 2023), 20-30. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1321879>
- Bosat, Sait. *Dini Temelleri Açısından Eşitlik*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Cengiz – Eliş, Yunus - Veysel. “Câhız”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 4 Mayıs 2025. <https://islamdusunceatlası.org/cahiz/173>
- Coşkun, İsmail. “Sosyoloji, Antropoloji, Şarkiyatçılık Ve Öteki”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3/16 (2008), 11-26.
- Çelik, Hasan Bozkurt. *Millet ve Milliyetçilikten Milletler ve Milliyetçiliklere: Postmodern Dönemde Milliyetçilik*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çelik, Ragıp. *İslam’ın Asabiyyete Bakışı ve Asabiyyetin İslam Tebliğine Etkileri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Daldal, Güler. Muhammed Kutub’un İtikadî ve Siyasi Fikirleri. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Dalkılıç, Mehmet. “İnsan Onurunu Tehdit Eden İrkçilik Anlayışı ve Tarihsel İzdüşümü Üzerine Birtakım Mülâhazalar”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Onuru” Sempozyumu*. tsh. Sedat Memiş - Hacı Duran Namlı. 686-697. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Demirbaş, Bülent. *Türk Devlet Tarihinde Milliyetçilik*. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Demirel, Fatma Arzu. “Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/4 (2011), 128-134.
- Demirörs, Fatma. “Dini İnançlar Bağlamında İnsanın Anlam ve Değeri”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (Aralık 2021), 308-352. <https://orcid.org/0000-0003-1195-8428>
- Durkheim, Emile. *Ahlak ve Toplum*. çev. Duygu Çenesiz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Dündar, Mahmut. “İslam’ın İrkçilik Karşısındaki Tutumu ve Kardeşlik Eğitimi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 4/12 (Ağustos 2017), 276-283. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.3572>

- Ebû Nuaym. *Zikrî aḥbârî İṣbahân*. nşr. S. Dederling. 2 Cilt. Leiden: Brill, 1. Basım, 1931-34.
- Ekşici, Zeynep. Gazzali'de İnsan ve Benlik Algısı. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. *İḥşâ'ü'l-'ulûm*. Nşr. Ali Bû Malham. Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l Hilal, 1. Basım, 1996.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Dârü'l-Mizan, 1426/2005.
- Emiroğlu, Kudret – Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Engin, İsmail. “Din Antropolojisi Üzerine Kısa Bilgiler”. *Folklor/Edebiyat Dergisi* 6/22 (Şubat 2000), 181-192.
- Erden Kaya, Emine. *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ergünger, M. Fikret. “İnsan Onurunu Tehdit Eden Irkçılık Hakkında Düşünceler”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 349-365.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Etnisite ve Milliyetçilik*. çev. Ekin Uşaklı. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2004.
- Erten, Murat. “İbn Haldûn'da Varlık ve İnsanın Evrimi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Kasım 2019), 59-79.
- Evrin Ağacı. “İnsanlarda Irklar ve Irkçılık | Prof. Dr. Ergi Deniz Özsoy”. *YouTube*. Yayın Tarihi 30 Ağustos 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=3raqD1o9UpI>
- Gifford, Paul. *African Christianity: Its Public Role*. Bloomington: Indiana University Press, 1998.
- Goodman, Alan H. vd. *Race Are We So Different*. West Sussex, Wiley-Blackwell, 2012.
- Gökdağ, Kamuran. “İbn Haldûn”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 4 Mayıs 2025. <https://islamdusunceatlasi.org/ibn-haldun/183>
- Gönerç, İsmail. “Rk, Etnisite ve Din”. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 743-761. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Görgün, Hilal. “Muhammed Kutub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-kutub>
- Granquist, Mark A. *A History of Christianity in America*. Michigan: Baker Academic, 2025.
- Gürsoy, Akile. “Antropoloji”. *Tübitak Bilim Yayınları Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. Erişim 14.10.2024. [ANTROPOLOJİ Ansiklopediler - TÜBİTAK \(tubitak.gov.tr\)](https://www.tubitak.gov.tr/antropoloji)
- Hanoğlu, İsmail. “Felsefi Antropoloji Açısından Din ve Doğası”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 34/3 (2023), 679-690.
- Hatiboğlu, Mehmed S. “Fakihlerimizin Rk Anlayışı Üzerine”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988), 5-16. https://isamveri.org/pdfdr/D00064/1988_8/1988_8_HATIBOGLUMS.pdf
- Hatiboğlu, Mehmed Said. “İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/3-4 (Ekim 1978), 121-214.
- Haviland, William A. vd. *Kültürel Antropoloji*. çev. İnan Deniz Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.
- Hazar, Şahin. *Kur'an ve Sünnete Göre Asabiyyet*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Herzl, Theodor. *Yahudi Devleti*. çev. Sedat Demir. İstanbul: Ataç Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Hrbek, Ivan. “İbn Battuta”. *Encyclopedia Britannica*. Erişim 04.05.2025. <https://www.britannica.com/biography/Ibn-Battuta>
- Hutchinson - Smith, John – Antony D. *Ethnicity*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 1996.
- International Human Genome Sequencing Consortium. “A Draft Sequence of the Human Genome”. *Nature*. Erişim 27.04.2025. <https://www.nature.com/articles/35057062>.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1401/1981.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhâlim. *Minhâcü's-sünne*. 4 Cilt. Bulak: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1321-22/1903-1904.
- İğdi - Kavak, Ahmet - Özgür. “Muhammed İkbal”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 4 Mayıs 2025. <https://islamdusunceatlası.org/muhammed-ikbal/440>
- Kalın, İbrahim. *Barbar Modern Medeni*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Kalın, İbrahim. Ben, Öteki ve Ötesi. İstanbul: İnsan Yayınları, 21. Basım, 2020.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Karagöz, Emel. “Antropolojiden Medya Antropolojisine Geçişte Kavramsal Çerçeve”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32 (Aralık 2016), 15-34. [Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi » Makale » Antropolojiden Medya Antropolojisine Geçişte Kavramsal Çerçeve \(dergipark.org.tr\)](https://www.kocaeliuniv.edu.tr/~sbsd/2016/15-34_Karagöz.pdf)
- Kâre, Abdülazîz Abdurrahman. *el-İslâm ve 'l-'unşuriyye ve tefâzü'lü 'l-kabâ'il ve zevi 'l-elvân fî mîzânî 'l-İslâm*. Cidde: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1416/1995.
- Koçak, Muhammet. *İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Köşker Üre, Rahmi. *Yeni Avrupa'nın Oluşumu ve Erasmus*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kumru, Coşkun. “Cahiz'in Kaleminden Türklerin Kültürel Antropolojisine Bir Bakış”, *Disiplinler Arası Akademik Çalışmalar*. ed. Meriç Eraslan vd. 49-60. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018.
- Kutluer, İlhan. “İsmâil Râcî Fârûkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faruki-ismail-raci>
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kutsal Kitap*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://kutsalkitap.info.tr>
- Latourette, Kenneth Scott. *A History of the Expansion of Christianity*, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1970.
- Lavenda, Robert H. – Schultz, Emily A. *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*. çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Lindholm, Charles. *İslami Ortadoğu*. çev. Balkı Şafak. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004.
- Maceachern, Scott. “The Concept of Race in Contemporary Anthropology”. *Race and ethnicity: the United States and the world*. ed. Scupin Raymond 34-55. London: Pearson Publishing, 2022. <https://www.researchgate.net/publication/357645273>
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük, Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1990.

- Malinowski, Bronislaw. *İlkel Toplum*. çev. Hüseyin Portakal. Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.
- Meçin, Mahmut. “Medeniyetleri Tahrip Eden Bir Düşünce Olarak Irkçılık”. “*Uluslararası İslam ve Yorum III” Sempozyumu Tebliğleri*. haz. Fikret Karaman. 539-550. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Moffett, Samuel Hugh. *A History of Christianity in Asia*. New York: Orbis Books, 2005.
- Montagu, Ashley. *Man’s most dangerous myth: The fallacy of race*. Londra: Sage Yayınları, 6. Basım, 1997.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-şâhih*. nşr. Ahmed Şemseddin. 5 cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 1433/2011.
- Nar, Mehmet Şükrü. “Kültürel Kimlik Sorunsalı: Görecelik mi, Evrenselcilik mi? Yoksa Uzlaşım mı?”. *Antropoloji Dergisi* 37 (Haziran 2019), 72-80. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.529387>
- Nirenberg, David. “Race and Religion in the Middle Ages”, *A Cultural History of Race in the Medieval Age (800–1350)*. ed. Thomas Hahn, 67–80. New York: Bloomsbury Academic, 2021.
- Oyman, Nihat. *İrk Etnisite ve Din Van Örneği*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Örnek, Sedat Veyis. *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.
- Özberk, Selahattin. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi: Milliyetçilik Kuramları Açısından Bir İnceleme*. Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Özbudun, Sibel vd. *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.
- Özdemir, Muhammet. “İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 302-317.
- Özel Özcan, Merve Suna. “Uluslararası Sistemde “Öteki”nin Kimlik Analizine Dair: Biz’e Karşı Onlar”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 10/31 (Haziran 2022), 109-123. <https://orcid.org/0000-0001-9027-3990>
- Özgen, Mutlu. “Antropolojide Din ve Ritüel”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/36 (2021), 1304-1316. <https://doi.org/10.12981/mahder.1017615>
- Özmaden, Burak. *Neoliberal Küreselleşmenin Siyasal ve Felsefi Boyutları*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öztoprak Sağır - Akıllı, Meral - H. Serkan. “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (Mayıs 2004), 1-22. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0001052&lng=0>
- Öztürk, İlyas vd. “Kültürlerarası Çeviri Kapsamında Oryantalizm Ve Öteki Kavramı”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 4/8 (2018), 17-45.
- Renan, Ernest. *Ulus Nedir?*. çev. Gökçe Yavaş. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Sand, Shlomo. *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi?*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2011.
- Saraçlı, Murat. “İrkçiliğin Avrupa’daki Gelişimi ve Uluslararası Hukuka Etkisi: James Lorimer Örneği”. *Liberal Düşünce Dergisi* 26/103 (2021), 101-118. <https://doi.org/10.36484/liberal.971129>
- Salzman, Philip Carl - Patricia C. Rice. *Antropolojik Düşünmek*. çev. Erol Mutlu. Ankara: Atıf Yayınları, 2020.

- Scupin, Raymond. *Race and Ethnicity: The United States and the World*. London: Pearson, 2nd Edition, 2011.
- Shayegan, Daryush. *Yaralı Bilinç*. çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları, 1991.
- Smith, Anthony D. *Ulusların Etnik Kökeni*. çev. Sonay Bayramoğlu – Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002.
- Subaşı, Necdet. “Ali Şeriatî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seriati-ali>
- Sunar, Ali. “Ali Şeriatî”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 4 Mayıs 2025. <https://islamdusunceatlasi.org/ali-seriati/494>
- Süyûtî, Celâleddin. *el-Haşâ’işü’l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Şahin, Mehmet Cem. “Antropolojinin Alanı ve Tarihi Gelişimi”. *Sosyal Antropoloji*. ed. Mustafa Macit. 4-22. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2012.
- Şahin, Mehmet Cem. “Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20/2 (Ağustos 2016), 451-473.
- Şenel, Alaeddin. *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1993.
- Şenel, Alaeddin. “İrk-İrkçilik-Sömürgecilik-Emperyalizm ve Sınıf Bağlantıları”. *Toplum ve Hekim Dergisi* 39/3 (Mayıs-Haziran 2024), 165-182.
- Şentürk, Recep - Canatan, Kadir. “İrkçilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05.05.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irkcilik>
- Şeşen, Ramazan. “Câhiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. [CÂHİZ - TDV İslâm Ansiklopedisi](https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiz)
- Taşkent - Altınışık, Recep Özgür – Ezgi. “İrk Kavramına Bilimsel Çerçeveden Bakış”. *Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi* (Mart 2018), 189-196.
- Taştan, Yahya Kemal. “Etnisite, İrk ve Ulus II”. *Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 2/7 (Ocak 2022), 145-171.
- Tauscher - Gündüz, Soner – Rümeysa Betül. “İnsanat Bahçeleri Fenomeni Perspektifinden Sömürgeciliğin Mekânsal Yeniden İnşası”. *Kültür ve İletişim Dergisi* 27/2 (2024), 407-432. <https://doi.org/10.18691/kulturveiletisim.1483163>
- Temel, Ahmet Vefa. “İslâm’ın Asabiyyete Bakışı”. *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu Bildirileri*. ed. Kasım Şulul vd. 297-309. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Tezcan, Mahmut. *Kültürel Antropoloji*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- The Holy Bible*. Erişim 17 Kasım 2024. <https://www.bible.com/tr/bible/2028/DEU.7.KMEYA>
- Tiryaki, Mehmet Zahit. “İbn Miskeveyh”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 4 Mayıs 2025. <https://islamdusunceatlasi.org/ibn-miskeveyh/327>
- Tunç, İsmet. *Antropoloji ve Din*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021.
- Turner, Victor. *The Forest of Symbols Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Vail Ballou Press, 6. Basım, 1982.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim 23 Ekim 2024. <https://sozluk.gov.tr/?ara=etnik>
- Tylor, Edward B. *Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization*. London: Macmillan and Co. 1881. <https://archive.org/details/anthropologyintr00tylouo>

- Uludağ, Süleyman. “İbn Haldûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#2>
- Ünlütürk, Özge. ““İrk” Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi* 29 (Haziran 2015), 93-116. https://doi.org/10.1501/antro_0000000313
- Ünverdi, Mustafa. “Çağdaş İslam Düşüncesinde Kelamî Perspektifte Değişim”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2022), 127-149. <https://doi.org/10.47098/bayburt-ilahiyat.1205019>
- Yanık - Kara, Celaleddin - Mustafa. “Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2016), 559-582.
- Yaradılmış, Cem. *Afrika’da Zayıf Devletlerin Ortaya Çıkışı: Sömürgeci Mirasın Etkisindeki Egemenlik ve Devleti Yeniden Düşünmek*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kelam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam--ilim>
- Yıldırım, Ramazan. “Yahudilerin Üstünlük İddialarının Yahudi Kutsal Metinlerindeki Dayanakları”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (2024), 173-191. <https://doi.org/10.33718/tid.1461254>
- Yılmaz, Yasin. “Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 31/2 (2020), 346-362. <https://www.islamiarastirmalar.com/wp-content/uploads/2023/11/10-3.pdf>
- Yüksel, Mehmet. “İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm Ya Da Batı Ve Öteki”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72/1 (Haziran 2014), 189-200.
- Wariboko, Nimi. “Colonialism, Christianity, and Personhood”, *A Companion to African History*. ed. William Worger vd. 59-74. Hoboken: Wiley Blackwell, 2019.
- WHE, World History Encyclopedia. “Antik Dünyada Din”. Erişim 28 Eylül 2024. [Antik Dünyada Din - Dünya Tarihi Ansiklopedisi \(worldhistory.org\)](https://www.worldhistory.org/Antik_Dunyada_Din_-_Dunya_Tarihi_Ansiklopedisi/)
- WHE, World History Encyclopedia. “Aydınlanma Çağı”. Erişim 29 Eylül 2024. [Aydınlanma Çağı - Dünya Tarihi Ansiklopedisi \(worldhistory.org\)](https://www.worldhistory.org/Aydinlanma_Cagi_-_Dunya_Tarihi_Ansiklopedisi/)
- WHE, World History Encyclopedia. “Orta Çağ Kilisesi” Erişim 28 Eylül 2024. [Orta Çağ Kilisesi - Dünya Tarihi Ansiklopedisi \(worldhistory.org\)](https://www.worldhistory.org/Orta_Cag_Kilisesi_-_Dunya_Tarihi_Ansiklopedisi/)
- Wilson, Monica. *Religion and the Transformation of Society: A Study in Social Change in Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.

ÖZ GEÇMİŞ

İbrahim Koçuşığı, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde ön lisansını tamamladıktan sonra Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisansını tamamlayarak 2023 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Alanı'nda Tezli Yüksek Lisans Programı'na girmiştir. Lisans mezuniyetinden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda belletmenlik geçmişı bulunmakla birlikte şu anda Diyanet İşleri Başkanlığı'nda aday din görevlisidir ve iyi derecede Arapça bilmektedir. Temel ilgi alanları arasında sosyal bilimlere dair pek çok alan bulunmakla birlikte kelam, felsefe, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

